

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

KUNGL. BIBL.
28 JAN 1960
STOCKHOLM

SOU
1960:3

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1960:3

Jordbruksdepartementet

GRUSEXPLOATERINGEN I SVERIGE

BETÄNKANDE AVGIVET AV

Å. BRAUNSTEIN

Stockholm 1960

Statens offentliga utredningar 1960

Kronologisk förteckning

1. Folktandvården. Idun. 189 s. **I**.
2. Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område. Almqvist & Wiksell. 508 s. **Jo**.
3. Grusexploateringen i Sverige. Idun. 85 s. **Jo**.

Anm. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. **E.** = eckleslastikdepartementet, **Jo.** = jordbruksdepartementet.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1960:3

Jordbruksdepartementet

GRUSEXPLOATERINGEN I SVERIGE

BETÄNKANDE AVGIVET AV

Å. BRAUNSTEIN

IDUNS TRYCKERIAKTIEBOLAG ESSELTE AB
STOCKHOLM 1960

Innehåll

<i>Skrivelse till departementschefen</i>	5
<i>Författningsförslag</i>	
Förslag till lag angående ändrad lydelse av 21 § naturskyddslagen den 21 november 1952 (nr 688)	7
Förslag till kungörelse angående ändrad lydelse av 15 § kungörelsen den 30 december 1952 (nr 821) med närmare bestämmelser rörande tillämpningen av naturskyddslagen	8
<i>Motivering</i>	
Historik	9
Gällande lagstiftning	12
19—21 §§ naturskyddslagen	12
Andra författningsbestämmelser	20
Framställningar om ändring i lagstiftningen m. m.	22
Svenska naturskyddsföreningen.	22
Svenska väg- och vattenbyggares riksförbund (SVR)	31
Länsstyrelsen i Södermanlands län	32
Landshövdingen Gösta Elfving	33
Motioner vid 1958 års A-riksdag	34
Länsstyrelsen i Uppsala län	43
Utredningsuppdraget	47
Grusexploaterings omfattning och resurser	48
Grusmaterial av olika ursprung	48
Gruskonsumtionen	50
Grustillgångarna	54
Grusinventeringar	55
Grusexploateringen ur nationalekonomisk synpunkt	62
Grusexploateringen ur naturskyddssynpunkt	68
Behovet av ändringar i lagstiftningen m. m.	68
Förslagen till ändringar i lagstiftningen	76
<i>Särskilt yttrande av herr Esping</i>	80
<i>Bilagor</i>	
Bilaga A. Utdrag ur domänverkets reglementssamling	82
Bilaga B. Utdrag ur domänverkets formulär till kontrakt om upplåtelse av grustäkt till vägförvaltning	83
Bilaga C. Exempel på avtal angående grustäkt, upprättat under medverkan av Grus- och makadamföreningen.	84

Till

Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Jordbruksdepartementet

Enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande den 28 november 1958 har chefen för jordbruksdepartementet tillkallat häradshövdingen Å. G. V. Braunstein att såsom sakkunnig verkställa utredning om den framtida exploateringen av grus och liknande tillgångar ävensom om uttagande av exploateringsavgifter vid grus- och stentäkter att användas för naturvårdande uppgifter.

Sedermera har departementschefen dels förordnat hovrättsassessorn H. G. E. Klementsson att vara sekreterare åt den sakkunnige, dels ock uppdragit åt intendenten hos Svenska naturskyddsföreningen L.-E. Esping och disponenten I. Wehtje i Malmö att såsom experter biträda denne.

Efter slutfört utredningsarbete får den sakkunnige härmed vördsamt överlämna betänkande angående grusexploateringen i Sverige, vid vilket betänkande fogats förslag till ändringar i naturskyddslagstiftningen.

Av experterna har Wehtje förklarat, att han helt ansluter sig till betänkandet, medan Esping beträffande viss del av detsamma anmält avvikande mening enligt särskilt yttrande, som jämväl bifogats.

Kristianstad den 4 januari 1960.

Å. Braunstein

Gösta Klementsson

Förslag till

Lag angående ändrad lydelse av 21 § naturskyddslagen den 21 november 1952 (nr 688)

Härigenom förordnas, att 21 § naturskyddslagen den 21 november 1952 skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges.

(Gällande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

21 §.

Finnes anledning — — — — — av Konungen.

I samband med tillstånd må länsstyrelsen meddela sådana föreskrifter att företagets menliga inverkan på landskapsbilden såvitt möjligt begränsas eller motverkas.

Vägras tillstånd eller meddelas föreskrifter enligt andra stycket och tillskyndas därigenom markens ägare eller annan rättsinnehavare med avseende å fastigheten avsevärt men, är han berättigad till ersättning av kronan för den skada han lider. Ersättning må bestämmas att utgå med visst årligt belopp, med rätt för sakägaren eller kronan att erhålla omprövning vid ändrade förhållanden.

Tillstånd må göras beroende därav, att plan för företaget framlägges och att säkerhet ställes för kostnad som föranledes av sådan åtgärd i syfte att begränsa eller motverka företagets menliga inverkan på landskapsbilden, varom länsstyrelsen i anslutning till dylik plan eller eljest finner anledning meddela föreskrift.

Vägras tillstånd av annat skäl än att sådant villkor därför som avses i andra stycket icke fullgjorts eller meddelas föreskrift enligt samma stycke och tillskyndas därigenom markens ägare eller annan rättsinnehavare med avseende å fastigheten avsevärt men, är han berättigad till ersättning av kronan för den skada han lider. Ersättning må bestämmas att utgå med visst årligt belopp, med rätt för sakägaren eller kronan att erhålla omprövning vid ändrade förhållanden.

Denna lag träder i kraft den

Förslag till

Kungörelse angående ändrad lydelse av 15 § kungörelsen den 30 december 1952 (nr 821) med närmare bestämmelser rörande tillämpningen av naturskyddslagen

Härigenom förordnas, att 15 § kungörelsen den 30 december 1952 med närmare bestämmelser rörande tillämpningen av naturskyddslagen skall er- hålla ändrad lydelse på sätt nedan angives.

(Gällande lydelse)

(Föreslagen lydelse)

15 §.

Innan länsstyrelsen — — — — — yttra sig.

Då förordnande — — — — — tillställles sakägare.

Område som — — — — — om förordnandet.

Plan, vars framläggande enligt 21 § andra stycket naturskyddslagen uppställts såsom villkor för tillstånd till arbetsföretag, bör innefatta uppgifter om beskaffenheten och mängden av den nyttighet, som genom företaget avses skola uttagas, ävensom rörande tillämnad åtgärd i syfte att begränsa eller motverka företagets menliga inverkan på landskapsbilden.

Där länsstyrelsen, med stöd av sistnämnda lagrum, gjort tillstånd till arbetsföretag beroende därav, att säkerhet ställes för kostnad som för- anledes av meddelad föreskrift rör- ande åtgärd som i fjärde stycket av- ses, har länsstyrelsen, för den hän- delse säkerhet som erbjudes utgöres av pant eller borgen, att pröva huru- vida densamma kan godtagas; sker nedsättning av penningar, skola des- sa av länsstyrelsen insättas i bank- inrättning samt, sedan åtgärden bli- vit vidtagen, jämte upplupen ränta återbäras i den mån de ej behövt tagas i anspråk.

Denna kungörelse träder i kraft den

Historik

De problem av skilda slag, som äro förbundna med tillgodogörandet av de inom vårt land förekommande fyndigheterna av grus och liknande naturtillgångar, ha först under de senaste decennierna blivit föremål för uppmärksamhet från det allmännas sida. Problemen ha därvid mestadels kommit under övervägande i samband med behandlingen av frågor om lagstiftning på naturskyddets område.

I det år 1907 av tillkallade sakkunniga avgivna *betänkande rörande åtgärder till skydd för vårt lands natur och naturminnesmärken*, som låg till grund för de första lagarna på nyssnämnda område — *lagen den 25 juni 1909 (nr 56 s. 1) angående naturminnesmärkens fredande* och *lagen samma dag (nr 56 s. 7) angående nationalparker* — berördes täkter av grus o. dyl. icke i vidare mån än att i en redogörelse för naturskyddsåtgärder i utlandet anmärktes, att i vissa tyska stater upptagandet av sådana täkter förhindrats, då naturskönheten därigenom skulle lida intrång; och ingendera av sagda båda lagar kom att innefatta någon bestämmelse i ämnet.

De med grusexploateringen i Sverige sammanhängande problemen bragtes första gången offentligt på tal i det *betänkande med förslag rörande det svenska naturskyddets organisation och statliga förvaltning (SOU 1935: 26)*, som den 1 juli 1935 avgavs av professorn Rutger Sernander såsom tillkallad sakkunnig. Sernander påpekade, att genom bl. a. motortrafikens krav på vägar såväl fornminnen och karakteristiska kulturaspekter som ock naturminnen och värdefulla landskapsbilder landet runt utplånades eller omändrades. Det vore ej blott de intill själva vägarna belägna värdena som hotades. Huvudmaterialet till vägnarnas anläggning, utvidgning och underhåll hämtades från grustag, upptagna i rullstensåsarna, dessa märkliga geologiska bildningar, vilka ofta vore bestämmande för en bygds topografi och natur samt tillika, såsom ledare för den gamla bebyggelsen och samfärdseln, verkliga attraktionscentra för gravfält och stensättningar. De moderna grustagen kunde på en kort tid kilometervis för alltid utplåna eller till oigenkännlighet vanställa en bygds åsar. Nödvändigheten av att grusfrågan löstes efter större linjer och vidare sikt än dittills skett hade efter hand alltmer framträtt. Det ginge ej längre att ordna grustäkter för små lokala områden så som det varit möjligt, när vägarna under hästskjutsarnas idylliska tid endast behöfde en relativt sparsam grustillsats för sitt underhåll.

Med de enorma mängder grus, som med bilismens oerhört snabba utveckling krävdes för våra vägar, måste grusproblemen lösas för större områden på en gång. Både ur ekonomisk synpunkt och med avseende på naturskyddets krav vore det otjänligt med en massa små grustag, som överallt likt råtthål inkräktade på naturens skönhetsvärden och dessutom innebure en upprörande misshushållning med materialet mot vad som bleve fallet vid rationellt drivna grustag med ordentliga sorteringsverk för de olika kornstorlekar som krävdes.

Sernanders betänkande föranledde ingen åtgärd från statsmakternas sida.

Under mitten av 1940-talet kommo grustäktsproblemen vid upprepade tillfällen under behandling i riksdagen på grund av väckta motioner i ämnet.

Vid det första av dessa tillfällen åberopades emellertid ej behovet av åtgärder i ändamål att tillgodose naturskyddsintresset utan i stället rent nationalekonomiska krav såsom skäl för ett ingripande från statsmakternas sida. I *motion vid 1944 års lagtima riksdag (II: 245)* hemställdes nämligen, att riksdagen måtte besluta att i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om »utredning om på vad sätt samhällsintresset bäst skall kunna tillvaratagas i våra grustäkter». Motionären framhöll, att efterfrågan på sand och grus ökat mycket kraftigt samt att dessa för byggnadsindustrien viktiga naturprodukter kommit att bli utsatta för en spekulativ prissättning. Det måste enligt motionärens mening anses både riktigt och nödvändigt, att statsmakterna vidtog alla erforderliga åtgärder för att trygga samhällsintresset och förhindra, att en av byggnadsindustriens råvaror i onödan förädlades. Vid ett statligt ingripande komme frågorna om den fria äganderätten och samhällsintresset att få vägas mot varandra. — Motionen avstyrktes av andra kammarens andra tillfälliga utskott (utl. nr 5) och vann ej heller riksdagens bifall.

Vid 1945 års lagtima riksdag väcktes *motion (II: 352)* med enahanda yrkande som det i motionen året förut framställda. I den nya motionen åberopades emellertid såsom grund för yrkandet ej endast att det ur ekonomisk synpunkt vore angeläget med åtgärder för att stävja den spekulativa prissättningen på grus utan även att det ur både naturskydds- och kulturminnesvårdssynpunkt erfordrades ett ingripande mot den ofta planlösa grustäkten. Rörande behovet av ett skydd särskilt för landets grusåsar hänvisades i motionen till en av riksantikvarieämbetet i skrivelse den 22 mars 1944 till Kungl. Maj:t gjord hemställan om utredning, om och i vad mån grustäkt i riket kunde bedrivas på ett sätt, som vore förenligt med såväl kulturminnesvårdens och naturskyddets som en förnuftig materialekonomi berättigade intressen. I skrivelsen hade ämbetet understrukit, att grusåsarna — vilka ur geologisk, geografisk och allmän naturhistorisk synpunkt vore betydelsefulla samt även kulturhistoriskt sett spelade en framträdande roll — sedan lång tid tillbaka vore hotade genom grustäkt. Av den

starkaste förstörelsen drabbades åsarna inom slättbygden, där åsarna för landskapsbildningen hade den största betydelsen och varest de ur såväl geologisk som kulturhistorisk synpunkt viktigaste åspartierna vore belägna. Ett rimligt skydd för åsarna kunde åstadkommas antingen genom att viktigare partier inköptes av staten eller genom att grustäkterna lades under allmän kontroll. En ransonering syntes påkallad även av en sund omtanke om framtidens oundgängliga grusbehov. — I utlåtande (nr 3) över motionen avstyrkte andra kammarens andra tillfälliga utskott densamma med hänsyn bl. a. därtill, att frågan genom riksantikvarieämbetets skrivelse redan vore föremål för Kungl. Maj:ts prövning. Utskottets utlåtande följdes av riksdagen.

Samma yrkande som i 1944 och 1945 års motioner framfördes åter vid 1947 års lagtima riksdag i motion (II: 65), vari gjordes gällande, att spörsmålet, huru samhällsintresset bäst skulle tillvaratagas i våra grustäkter, aktualiserats under den tid, som gått sedan förstnämnda båda motioner behandlades, samt att det därför finnes skäl att ånyo taga upp frågan. — Statsutskottet, till vilket motionen hänvisades, hemställde i utlåtande (nr 251), att riksdagen måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om den begärda utredningen; och riksdagen beslöt i enlighet med denna hemställan. Kungl. Maj:t uppdrog därefter åt den år 1946 tillkallade naturskyddsutredningen att taga spörsmålet under övervägande. Utredningen avgav i december 1950 *betänkande med förslag till naturskyddslag m. m.* (SOU 1951: 5), innefattande bl. a. föreskrifter rörande täkt av sten, grus, sand, jord eller därmed jämförliga nyttigheter. På grundval av betänkandet och därom avgivna remissuttalanden framställde Kungl. Maj:t år 1952 i proposition (nr 188) förslag till naturskyddslag. Sedan tredje lagutskottet i utlåtande (nr 28) tillstyrkt bifall till propositionen, antogs förslaget av riksdagen, varefter *naturskyddslag den 21 november 1952 (nr 688)* utfärdades. Naturskyddslagen trädde i kraft den 1 januari 1953, och en med stöd av densamma utfärdad *kungörelse den 30 december 1952 (nr 821)* med närmare bestämmelser rörande tillämpningen av naturskyddslagen lände till efterrättelse fr. o. m. samma dag.

Gällande lagstiftning

19—21 §§ naturskyddslagen

I sitt lagförslag upptog *naturskyddsutredningen* såsom en särskild avdelning vissa bestämmelser till skydd för landskapsbilden.

Sålunda föreslog utredningen, *att* om planerat arbetsföretag av annat slag än bebyggelse kunde komma att väsentligt ändra landskapsbilden inom område, som icke inginge i stadsplan eller byggnadsplan, borde, innan företaget utfördes, samråd ske med en central naturvårdsmyndighet, *samt att* därest beträffande sådant företag frågan om dess tillåtlighet med hänsyn till därmed förenad skada å naturen ej enligt lag skulle prövas i särskild ordning, länsstyrelsen skulle äga vid vite ålägga företagets ägare att vidtaga de åtgärder, som, utan att vara oskäligt betungande, finge anses erforderliga för att begränsa eller motverka sådan skada.

Till motivering av de återgivna bestämmelserna anförde utredningen bl. a. följande. Det vore uppenbarligen för naturskyddsintressena lättare att göra sig gällande under ett tidigt stadium av ett företags igångsättande än senare, då företagaren kanske låst fast sina dispositioner i tekniskt avseende eller offrat så stora belopp på planeringsarbetet, att detta icke rimligen kunde läggas om, trots klara bristfälligheter ur naturskyddssynpunkt. Av största vikt vore därför att redan i samband med att ett företag först planerades kontakt söktes med företrädare för naturskyddet. Varje arbetsföretag, berörande naturen, kunde emellertid givetvis icke underställas naturvårdsmyndigheten. Samrådsärendena måste begränsas till att omfatta endast de fall, då en väsentlig ändring av landskapsbilden vore att förutse. När det knappast syntes kunna ifrågakomma att tvångsvis åstadkomma det önskade samrådet, bleve det beroende av vederbörande företagare i vilken utsträckning samråd skedde. Emellertid syntes det kunna förväntas, att samråd komme att sökas i åtminstone övervägande antalet fall, där sådant kunde vara påkallat av behovet. Det måste ju vara även ett företagariintresse, att erinringar, som från allmän synpunkt — och häri inbegrepe utredningen naturskyddets — kunde vara att rikta mot ett företags planläggning, framfördes redan innan företaget började sin verksamhet. — Huruvida ett företag vore av beskaffenhet att kunna väsentligt förändra landskapsbilden bleve en omdömesfråga. Vid vissa företag vore det nära nog alltid uppenbart, att sådan förändring komme att inträda, t. ex. då ett kraftverk anlades eller

då torrläggning skedde av en sjö eller myr. Beträffande andra företag kunde deras inverkan å landskapsbilden understundom vara allenast ringa, medan den däremot ibland bleve av betydande omfattning, beroende på företagets storlek, dess belägenhet och andra förhållanden. Såsom exempel på företag av detta slag kunde nämnas grustäkter och väganläggningar. — Ehuru stadgandet om samråd, såsom antytts, icke vore av tvingande natur, torde det likväl beträffande vissa grupper av företag få tvingande verkan. Sådana företag vore i första hand de, som utfördes genom försorg av statlig myndighet. Vidare torde stadgandet komma att verka tvingande i fråga om företag, för vilka fordrades koncession eller annat tillstånd. Likartat torde förhållandet bli beträffande företag, vilka önskade bidrag eller lån av allmänna medel. — Liksom stadgandet om samråd med naturvårdsmyndigheten icke vore av tvingande natur, torde någon skyldighet icke böra föreligga att, om samråd ägt rum, ovillkorligen ställa sig av naturvårdsmyndigheten därvid lämnade föreskrifter till efterrättelse. Myndighetens föreskrifter vore endast att betrakta som råd och anvisningar till vägledning vid det ifrågavarande företagets planering i syfte att konflikter med naturskyddsintressena skulle i görligaste mån undvikas. Önskade företagaren träffa andra dispositioner än de av naturvårdsmyndigheten rekommenderade, stode det honom fritt. Med hänsyn härtill torde det emellertid vara nödvändigt, att möjlighet i annan ordning öppnades att tillrättalägga uppenbara missförhållanden. Ett förfarande, innebärande att varje företag av beskaffenhet att kunna medföra mera betydande skador å naturen eller dess skönhetsvärden skulle kunna göras beroende av särskilt tillstånd av myndighet, vore givetvis effektivt ur naturskyddssynpunkt. Något sådant kunde emellertid av uppenbara skäl icke ifrågakomma. Rent tekniskt sett skulle det erbjuda synnerliga svårigheter dels att avgöra vilka företag som borde bli föremål för tillståndsprövning, dels ock att ordna själva provningsförfarandet. Men framför allt mötte det betänkligheter ur näringslivets synpunkt. Ett allmänt tillståndstvång skulle framstå såsom ett alltför omständligt, irriterande och onödigt intrång i den fria företagsamheten. Utredningen förordade därför en annan väg. Komme på grund av bristande förutseende eller av andra skäl ett företag att medföra skador å naturen, som rimligen kunnat undvikas, borde företagaren vara skyldig att medverka till att missförhållandena avhjälpes. Förutsättningen för att sådan skyldighet skulle föreligga syntes dock böra vara, att företaget innefattade sådant ingrepp i naturen, att därigenom landskapsbilden kunde komma att väsentligt ändras. Vid företag av mindre betydelse bleve även skadan å naturen mindre betydande. Dylik ringare skada vore ur naturskyddssynpunkt icke av sådan vikt, att särskilda åtgärder för detta fall syntes påkallade. — Prövningen huruvida skyldighet, som nu avsetts, skulle anses vara för handen, torde böra åvila länsstyrelserna. Prövades skyldighet föreligga, borde tillvägagångssättet vara det, att länsstyrelsen vid vite förelade företagets ägare att vidtaga de åtgärder, som kunde

anses erforderliga för att motverka eller begränsa olägenheterna av företaget. Emellertid kunde vilka åtgärder som helst icke rimligen ifrågakomma. Såsom måttstock härvidlag syntes kunna gälla, att åtgärderna icke finge vara oskäligt betungande för företaget. Huruvida så vore fallet finge avgöras enligt allmänna ekonomiska principer. Hänsyn syntes dock få tagas även till andra omständigheter, såsom att vederbörande företagare uppenbarligen vinnlagt sig om att begränsa företagens skadeverkningar eller vidtagit positiva åtgärder i syfte att ställa i ordning efter sig.

Beträffande vad i förevarande hänseende av utredningen föreslagits anförde *chefen för jordbruksdepartementet* vid remissen till lagrådet följande. Enligt hans mening innefattade utredningens förslag en lycklig avvägning mellan de olika intressen, som här stode mot varandra. I och för sig vore det naturligtvis önskvärt, att man kunde skapa garantier för att varje arbetsföretag, som kunde öva inverkan på landskapsbilden, före utförandet bleve underkastat kontroll ur naturskyddssynpunkt. Detta skulle emellertid knappast kunna åstadkommas på annat sätt än genom att ett allmänt tillståndstvång infördes, och en sådan åtgärd kunde av praktiska skäl uppenbarligen ej komma i fråga. Ej heller torde det vara möjligt att genomföra en ordning med obligatorisk förhandskontroll för alla fall, då landskapsbilden påverkades mera avsevärt, men icke för företag i övrigt. Det torde nämligen möta oöverstigligen svårigheter att i lagtext meddela så klara regler angående gränsdragningen, som måste fordras för att straff eller annan påföljd skulle kunna stadgas för företagare, som icke anmälde sitt företag för kontroll. Man finge därför nöja sig med att söka få till stånd en förhandsgranskning på frivillighetens väg. Därmed kunde man emellertid, såsom utredningen framhållit, ej lämpligen stanna. Därest en företagare åsidosatte råd och anvisningar, som meddelats honom i samband med förhandsgranskning, borde viss möjlighet finnas att tvångsvis åstadkomma rättelse. Och om samråd i förväg över huvud ej ägt rum samt företaget på grund därav kommit att medföra skador på naturen, som rimligen bort kunna undvikas, borde företagaren också kunna tvingas medverka till att missförhållandena avhjälpes. I likhet med utredningen ansåge departementschefen, att dessa önskemål lämpligast kunde förverkligas genom att länsstyrelsen finge befogenhet att meddela vitesförelägganden. Sådant föreläggande kunde dock naturligtvis icke få avse vilka åtgärder som helst. En begränsning måste göras, och det syntes departementschefen lämpligt att därvidlag följa utredningens förslag, enligt vilket åtgärderna ej finge vara oskäligt betungande. Huruvida så vore fallet finge avgöras enligt allmänna ekonomiska principer.

Vidkommande detaljerna i utredningens förslag anmärkte departementschefen, att någon särskild naturvårdsmyndighet enligt hans mening icke borde inrättas samt att han vid övervägandet av frågan, vilken institution som i stället borde anvisas såsom samrådsorgan, funnit den lämpligaste utvägen vara, att hänvändelse finge ske till länsarkitekten eller den han anvisade.

Tillräcklig anledning att från tillämpningen av nu ifrågavarande bestämmelser undantaga områden, som inginge i stadsplan eller byggnadsplan, syntes icke finnas.

I *naturskyddslagen* fingo föreskrifterna om samråd och om vitesföreläggande sin plats i 19 och 20 §§.

19 § har följande lydelse: Kan arbetsföretag, som avser annat än bebyggelse, komma att väsentligt ändra landskapsbilden, bör innan företaget utföres samråd ske med länsarkitekten eller den han anvisar; och 20 § lyder sålunda: I fall som avses i 19 § äger länsstyrelsen vid vite förelägga företagaren att vidtaga de åtgärder som, utan att vara oskäligt betungande, må anses erforderliga för att begränsa eller motverka skada på landskapsbilden (första stycket). Vad nu sagts skall dock ej gälla, därest frågan om företagets tillåtlighet med hänsyn till dess inverkan på naturen enligt lag skall prövas i särskild ordning (andra stycket).

Ehuru, såsom framgår av det föregående, *naturskyddsutredningen* ansåg det uteslutet att införa tillståndsprövning beträffande varje företag, som kunde ha ur naturskyddssynpunkt ogynnsamma verkningar, fann utredningen det likväl lämpligt, att sådan prövning skulle kunna ske beträffande vissa slag av företag. De företag, som enligt utredningens mening härvid borde ifrågakomma, vore sådana, som avsåge täkt av sand, grus, sten o. dyl.

Härutinnan föreslog utredningen följande. Funnes anledning antaga, att inom område, som icke inginge i stadsplan eller byggnadsplan, landskapsbilden kunde komma att väsentligt ändras genom täkt av sten, grus, sand, jord eller därmed jämförliga nyttigheter, skulle länsstyrelsen äga förordna, att sådant arbetsföretag icke finge utföras inom området utan länsstyrelsens tillstånd. Förordnandet finge ej inkräkta på rätt, som meddelades genom inmutning enligt gruvlagen eller genom beslut av Konungen. Vid meddelande av tillstånd skulle därtill få fogas sådana bestämmelser, att skadan å naturen såvitt möjligt begränsades eller genom särskilda anordningar motverkades. Tillstånd skulle icke få vägras, ej heller bestämmelser, som nyss sagts, meddelas, om avsevärt men därigenom tillskyndades markens ägare eller annan rättsinnehavare med avseende å fastigheten, utan att skälig ersättning därför gäves.

Vad sålunda föreslogs motiverades av utredningen på följande sätt. Vid överbägande av de åtgärder, som kunde vara påkallade från det allmännas sida beträffande sand- och grustäkter, hade utredningen ansett sig kunna utgå från att det skyddsbehov, som ur vetenskaplig synpunkt torde föreligga, kunde i erforderlig utsträckning tillgodoses genom att områden, som ur sådan synpunkt prövades särskilt värdefulla, fridlystes såsom naturminnen. Det skyddsbehov, som det därutöver gällde att tillgodose, torde, såvitt frågan vore av beskaffenhet att böra lösas genom förevarande lagstiftning, hänföra sig uteslutande till landskapsbilden. Visserligen kunde

man ej bortse från att våra grusåsar, liksom också andra av landets icke förnyelsebara naturtillgångar, kunde behöva skyddas jämväl av national-ekonomiska skäl, nämligen i syfte att hindra en ohämmad, av kortsiktiga vinstbegär dikterad eller eljest olämplig exploatering. Detta spörsmål fordrade emellertid överväganden av helt annan art än som kunde upptagas inom ramen för utredningens arbete. Det torde alltså få bli föremål för prövning i annat sammanhang.

Efter att ha erinrat om att i byggnadslagen redan funnes bestämmelser till skydd mot grustäkt och därmed jämförliga åtgärder, anförde utredningen vidare följande. Om än förhållandena vid grustäkterna på senare tid förbättrats ur naturskyddssynpunkt, bedreves dock allttjämt på många håll grustäkt utan hänsyn till landskapsbildens utseende och med sikte uteslutande på att utvinna så mycket grus som möjligt. Ett visst skydd även för landskapsbildens kunde visserligen understundom erhållas genom fridlysning av ömtåligare områden såsom naturminnen. Denna utväg kunde dock ej användas i större utsträckning, lika litet som det syntes innebära en praktisk lösning att genom statsinköp bereda grusåsarna ett mera allmänt skydd. Vad byggnadslagens bestämmelser beträffade måste dessa i första hand taga sikte på andra intressen än naturskyddets. En annan väg torde alltså böra väljas, och utredningen hade härvid stannat för att förorda, att möjlighet bereddades till reglerande ingripande från statens sida genom förbud under viss förutsättning mot igångsättande eller bedrivande av grustäkt inom vissa områden utan särskilt tillstånd. Emellertid ansåge utredningen, att man icke borde begränsa sig till åtgärder mot olämplig grustäkt. Även genom exploatering av andra, liknande nyttigheter kunde landskapsvårdens intressen åsidosättas. Det syntes utredningen lämpligt, att möjlighet till ingripande, som här avsåges, lämnades beträffande täkt av sten, grus, sand, jord eller därmed jämförliga nyttigheter. — Risken för skada å landskapsbildens vore icke lika stor beträffande alla slag av täkter. Den vore förhållandevis stor vid grustag och stenbrott, vilka oftast berörde för landskapet ömtåliga partier, nämligen höjdsträckningarna, men vore däremot i regel av ringa betydelse vid t. ex. torv- eller lertäkt. För att ingripande mot företag av här avsedda slag skulle få ske syntes böra fordras, att det vore anledning antaga att landskapsbildens kunde komma att väsentligt ändras genom företaget. Ingripande föresloges skola ske i form av förordnande av länsstyrelsen, att arbetsföretag, avseende täkt av ifrågakommande nyttigheter, icke finge utföras utan länsstyrelsens tillstånd. Förordnandet borde kunna efter omständigheterna begränsas att avse täkt av allenast visst eller vissa slag. Vid tillstånd borde kunna knytas villkor om sättet för arbetets utförande samt om vidtagande av olika åtgärder till landskapsbildens skyddande. Ofta torde enkla åtgärder kunna leda till goda resultat. Såsom exempel å föreskrifter, som kunde ifrågakomma, kunde nämnas ålägganden att icke börja ett grustag från sådan sida, som vore synlig från

allmän trafikled, att dölja ingreppet i naturen genom trädplanteringar eller besåning samt att, sedan företaget avslutats eller allteftersom det fortskrede, verkställa avplaning av skarpa kanter och terrassering av branta stup. Genom dylika villkor torde skadeverkningarna kunna begränsas eller motverkas utan nämnvärda kostnader för företaget. Detta vore givetvis av stor betydelse. Av allmänna rättsprinciper torde nämligen följa, att tillstånd till visst företag ej borde kunna vägras, om markägaren eller annan rättsinnehavare med avseende å fastigheten därigenom skulle tillskyndas avsevärt men, med mindre skälig ersättning lämnades. På samma sätt borde ersättningssskyldighet inträda, därest vid tillståndsgivningen knötes villkor av beskaffenhet att medföra sådant men. — Det syntes kunna antagas, att förevarande bestämmelser icke skulle behöva bringas i tillämpning alltför ofta. Redan den omständigheten, att länsstyrelsen hade befogenhet att meddela förordnande, som här avsåges, torde medföra ett ökat hänsynstagande till landskapsskyddets intressen från företagarnas sida. Bestämmelserna kunde sålunda väntas komma att i viss omfattning fylla sin uppgift enbart genom att finnas till.

Vid remissen till lagrådet yttrade *departementschefen* följande om de föreslagna bestämmelserna rörande täkt av grus o. dyl. För sin del vore departementschefen icke beredd att förorda längre gående åtgärder än dem utredningen föreslagit. Dessa torde också i praktiken kunna medföra goda resultat. Visserligen torde det av ekonomiska hänsyn icke bli möjligt att i någon större utsträckning vägra tillstånd till företag av nu ifrågavarande slag, men mycket kunde vinnas genom att länsstyrelsen utnyttjade möjligheten att vid meddelande av tillstånd ge särskilda föreskrifter angående företagets utförande. — Enligt departementschefens mening borde förbudsförordnande kunna meddelas även för område, som inginge i stadsplan eller byggnadsplan. — I ett remissyttrande över lagförslaget hade erinrats, att frågan om ersättning åt sakägare i detta sammanhang vore av stor betydelse ur statsfinansiell synpunkt, eftersom grustag ofta hade högt värde. Med anledning härav ville departementschefen framhålla, att länsstyrelsen lika litet i nu förevarande fall som då fråga vore om fridlysning av naturminne borde kunna vidtaga åtgärd, som gäve upphov till ersättningsanspråk, utan att ha på förhand förvissat sig om att medel till betalning av ersättningen funnes tillgängliga.

I *naturskyddslagen* återfinnas bestämmelserna om grus- och liknande täkter i 21 §, som har följande innehåll: Finnes anledning antaga, att täkt av sten, grus, sand, jord eller därmed jämförliga nyttigheter inom visst område skulle komma att väsentligt ändra landskapsbilden, äger länsstyrelsen förordna, att sådant arbetsföretag icke må utföras inom området utan länsstyrelsens tillstånd. Ej må förordnandet inkräkta på rätt, som meddelas genom inmutning enligt gruvlagen eller genom beslut av Konungen (första stycket). I samband med tillstånd må länsstyrelsen meddela sådana före-

skrifter att företagets menliga inverkan på landskapsbilden såvitt möjligt begränsas eller motverkas (andra stycket). Vägras tillstånd eller meddelas föreskrifter enligt andra stycket och tillskyndas därigenom markens ägare eller annan rättsinnehavare med avseende å fastigheten avsevärt men, är han berättigad till ersättning av kronan för den skada han lider. Ersättning må bestämmas att utgå med visst årligt belopp, med rätt för sakägaren eller kronan att erhålla omprövning vid ändrade förhållanden (tredje stycket).

Till stadgandena i 21 § naturskyddslagen om rätt till ersättning för skada anknyta åtskilliga i lagens senare del upptagna bestämmelser. Har fråga väckts om åtgärd enligt lagen, äger länsstyrelsen förelägga den som vill göra anspråk på ersättning att inom viss tid, minst två månader, göra anmälan därom hos länsstyrelsen, vid påföljd att han eljest skall ha förlorat sin talan (28 § första stycket). Vad i fråga om ersättning avtalats eller uppenbarligen förutsatts skola gälla mellan kronan och sakägare skall gälla jämväl mot den som efter det rätten till gottgörelse uppkom förvärvat sakägarens rätt i avseende å fastigheten (28 § andra stycket). Har ej överenskommelse träffats om ersättning enligt 21 § och har icke den, som vill göra anspråk på ersättning, jämlikt 28 § första stycket förlorat sin talan, åligger det honom att väcka talan mot kronan hos expropriationsdomstolen inom ett år från det laga kraft åkommit det beslut, varå anspråket grundas, vid påföljd att han eljest går rätten därtill förlustig (29 § första stycket). Är fastighetsägaren enligt 21 § tillkommande ersättning bestämd att utgå på en gång och har fastigheten genom den åtgärd som föranlett rätten till ersättning undergått sådan minskning i värde att den kan antagas ej utgöra full säkerhet för fordran, för vilken fastigheten svarade då rätten till ersättning uppkom, skall ersättningen nedsättas hos länsstyrelsen; och skall om fördelning och utbetalande av beloppet samt verkan därav i tillämpliga delar gälla vad som är stadgat för det fall att enligt lagen om expropriation nyttjanderätt eller servitutsrätt upplåtes (30 § första stycket). Har förlust å fordran som avses i första stycket uppstått till följd av att nedsättning ej skett, skall fordringens innehavare njuta ersättning av kronan för förlusten mot avskrivning å fordringshandlingen. Detsamma gäller, där förlust tillskyndats fordringens innehavare därigenom att ersättning blivit för lågt beräknad och densamma till följd av överenskommelse mellan kronan och den ersättningsberättigade eller av annan anledning ej blivit prövad av domstol. I sistnämnda fall skall talan om ersättning väckas vid expropriationsdomstolen (30 § andra stycket). I mål, som enligt lagen skall upptagas av expropriationsdomstol, skola bestämmelserna om domstol och rättegång i expropriationsmål i tillämpliga delar gälla. Kronan skall vidkännas å ömse sidor uppkomna kostnader å målet, så framt ej domstolen med hänsyn till omständigheterna finner skäligt annorlunda förordna (31 §).

Ytterligare ett antal bestämmelser i naturskyddslagens senare del äro av

betydelse med avseende å stadgandena i 21 § om gruståkt m. m. Den som bryter mot förbud eller föreskrift som meddelats med stöd av lagen straffas med dagsböter (32 § första stycket); och den som gjort sig skyldig till förseelse varom sägs i 32 § skall vara pliktig att ersätta all kostnad som föranledes därav (33 §). Har någon vidtagit åtgärd i strid mot förbud eller föreskrift som meddelats med stöd av 21 §, äger länsstyrelsen vid vite förelägga honom att rätta vad olagligen skett. Överexekutor äger ock meddela handräckning för sådant ändamål. Ansökan om handräckning må göras av allmän åklagare eller länsarkitekt. Begär utmättningsman att kostnad för förrettning skall förskjutas, må det ske av allmänna medel. I övrigt gälla enahanda bestämmelser som äro stadgade för det i 191 § utsökningslagen avsedda fallet (34 §). Över länsstyrelses beslut enligt lagen må talan föras hos Konungen genom besvär i den ordning som är bestämd för överklagande av förvaltande myndigheters och ämbetsverks beslut. Konungen äger bestämma att myndighet eller organisation som prövas lämplig därtill må föra sådan talan för tillvaratagande av naturskyddets intressen (35 §). Innefattar länsstyrelses beslut förordnande enligt 21 § första stycket skall detta lända till efterrättelse utan hinder av fördröklagen (36 §). Närmare bestämmelser rörande lagen meddelas av Konungen (37 §).

I naturskyddslagens tillämpningskungörelse förekomma vissa bestämmelser av betydelse för frågan om åtgärder med avseende å grus- och liknande tåchter. Av särskild vikt äro följande bestämmelser. Innan länsstyrelse beträffande visst område meddelar förordnande enligt 21 § första stycket naturskyddslagen, bör länsstyrelsen, om så kan ske utan att syftet med förordnandet genom dröjsmål äventyras, bereda markägaren ävensom kommun, inom vilken området är beläget, tillfälle att yttra sig (15 § första stycket). Då förordnande som i första stycket sägs meddelats, skall under rättelse därom ofördröjligen införas i länskungörelserna. I den mån så finnes erforderligt skall beslutet därjämte kungöras i tidning med spridning inom orten eller tillkännagivas på annat lämpligt sätt. Avskrift av beslutet skall ofördröjligen tillställas byggnadsstyrelsen, vägförvaltningen i länet, länsarkitekten, byggnadsnämnden, överlantmätaren, distriktslantmätaren ävensom Svenska naturskyddsföreningen, vetenskapsakademien och Samfundet för hembygdsvård (15 § andra stycket jämfört med 9 §). Område som avses med förordnandet skall till sina gränser tydligt angivas på karta eller annorledes; och skall, om karta upprättats, kopia av denna tillställas dem som genom avskrift av länsstyrelsens beslut skola under rättas om förordnandet (15 § tredje stycket). I naturskyddsärende åligger det länsstyrelsen att å kronans vägnar söka träffa uppgörelse med sakägare, som framställer anspråk på ersättning. Innan beslut fattas i ärende av beskaffenhet att föranleda ersättnings skyldighet har länsstyrelsen att förvissa sig om att medel finnas tillgängliga att gälda ersättning som må komma i

fråga (17 §). I naturskyddsärende skall den beslutande myndigheten, om ej särskilda skäl däremot äro, inhämta utlåtande från en eller flera institutioner, myndigheter eller organisationer, som besitta särskild sakkunskap i den fråga ärendet rör. Sålunda bör Svenska naturskyddsföreningen eller lokal förening, som naturskyddsföreningen utsett för ändamålet, höras i alla naturskyddsärenden av någon betydighet. I ärenden, där det är av vikt att vetenskapliga synpunkter bli beaktade, bör tillika vetenskapsakademien höras. Vidare bör i ärenden, som avse tillämpning av naturskyddslagens bestämmelser till skydd för landskapsbilden eller som eljest äro av betydelse för landskapsvården, yttrande inhämtas från Samfundet för hembygdsvård eller lokal organisation, som samfundet utsett (19 §). Vetenskapsakademien, Svenska naturskyddsföreningen och Samfundet för hembygdsvård skola äga rätt att för tillvaratagande av naturskyddets intressen överklaga myndighets beslut i naturskyddsärende (20 §).

(Angående en år 1959 tillkommen ändring i tillämpningskungörelsen, se nedan sid. 45—46.)

Andra författningsbestämmelser

Förutom stadgandena i 19—21 §§ naturskyddslagen finnas såväl i nämnda lag som i andra författningar bestämmelser, vilka kunna tjäna till skydd mot sådan exploatering av grus m. m., som ur naturskyddssynpunkt eller eljest får anses olämplig.

Sålunda må enligt 5 § *naturskyddslagen* område, som på grund av sin betydelse för kännedomen om landets natur, sin skönhet, egenart eller eljest märkliga beskaffenhet finnes böra särskilt skyddas, fridlysas såsom naturminne.

Vidare äro, jämlikt *lagen den 12 juni 1942 om fornminnen*, fasta fornlämningar, bevarande minnet av fäderneslandets tidigare inbyggare, ställda under lagens hägn; ingen får utan tillstånd enligt nämnda lag utgräva, rubba, överhölja eller eljest genom plantering eller bebyggelse eller på annat sätt förändra eller skada eller borttaga fast fornlämning (1 §). Till fast fornlämning hör så stort område på marken som tarvas för att bevara fornlämningen och bereda med hänsyn till dess art och betydelse nödigt utrymme däromkring (3 §). Länsstyrelsen äger att meddela särskild föreskrift, som finnes påkallad för att bevara fast fornlämnings helgd, så ock stadga för ändamålet erforderligt vite. Sådan föreskrift må jämväl avse område som icke enligt 3 § hör till fornlämningen, såvitt ej markens ägare eller annan därigenom åsamkas intrång av någon betydelse (4 §).

I detta sammanhang kan jämväl erinras om bestämmelserna i 1 § *första stycket 11. och 12. lagen den 12 maj 1917 om expropriation*, enligt vilka bestämmelser fastighet, som tillhör annan än kronan, må tagas i anspråk genom expropriation, om Konungen prövar det nödigt, för att bevara dels

område såsom naturminne, dels ock synnerligen märklig fast fornlämning som ej kan tryggas på annat sätt.

Såsom av det föregående framgår innehåller *byggnadslagen den 30 juni 1947* vissa bestämmelser till skydd mot olämplig grustäkt och liknande åtgärder. Dessa bestämmelser innebära antingen ett direkt förbud för dylika åtgärder eller ett bemyndigande att utfärda sådant förbud. Enligt 40 § får inom område som ingår i stadsplan schaktning, fyllning, träd-fällning eller annan därmed jämförlig åtgärd icke vidtagas, såvitt åtgärden uppenbarligen är av beskaffenhet att kunna väsentligt försvåra områdets användning för avsett ändamål; och enligt 110 § äger länsstyrelsen att beträffande område som ingår i byggnadsplan meddela likartat förbud. Motsvarande regler gälla enligt 17 och 102 §§ i fråga om områden som ingå i fastställd generalplan.

Jämväl i *byggnadsstadgan den 30 juni 1947* har frågan om åtgärder mot olämpliga ingrepp i naturen uppmärksamrats. Sålunda skola jämlikt 135 § och 143 § 1 mom. vissa större byggnadsföretag underställas länsstyrelsens prövning i avsikt att få kontrollerat att de ej stå i strid med de grundsatser, som angivas i 122 § byggnadslagen, d. v. s. att vederbörlig hänsyn tages till naturskönhet, växtlighet och andra särskilda naturförhållanden.

Slutligen kan — med avseende å grusåsarnas betydelse för våra grundvattentillgångar — omnämnas de i 2 kap. 58 § *vattenlagen* förekommande stadgandena rörande försiktighetsåtgärder vid grävning m. m. Vill någon utföra grävning eller sprängning eller anordna upplag eller vidtaga annan åtgärd, som kan befaras medföra menlig inverkan på grundvattentillgång, är han enligt lagrummet skyldig iakttaga de försiktighetsmått, som skäpligen föranledas av omständigheterna. Länsstyrelsen äger, där ansvar ej finnes särskilt stadgat, vid vite tillhålla den som ämnar vidtaga åtgärd av angivet slag, att iakttaga vad honom åligger ävensom, i den händelse försummelse i sådant hänseende förelupit, förordna om rättelse på den försumliges bekostnad efter ty tjänligast finnes.

Framställningar om ändring i lagstiftningen m. m.

Svenska naturskyddsföreningen

I skrivelse den 31 maj 1954 till Kungl. Maj:t påkallade *Svenska naturskyddsföreningen* åtgärder i olika avseenden i syfte att bereda erforderligt skydd för landets rullstensåsar.

Inledningsvis betonade föreningen i skrivelsen rullstensåsarnas stora betydelse i skilda hänseenden. Åsarna erbjöde ett markant inslag i landskapsbilden. De vore intressanta geologiska formationer och utgjorde en god illustration till hur landskapet danats. Våra förnämsta grundvattentillgångar funnes i åsarna. Dessa vore vidare av historiskt intresse, emedan den äldsta bebyggelsen varit knuten till dem. Ur jordbruks- och andra synpunkter utgjorde åsarna ett värdefullt skydd mot vinderosion, och som friluftsområden vore de högt skattade.

Föreningen framhöll härefter, att åsarna under de senaste hundra åren börjat utnyttjas för grustäkt. Omfattningen härav hade successivt stigit och vore nu så stor, att åsarna hotades av förintelse. Grustäkten utmärktes ofta av planlöshet, och förödelsen vore redan avsevärd. Stora fördelar skulle vinnas genom att grusets tillgodogörande ordnades mera systematiskt. Vad som härutinnan borde göras måste övervägas från fall till fall. En viss reglering läte sig genomföra med hjälp av 21 § naturskyddslagen. Om vederbörande länsstyrelse samtidigt lade ett relativt stort område av en grusås eller närbelägna grusåsar under tillståndstvång, skulle länsstyrelsen åtminstone kunna föreskriva, att grus först skulle tagas på den plats, där uttaget gjorde minst skada. Man syntes emellertid ha tvekat inför ett mera radikalt grepp på frågan. Enligt föreningens mening måste det ha varit avsett, att man skulle lägga så stora områden under kontroll, att man verkligen kunde åstadkomma en rationalisering.

Ytterligare anförde föreningen i detta sammanhang följande. Om länsstyrelsen i angivet syfte sökte utnyttja de möjligheter, som 21 § naturskyddslagen gäve, kunde man påräkna, att ersättningsanspråk framställades. Visserligen kunde man säga, att en fastighetsägare, som finge vänta med att utnyttja sin grusfyndighet, icke lede någon skada, enär med visshet kunde förutses, att priset på grus med minskad tillgång komme att stiga; han torde sålunda framdeles få mera betalt för gruset, och denna vinst kunde utgöra full kompensation även för att han icke haft avkastning å

kapitalet under väntetiden. Tydligt vore också, att om man över huvud skulle kunna skydda naturvärden av någon betydelse, det icke vore möjligt att gå alltför försiktigt fram. Markägarna måste få finna sig i att exploateringen av tillgångar, som hade betydelse för hela befolkningen i trakten eller eljest vore särskilt märkliga, underkastades reglerande bestämmelser med avseende å både tiden och sättet för deras tillgodogörande. Lagstiftningen och tillämpningen måste här taga fatt en utveckling, som löpt okontrollerad i förväg.

Efter att ha understrukit, att det av staten för naturskyddsåtgärder anvisade beloppet — vid tiden för skrivelsens tillkomst uppgående till 50 000 kronor om året — vore så ringa, att myndigheterna ansåge det meningslöst att ifrågasätta dess användning för att skydda rullstensåsar och liknande objekt, förklarade föreningen sig ha kommit till den uppfattningen, att det från högsta ort krävdes klara direktiv, att rullstensåsarna måste i görlig mån räddas, även om det kostade pengar, samt att denna räddningsaktion måste planläggas effektivt och systematiskt.

Rörande sättet för genomförandet av berörda aktion framhöll föreningen till en början följande. Det allmänna vore en av de största avnämarna av grus, bl. a. för vägar och järnvägar. Med hänsyn härtill vore det synnerligen välbefogat, att det allmänna förvärvade grustillgångarna, även om man icke kunde för all framtid underlåta att tillgodogöra dem utan inskränkte sig till att åsyfta en rationell successiv utnyttjning, när behovet gjorde sig gällande. Uppenbart vore att en sådan placering av kapital ur allmän synpunkt vore ändamålsenlig. Tillgången minskade med den fortsatta förbrukningen, och någon risk att grus bleve obehövt kunde man — tyvärr — ej räkna med. Föreningen ville därför på det livligaste förorda, att det allmänna så långt möjligt systematiskt förvärvade befintliga grustillgångar. Självfallet vore att man därefter måste oryggligt vidhålla att åsarna icke finge förstöras, medan grus kunde erhållas på annat sätt.

I detta sammanhang betonade föreningen, att vissa partier av rullstensåsarna måste definitivt skyddas. Det vore här påkallat med en särskild undersökning, vid vilken det vore av största betydelse att riksantikvarieämbetet ur fornminnessynpunkt medverkade. Om dylika partier icke kunde förvärvas på annat sätt, borde de exproprieras eller eventuellt fridlysas som naturminnen.

Av vikt vore, yttrade föreningen vidare, att länsstyrelserna i övrigt kunde utan dröjsmål målmedvetet och genom ändamålsenliga, tillräckligt omfattande åtgärder lägga grustakten under kontroll. För att syftet skulle uppnås vore det oundgängligen erforderligt, att det klargjordes att detta måste ske, även om kostnader uppstode för det allmänna. Då behovet av åtgärder vore synnerligen överhängande, borde länsstyrelserna ha praktisk möjlighet att enligt naturskyddslagen utan uppskov ingripa med provisoriska bestämmelser. De kostnader, som möjligen kunde vållas därav, be-

hövde — om man såge saken i dess rätta proportioner — icke bli betungande. Det fordrades enligt lagen att »avsevärt» men uppstode. Enligt föreningens mening skulle det vara i rena undantagsfall, som ersättning skulle behöva utgå enbart därför, att grustäkten lades under kontroll. Länsstyrelserna måste emellertid, för att önskvärt resultat skulle uppnås, känna sig ha ryggen fri. Det syntes i detta sammanhang ej behöva särskilt understrykas, att exploitörerna av grustäkter självfallet under alla omständigheter skulle förpliktas utföra de rimliga återställningsåtgärder, som kunde komma ifråga.

Under hänvisning till vad som anförts anhöll föreningen, att Kungl. Maj:t måtte inhämta yttranden från länsstyrelserna och andra berörda myndigheter och organisationer, så att en skyndsam aktion kunde vidtagas i föreliggande, ytterst brådskande angelägenhet. Föreningen anhöll tillika, att Kungl. Maj:t måtte föranstalta om att genom länsstyrelsernas försorg eller på annat lämpligt sätt grusåsarna och andra grusförekomster skyndsamt inventerades samt att länsstyrelserna inkomme med förslag på de områden, som vore av beskaffenhet att böra icke blott läggas under kontroll utan såsom omistliga naturtillgångar räddas åt framtiden.

Den av föreningen till Kungl. Maj:t ingivna skriften kompletterades sedermera med närmare utredningar rörande ett par särskilda åsar, nämligen dels Stockholmsåsen och dels Hallsta- eller Hudiksvallsåsen.

Över föreningens framställning om åtgärder till skydd för rullstensåsarna inhämtades yttranden från ett stort antal myndigheter och sammanslutningar.

I yttrandena underströks genomgående rullstensåsarnas stora betydelse i olika avseenden och vitsordades allmänt behovet av skydd för desamma. Samtidigt betonades dock i flera yttranden, att här vore fråga om ett omfattande och mångförgrenat problem, vid vars lösande nyttoskäl och ideella skäl måste noga vägas mot varandra.

Beträffande frågan om det sätt, varpå skyddsbehovet för åsarna borde tillgodoses, vann det från föreningens sida framförda uppslaget, att det allmänna skulle förvärva landets grustillgångar, icke någon anklang hos dem, som hördes i ärendet. Sålunda framhölls — bl. a. av *väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, byggnadsstyrelsen, skogsstyrelsen, åtskilliga länsstyrelser* och *Svenska turistföreningen* — att statsmakterna näppeligen kunde antagas vara beredda till en investering av den storleksordning det här rörde sig om; på sina håll torde inom ett enda län värdet av befintliga grustäkter få beräknas till tiotals miljoner kronor. Samtidigt anmärktes emellertid av vissa bland de nämnda myndigheterna liksom ock av *riksantikvarieämbetet*, att sådana områden, som kunde betraktas såsom omistliga, borde förvärfvas av kronan.

I åtskilliga yttranden förordades, att det föreliggande problemet angrepes

direkt med utgångspunkt från bestämmelserna i naturskyddslagen. En dylik lösning förutsatte dock, enligt vad från en del håll framhölls, genomförandet av vissa lagändringar eller i varje fall meddelandet av närmare direktiv för länsstyrelserna vid bedömningen av hithörande frågor; som förhållandena nu vore, kunde det icke fränkommas, att osäkerhet rådde särskilt med hänsyn till de obetydliga anslag, som för naturskyddsändamål stode till buds.

Byggnadsstyrelsen fann skäl möjligen kunna föreligga att till övervägande upptaga frågan om koncession beträffande viss grustäkt; denna lösning förefölle dock enligt styrelsens mening icke böra tillgripas, innan andra utvägar prövats. Tanken på ett koncessionsförfarande framfördes jämväl av *Sveriges geologiska undersökning* och *vetenskapsakademien*, som föreslogo att industriell grustäkt underkastades ett dylikt förfarande, varvid länsstyrelsen skulle pröva grustäktens lämplighet samt meddela föreskrifter om täktens bedrivande ävensom om erforderliga åtgärder för planering och uppsnyggning efter det att gruset blivit utvunnet. Även *naturvårdsrådet i Södermanlands län* — som hörts av länsstyrelsen — hade ifrågasatt, om icke det pågående utplånandet av rullstensåsarna indicerade en lagändring med föreskrift om koncession.

Därest koncession funnes ej böra föreskrivas, ansåg *byggnadsstyrelsen* en sådan ändring av naturskyddsbestämmelserna kunna tänkas, att innehavarna av rätt till grustäkt finge bestrida åtminstone en del av de för en förbättring av naturskyddet erforderliga kostnaderna genom en särskild grustäktsavgift; även om ett sådant förslag ingåve betänkligheter med hänsyn dels till att avgiften kunde medföra en icke oväsentlig fördyring av utgifterna för företag, vid vilka grus i större omfattning komme till användning, dels ock till att avgiftens uttagande kunde bli förenat med betydande administrativa kostnader, borde måhända även denna fråga bli föremål för övervägande. Betydelsen av att frågan om en grustäktsavgift upptoges till diskussion betonades jämväl av *länsstyrelsen i Örebro län*, som härutinnan hänvisade till ett från *länsarkitekten i länet* infordrat yttrande, vari framhållits, att en dylik avgift — utformad exempelvis på ungefär samma sätt som byggnadsforskningsavgiften — skulle bereda landskapsvårdens företrädare möjlighet att i enlighet med intentionerna i naturskyddslagen på ett helt annat sätt än nu inskrida till skydd för det svenska landskapet. Också *Samfundet för hembygdsvård* rekommenderade, att all grustäkt belades med en viss avgift; dessa avgifter borde av länsstyrelserna samlas till fonder, vilkas avkastning senare användes för begränsning av skador på naturen och för andra landskapsvårdande åtgärder.

Beträffande frågan om behovet av ytterligare lagbestämmelser ifrågasattes vidare av *länsstyrelsen i Gotlands län*, om icke genom en ändring av 19 § naturskyddslagen i sådan riktning, att skyldighet föreskrevs rörande samråd med länsarkitekten före igångsättandet av företag, som kunde

komma att väsentligt ändra landskapsbilden, skulle vinnas, att icke önskvärd exploatering av grusförekomster i tid kunde förhindras. Vikten av att ett sådant samråd, som avses i nyssnämnda lagrum, mera allmänt än fallet blivit ägde rum, framhölls av *länsstyrelsen i Hallands län*.

Länsstyrelsen i Kalmar län förklarade sig hysa tveksamhet rörande rätta tillämpningen av naturskyddslagens bestämmelser om skydd för landskapsbilden och då främst lagens 21 §, enligt vilket lagrum »inom visst område» arbetsföretag avseende täkt av grus m. m. kunde läggas under tillståndstvång. Länsstyrelsen hade övervägt att lägga grus- och stentäkt under tillståndstvång å stora delar av Öland men med hänsyn till lagens avfattning icke ansett sig kunna utfärda dylika generella förordnanden. Ett förtydligande av naturskyddslagens bestämmelser i denna del skulle enligt länsstyrelsens mening vara värdefullt.

I anslutning härtill må anmärkas, att vissa andra myndigheter — t. ex. *länsstyrelsen i Stockholms län* — uttalade, att med stöd av 21 § naturskyddslagen utfärdade generella förbud mot igångsättande och bedrivande av grustäkt inom områden av en eller annan mils omfång syntes tänkbara. *Naturskyddsrådet i nämnda län* hade emellertid i ett till länsstyrelsen avgivet yttrande ansett betydelsefullt, att det klarlades att ett förbud kunde läggas över större områden och hela åsar.

Kammarkollegium anmärkte, att ett förordnande jämlikt 21 § naturskyddslagen att grustäkt icke utan länsstyrelsens tillstånd finge äga rum inom område av avsedd beskaffenhet icke i och för sig behövde medföra några kostnader för det allmänna. Ej heller behövde de föreskrifter, som länsstyrelsen sedermera i samband med meddelande av tillstånd kunde komma att stadga angående utförandet av ett grustäktsföretag, föranleda sådana kostnader. Förutsättningen härför vore dock givetvis, att föreskrifterna utformades på sådant sätt, att de — samtidigt som de i skälig mån tillgodosåge naturskyddsintressena — icke medförde avsevärt men för markägare eller annan rättsinnehavare. Mycket torde kunna vinnas, därest länsstyrelserna utnyttjade de antydda möjligheterna.

Möjligheterna för länsstyrelserna att genom utfärdande av lämpliga föreskrifter angående bedrivande av grustäkt i icke oväsentlig omfattning begränsa skadeverkningarna på landskapsbilden utan att rätt till ersättning inträdde betonades jämväl av *domänstyrelsen, länsstyrelserna i Stockholms och Västerbottens län* samt *Svenska turistföreningen*.

Erforderligheten av en på förhand upprättad plan för exploatering av ett grustag inom område, som avses i 21 § naturskyddslagen, framhävdes i en del yttranden; beträffande länsstyrelsernas befogenhet att enligt gällande bestämmelser fordra framläggandet av sådana planer uttalades dock olika åsikter. *Länsstyrelsen i Stockholms län* föreställde sig, att det vid uppgörandet av planer för grustäkter i många fall skulle vara möjligt att efter förhandlingar med rättsinnehavarna träffa överenskommelse om de före-

skrifter, som borde meddelas i länsstyrelsens tillståndsresolution. I naturskyddsrådets regi borde lämpligen bedrivas en upplysningsverksamhet, som toge sikte på de åtgärder företagen borde frivilligt vidtaga. *Naturskyddsrådet i länet* hade i sitt yttrande framhållit, att i lagen borde föreskrivas skyldighet för exploatör att utan rätt till ersättning från det allmännas sida framlägga plan för grustäkts bedrivande. Av *länsstyrelsen i Södermanlands län* meddelades, att i sådana fall, då länsstyrelsen från början funnit, att grus borde få uttagas men att sättet för uttaget borde regleras, länsstyrelsen ansett sig kunna anmoda sökanden att inkomma med förslag till plan för grustäktens nyttjande. *Länsstyrelsen i Malmöhus län* uttalade däremot den uppfattningen, att en plan över avsedd grusexploatering f. n. icke kunde framtvings; i några fall hade länsstyrelsen efter långvariga förhandlingar lyckats få fram planer för exploatering av aktuella fyndigheter. Länsstyrelsen funne det angeläget att i lagen intoges föreskrift om att den, som hade för avsikt att exploatera en naturtillgång, på anmodan av länsstyrelsen skulle framlägga en plan för företaget. Av länsstyrelsen hänvisades till ett från *Skånes naturskyddsförening* infordrat yttrande, vari framhållits angelägenheten av att naturskyddslagen kompletterades på ett sådant sätt, att det bleve klart utsagt att exploatör av naturtillgång skulle förebringa erforderlig utredning om den avsedda exploateringen, t. ex. beträffande naturtillgångens beskaffenhet och användbarhet samt värdet av densamma.

Vikten av att behövliga återställningsarbeten bleve vidtagna, sedan en grustäkt utnyttjats, betonades i åtskilliga yttranden. Sålunda framhöll *länsstyrelsen i Uppsala län*, att länsstyrelsen borde erhålla möjlighet att på ett effektivt sätt ingripa för att få lämpliga dylika arbeten utförda. *Länsstyrelsen i Södermanlands län* ansåg, att det borde vara en självklar sak att den, som genom grustäkt eller annorledes åstadkomme skada på landskapet, skulle känna sig förpliktad att vidtaga ändamålsenliga återställningsåtgärder; det kunde på intet sätt anses orimligt, att en ringa del av förtjänsten på den lukrativa affär, som en grustäkt i allmänhet innebure, användes för att minska täktens skadeverkningar på landskapet. Tyvärr visade dock erfarenheten, att känslan av en dylik förpliktelse i de flesta fall saknades. Det vore därför nödvändigt att kunna framtvunga återställelse utan att länsstyrelsen i varje enskilt fall skulle behöva meddela föreläggande i sådant avseende. Med tanke särskilt på grustagen kunde det alltså enligt länsstyrelsens förmenande starkt ifrågasättas, om icke en lagbestämmelse, som stadgade skyldighet för vederbörande att utföra tjänliga återställningsåtgärder, vilka ej vore oskäligt betungande, borde införas. Jämväl *länsstyrelsen i Malmöhus län* och *Samfundet för hembygdsvård* förklarade sig finna det nödvändigt, att exploatörerna av grustäkter under alla omständigheter förpliktades utföra rimliga återställningsåtgärder.

Av de i ärendet hörda statliga myndigheter, som låta uttaga grus från egna grustag eller från grustag vilka disponeras med nyttjanderätt, gjordes vissa

uttalanden rörande skötseln av dessa grustag. *Domänstyrelsen* meddelade, att beträffande de under domänverkets förvaltning lydande kronoparkerna och jordbruksegendomarna föreskrifter angående naturskydd och landskapsvård funnes intagna i verkets reglementssamling. För vägarbeten och grustäkter m. m., som bedreves i verkets regi eller efter utarrendering, lämnades numera också anvisningar i landskapsvårdande syfte.¹ *Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen* förklarade sig i samråd med Samfundet för hembygdsvård ha utfärdat anvisningar för öppnande och skötsel av grustag m. m. Då dessutom vägförvaltningarna, innan nya grustag öppnades, brukade samråda med myndigheter och naturskyddsorganisationer inom länen, syntes det ur naturskyddssynpunkt vara väl sörjt för de grusfyndigheter, över vilka väg- och vattenbyggnadsverket disponerade. Av *järnvägsstyrelsen* framhölls, att för statens järnvägars räkning tidigare ett stort antal grustäkter bearbetats, därvid från varje plats endast mindre kvantiteter årligen uttagits. En pågående och till viss del redan genomförd rationalisering i avsikt att nedbringa kostnaderna för grustag och i förekommande fall höja grusets kvalitet strävade till ett färre antal stora grustäkter. Genom sådana åtgärder kunde även stenar och block i grustäkterna tillvaratagas. När täkten blivit tömd, vore därför ärret i naturen icke belamrat med stenupplag o. dyl.; det kunde planeras och planeras eller utnyttjas på annat sätt.

De statliga verkens grustäkter och dessas skötsel berördes även i ett par andra yttranden. *Länsstyrelsen i Kalmar län* framförde det önskemål, att instruktion skulle meddelas vägförvaltningarna att vid utnyttjande av grustäkter direkt samarbeta med vederbörande naturskyddsmyndigheter; och *länsstyrelsen i Västerbottens län* uttalade, att i den mån staten vore ägare till grusförekomster det borde vara möjligt att få till stånd ett samarbete mellan resp. statliga myndighet och länsstyrelsen eller länsarkitekten till förhindrande av olämpligt anordnade grustäkter och för uppsnygning av redan befintliga sådana. *Samfundet för hembygdsvård* underströk angelägenheten av att det samarbete, som sedan länge existerade mellan väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, å ena, samt samfundet, å andra sidan, allttjämt fortsatte.

Utöver de redan anmärkta, i vissa yttranden framförda förslagen till ändringar i den gällande lagstiftningen bragtes genom remissförfarandet ytterligare en del dylika ändringar på tal.

Sålunda tillstyrktes av *länsstyrelsen i Värmlands län*, att länsstyrelserna erhöile befogenhet att under tiden intill dess slutligt avgörande komme till stånd meddela provisoriskt förbud mot tagande av grus o. dyl. i sådana fall, där ett dröjsmål eljest skulle kunna innebära risk för att ur naturskyddssynpunkt värdefulla formationer skadades eller förstördes; och liknande

¹ Utdrag ur dels de i domänverkets reglementssamling intagna bestämmelserna om naturskydd och landskapsvård (i bestämmelsernas lydelse fr. o. m. den 1 januari 1958), dels ock verkets formulär till kontrakt om upplåtelse av grustäkt till vägförvaltning ha såsom *Bilaga A* resp. *Bilaga B* fogats vid betänkandet.

synpunkter hade framförts av *naturskyddsrådet i Västmanlands län* i ett på anmodan av länsstyrelsen i länet avgivet yttrande. Å andra sidan ansåg *länsstyrelsen i Södermanlands län* möjlighet att ingripa med provisoriska föreskrifter åtminstone i viss omfattning föreligga enligt gällande lagstiftning, som medgäve länsstyrelse att i brådskande fall meddela förbud mot grustäkt utan markägarens hörande.

I några yttranden erinrades om att jämväl andra täkter än grustäkter kunde bidra till att väsentligt ändra landskapsbilden, varför skydd mot olämpliga sådana täkter vore påkallat. Härutinnan fästes uppmärksamheten på lertäkter av *länsstyrelsen i Uppsala län*, på stenbrytning av *länsstyrelsen i Kalmar län*, på tillgodogörandet av strandvallar och bergformationer av *länsstyrelsen i Gotlands län* samt på sand- och stentäkter av *länsstyrelsen i Malmöhus län*.

Slutligen framhöll *länsstyrelsen i Västerbottens län*, att även grustäkter, som icke kunde sägas väsentligt förändra landskapsbilden, dock i åtskilliga fall måste anses utgöra ett förfulande ingrepp i naturen. Enligt länsstyrelsens mening förelåge behov att kunna motverka sådana grustäkter på sätt som avsåges i 21 § naturskyddslagen. Att så ej kunde ske framstode såsom en brist i lagstiftningen.

Det i Svenska naturskyddsföreningens skrivelse till Kungl. Maj:t framförda förslaget om en inventering av landets grusåsar och andra grusförekomster vann i yttrandena över skrivelsen stark anslutning. Rörande frågan, vilken omfattning en sådan inventering borde erhålla, framfördes dock högst skiljaktiga meningar.

Kammarkollegium, väg- och vattenbyggnadsstyrelsen samt *domänstyrelsen* ansågo inventeringen böra avse de för landskapsbilden mera betydelsefulla rullstensåsarna. *Länsstyrelsen i Kalmar län* förmenade, att inventeringen borde komma till stånd dels inom områden, som vore särskilt känsliga ur naturskyddssynpunkt, och dels i räjonger runt städerna; helst borde inventeringen ske på sådant sätt, att av densamma beträffande varje grustäkt framginge i vad mån gruset vore tjänligt för byggnads- eller vägändamål och hur täkten borde utnyttjas för att i minsta möjliga utsträckning skada landskapsbilden. Enligt *länsstyrelsens i Västerbottens län* mening borde inventeringen begränsas till att avse sådana i landskapet mera framträdande grusåsar och andra grusförekomster, som vore väl synliga från viktigare trafikleder, belägna invid större samhällen eller berörda av turiststråk. *Vattenvårdskommittén* framhöll, att ur vattenvårdssynpunkt inventeringen torde kunna inskränkas så, att glest befolkade delar av landet, där någon allmänskadlig exploatering av åsarnas naturtillgångar icke skedde eller befarades, lämnades åsido.

Flera hörda myndigheter och organisationer tillstyrkte däremot en fullständig inventering av grustillgångarna inom landet. Sålunda framhöll *skogsstyrelsen*, att en genomgående inventering och kartläggning ej endast

av de nuvarande arbetsföretagen på området utan även av grusförekomster i allmänhet och sådana utanför rullstensåsarna i synnerhet finge anses erforderlig. *Länsstyrelsen i Västmanlands län* underströk, att en inventering icke finge stanna vid ett konstaterande av grusförekomster inom ett visst område; den måste även omfatta en undersökning av grusets användbarhet, näringslivets grusbehov m. m. samt givetvis också upptaga ur naturskyddssynpunkt särskilt känsliga åspartier. Liknande synpunkter hade framförts av *länsarkitekten i Uppsala län*, som hörts av länsstyrelsen i länet.

Allmänt ansågs, att inventeringen borde ske länsvis genom vederbörande länsstyrelses försorg. Behovet av biträde från den geologiska expertisens sida ävensom av samarbete med riksantikvarieämbetet och naturskyddsmyndigheterna underströks från åtskilliga håll.

Av yttrandena framgick, att begränsade utredningar rörande grusförekomster redan verkställtts eller planerats inom en del län, vilka utredningar möjligen skulle kunna läggas till grund för den tilltänkta inventeringen. Sålunda meddelade *länsstyrelsen i Stockholms län*, att för länets vidkommande vissa inventeringsresultat åstadkommits av Sveriges geologiska undersökning på initiativ av bl. a. landstingets närings- och kommunikationsråd samt Stockholmstraktens regionplaneförbund. *Länsstyrelsen i Uppsala län* anmälde, att en inventering av kända grusförekomster inom länet utförts under åren 1944—1945 av statens väginstitut och att denna inventering därefter kompletterats av vägförvaltningen. *Länsstyrelsen i Södermanlands län* förklarade, att länsstyrelsen under år 1953 gått i författning om tvenne inventeringar, den ena avseende att skaffa fram uppgifter å sådana åsar, som ur naturskyddssynpunkt vore av beskaffenhet att böra skyddas, och den andra åsyftande att erhålla kännedom om i bruk varande och nedlagda grustag, som vore vanprydande. Igångsättandet av liknande inventeringar anmälades också av *länsstyrelserna i Kronobergs, Skaraborgs och Jämtlands län*.

I detta sammanhang må jämväl anmärkas, att *väg- och vattenbyggnadsstyrelsen* i sitt yttrande uppgav, att — enär det vore av stor vikt för dem, som omhänderhade väghållningen, att känna till grustillgången och kvaliteten hos befintligt grus inom länen — statens väginstitut alltsedan år 1933 utfört inventering, vilken i första hand omfattat undersökning och beskrivning av kända grusförekomster. Om dessa befunnits otillräckliga eller materialet i desamma varit olämpligt för vägändamål, hade i inventeringen ingått uppsökande och undersökning i en för grusbehovets tillgodoseende erforderlig omfattning av tidigare icke kända eller använda förekomster. Inventeringen hade således varit begränsad. Sådan inventering hade utförts i samtliga län med undantag av Jönköpings, Kalmar, Gotlands och Västerbottens.

I flera av de yttranden, vari en fullständig inventering av grusförekomsts-

terna inom landet förordades, underströks samtidigt, att först efter det en sådan inventering verkställts möjlighet föreläge att göra den avvägning mellan olika intressen, som erfordrades för att rätt kunna bedöma i vad mån förekomsterna borde få exploateras.

Svenska väg- och vattenbyggares riksförbund (SVR)

I april månad 1957 gjordes av *Svenska väg- och vattenbyggares riksförbund (SVR)* hos Kungl. Maj:t en skriftlig framställning rörande utnyttjandet av landets grustillgångar.

Förbundet framhöll i sin skrivelse, att de önskemål, som handhavandet av grustillgångarna — särskilt grusåsarna — ur bl. a. naturskyddssynpunkt föranledde, icke alltid låtit sig förena med de synpunkter, som den teknisk-ekonomiska exploateringen av desamma företrädde. Att ifrågavarande tillgångar måste i viss mån nyttiggöras i det moderna samhället torde man dock vara överens om. Likaledes torde ingen vilja bestrida, att en viss planlöshet rådde vid fyndigheternas exploatering; den bristande hänsyn till naturskyddets mest elementära krav, som ofta kännetecknade såväl öppnandet av grustäkter som dessas fortsatta bedrivande, hade sålunda med rätta påtalats.

Exploateringen borde — yttrade förbundet vidare — därest den skedde planmässigt och hänsynsfullt samt om ett gott samarbete åvägbringades mellan alla intresserade parter, kunna drivas mycket längre än vad nu skedde och därmed utan störningar tjäna samhällets stegrade krav på grus. Om grusfrågan leddes in på kloka och lugna banor, komme detta helt visst att stimulera exploitörerna att förbättra sina tekniska resurser, vilket kunde inverka förbilligande på grusutvinningen. Hittills delvis okända men förmodade stora grustäkter borde kunna utnyttjas till samhällets båtnad. Med relativt enkla medel och till förhållandevis blygsamma kostnader kunde övergivna grustag saneras, så att de efter några år åter smälte samman med omkringliggande natur. Detta gällde i all synnerhet, om kravet på grustagens iordningställande efter avslutad täkt beaktades redan vid den planläggning av arbetet, som alltid borde ligga till grund för ett grustags exploatering.

Beträffande frågan om omhändertagandet av uppgifterna med avseende å landets grustillgångar anförde förbundet följande. För att sammanhålla och verka för ett klokt och planmässigt handhavande av problemen rörande grustillgångarnas utnyttjande förutsatte förbundet, att det borde ankomma på länsstyrelserna att handlägga hithörande frågor. Arbetsuppgifterna skulle härvid i huvudsak vara att låta utföra erforderlig, som regel mera översiktlig inventering och undersökning — såväl kvalitativt som kvantitativt — av grusfyndigheterna inom länet i dess helhet eller, till en början, inom vissa naturliga försörjningsområden; att verkställa utredningar angående

den begränsning av fyndigheternas utnyttjande, som vederbörlig hänsyn till naturskydd, fornminnesskydd, landskapsbild, grundvattentäkt, byggnadsplan m. m. kunde medföra; *att* medverka vid utredningar om samhällets nutida och framtida behov av grus etc.; *att* verka för grusets lämpligaste användning med hänsyn till dess kvalitet och därmed befordra sparsamhet med högklassiga grusmaterial; *att* följa frågan i vad mån övergång till andra material såsom sand, krossat berg o. dyl. eller till andra metoder kunde minska behovet av grus allmänt sett eller i bristområden; *samt att* följa grusexploateringen och därvid bl. a. insamla uppgifter angående årsförbrukningen av skilda kvaliteter grus, övervaka värden av grustäkterna ävensom föranstalta om återställningsarbeten i dessa.

Förbundet underströk, att den åsyftade verksamheten i och under länsstyrelsen kunde, om avsedda resultat skulle uppnås, bli förhållandevis omfattande. Det bleve därför nödvändigt, att medel i erforderlig utsträckning ställdes till förfogande. För att skapa ekonomiska resurser utöver statliga anslag hade förbundet kommit fram till att i någon form, eventuellt på frivillighetens väg, en mindre avgift för utvunnet grus-, sand- och stenmaterial borde uttagas. Ett sätt att underlätta medelsanskaffningen vore bildandet av en ekonomisk förening el. dyl. av producenter och konsumenter inom grusnäringen. I en sådan förening, vars uppgift skulle vara att verka för grusfrågans lösning, skulle jämväl de statliga intressenterna — väg- och vattenbyggnadsverket, statens järnvägar m. fl. — kunna vara delägare. Även kommunala intressen torde kunna bli representerade.

Under hänvisning till det anförda hemställde förbundet, att Kungl. Maj:t måtte upptaga hela grusfrågan till prövning.

Länsstyrelsen i Södermanlands län

Med skrivelse den 8 maj 1957 överlämnade *länsstyrelsen i Södermanlands län* till Kungl. Maj:t utredning, innefattande en av civilingenjören Gustaf Dahlberg i Stockholm på länsstyrelsens uppdrag verkställd inventering av länets grusförekomster, vilken utredning skett sedan Kungl. Maj:t därtill anvisat medel.

I skrivelsen uttalade länsstyrelsen — efter samråd med länets naturvårdsråd — sin anslutning till den av Dahlberg hävdade uppfattningen, att det vore högst angeläget att åtgärder utan dröjsmål vidtoges för beredande av större möjligheter till reglering av grusexploateringen, detta såväl ur naturvårdssynpunkt som med hänsyn till god hushållning med ifrågasvarande naturtillgång.

Hänvisande till utredningen anhöll länsstyrelsen, att Kungl. Maj:t måtte med det snaraste upptaga Svenska naturskyddsföreningens framställning i ämnet till prövning och avgörande.

Landshövdingen Gösta Elfving

I en till chefen för justitiedepartementet med skrivelse den 13 augusti 1957 överlämnad promemoria väckte *landshövdingen i Kopparbergs län Gösta Elfving* förslag om lagändring i syfte att åstadkomma bättre skydd mot skador å landskapsbilden genom grusexploatering.

Efter att i promemorian ha framhållit, att de senare årens genom väg- och husbyggande starkt ökade behov av grus vållat ett intensivt utnyttjande av grusförekomsterna, underströk Elfving, att det ställde sig praktiskt taget omöjligt att genom ett förbud hindra grustäkt, även där den skulle väsentligt ändra landskapsbilden; medel saknades nämligen till ersättning åt markens innehavare eller i förekommande fall annan rättsinnehavare för den ekonomiska skada, som vållades på grund av ett dylikt förbud. Länsstyrelsen kunde då bevilja dispens från förbudet men meddela föreskrifter om »städning» eller »reparation» av den ås, i vilken grustäkten funnes; och så hade också i flera fall skett. Emellertid hade det visat sig föga lätt att skapa respekt för sådana föreskrifter. När grustäkten vore slutförd, låge grustaget som ett fullt sår i naturen, och ägaren eller exploatören hade oftast inga pengar till betalning av städningen eller reparationen. Länsstyrelsen saknade maktmedel att genomdriva föreskrifternas efterföljd. Likväl hade kapital hämtats fram ur grustillgången under den tid exploateringen pågått.

Rörande möjligheten att få till stånd en ändring beträffande de sålunda rådande förhållandena anförde Elfving följande. Om naturskyddslagen — exempelvis genom komplettering av 21 § — försåges med ett tillägg, som ålade markägaren eller annan rättsinnehavare och/eller den, som genom arrende eller på annat sätt tillgodogjorde sig värdet av grustillgången, att på förhand sörja för erforderlig medelstillgång för de naturvårdande avslutningsarbetena, skulle frågan komma i ett helt annat läge. Detta kunde ske genom att länsstyrelsen bemyndigades att vid utfärdande av föreskrifter i samband med dispens från förbud, som avsåges i 21 §, begära att vederbörande skulle genom borgen eller kontant inbetalning å länsstyrelsens konto förskottsvis ställa medel till förfogande för avslutningsarbetena. Sådana medel borde utgå i relation till grustäktens storlek. Sedan avslutningsarbetena slutförts och av länsstyrelsen godkänts, skulle överskjutande medel jämte upplupen ränta återbetalas till vederbörande.

Värdet av en grustillgång hade icke — fortsatte Elfving — skapats av ägaren. Däremot hängde skadeverkningarna av brytningen direkt samman med ägarens åtgärder. Det syntes då väl överensstämmande med svenskt rättsmedvetande och god sed, att ägaren resp. utnyttjaren av grustillgången ålades att, sedan exploateringen avslutats, återställa området i ett från naturskyddssynpunkt acceptabelt skick och att på förhand avsätta härför erforderliga medel. Dessa kunde sällan komma att uppgå till mera än en ringa

del av de ofta mycket stora summor, som hämtades upp ur grustagen. Principen om uttagande av visst belopp till förebyggande av skada å naturtillgång vore ingalunda ny; ehuru utförd på annat sätt än det skisserade hade densamma kommit till uttryck i bl. a. 4 kap. 14 § och 8 kap. 34 § vattenlagen.

Elfving tillade, att den föreslagna åtgärden visserligen icke komme att lösa det större problemet om skydd för åsarna men att den skulle i hög grad bidraga till en hyfsning av detsamma. Skedde däremot icke ett snabbt ingripande genom lagändring, som säkrade ett effektivt uppfyllande av de redan gällande föreskrifterna, komme nya, stora frätskador att inom kort uppstå på grusåsarna runt om i Sverige.

Slutligen framhöll Elfving, att vad som anförts om skyldighet för exploatör av grusförekomst att sörja för att medel finnes tillgängliga för ifrågasvarande ändamål syntes böra gälla även med avseende å exploatör av annan i 21 § naturskyddslagen avsedd nyttighet.

Motioner vid 1958 års A-riksdag

I två vid 1958 års A-riksdag väckta, likalydande motioner (I: 150 och II: 174) bragtes frågan om åtgärder från det allmännas sida beträffande täkter av grus och sten ånyo på tal.

Motionärerna framhöll, att förbrukningen av grus för vägar och byggnadsändamål m. m. under de senaste åren hastigt ökat. Grustäkterna hade många gånger utmärkts av planlöshet, och stora fördelar skulle vinnas genom att grusets tillgodogörande ordnades mera systematiskt, så att en förnuftig hushållning skedde med en viktig naturtillgång. Åsar och andra grusavlagringar utgjorde ofta vackra och karakteristiska drag i landskapsbilden. Olämplig täktverksamhet hade emellertid förstört stora skönhetsvärden; de gapande såren i grusåsarna syntes vida omkring. Genom tillkomsten av naturskyddslagen finnes möjlighet att fridlysa områden samt att begränsa och motverka grus- och stentäkters menliga inverkan på landskapsbilden. Naturskyddet borde emellertid mer än hittills inriktas på positiva, skapande åtgärder, på vård av naturen och dess värden i stället för enbart skydd av densamma. Bl. a. borde slänter och kanter i utschaktade grustag iordningställas på ett ur naturvårdssynpunkt lämpligt sätt. För en sådan verksamhet fordrades betydande medel. Det i nionde huvudtiteln upptagna bidraget till Svenska naturskyddsföreningen samt det särskilda bidraget till naturskyddsåtgärder räckte ej. Motionärerna ansåge, att vid exploateringen av grus- och stentäkter exploatören eller markägaren eller bådaddera borde inbetala medel till åtgärder för iordningställande av täkterna; det skulle troligen endast erfordras några ören för varje uttagen kubikmeter grus eller sten. Medlen borde förvaltas av länsstyrelsen för att användas på den plats, varifrån beloppet inlevererats, i och för naturvårdande uppgifter.

Med stöd av det anförda hemställde motionärerna, att riksdagen måtte besluta i skrivelse till Kungl. Maj:t begära skyndsamt utredning om uttagande av exploateringsavgifter vid grus- och stentäkter att användas för naturvårdande uppgifter.

Tredje lagutskottet, till vilket ifrågavarande båda motioner hänvisades, inhämtade i den ordning § 46 riksdagsordningen föreskriver yttranden över desamma från riksantikvarieämbetet, väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, domänstyrelsen och kommerskollegium samt länsstyrelserna i Uppsala, Kronobergs, Hallands och Skaraborgs län. På begäran av utskottet avgåvos därjämte yttranden över motionerna av Svenska naturskyddsföreningen, Samfundet för hembygdsvård och Riksförbundet Landsbygdens folk. Slutligen yttrade sig på eget initiativ Grus- och makadamföreningen i anledning av motionerna.

Motionärernas förslag om en särskild exploateringsavgift för utvinningen av grus och sten blev föremål för delade meningar mellan de hörda myndigheterna och organisationerna; och i vissa av de yttranden, vari förslaget om uttagande av avgift tillstyrktes, framfördes beträffande frågan om medlens användning en från motionärernas avvikande åsikt.

Riksantikvarieämbetet framhöll, att de förhållanden, som nu rådde beträffande grustäkt i landet, medförde, att oersättliga skador för all framtid drabbade landskapet med dess kultur- och naturminnen. Även en sund omtanke om framtidens oundgängliga grusbehov påkallade enligt ämbetets mening åtgärder rörande grustäkt. Ämbetet ställde sig emellertid tveksamt till en exploateringsavgift. Såväl uttagandet av avgifter som dessas förvaltning och fördelning torde innebära avsevärda svårigheter att genomföra. I detta sammanhang ville ämbetet påpeka, att länsstyrelsen enligt 21 § naturskyddslagen syntes kunna föreskriva om reglerad grustäkt samt om erforderligt återställnings- och städningsarbete. Erfarenheten efter lagens tillkomst visade emellertid, att nämnda paragraf icke i större utsträckning kommit till praktisk användning. Ämbetet förordade en allsidig utredning i vad mån grustäkt kunde bedrivas på ett sätt, som vore förenligt med såväl kulturminnesvårdens och naturskyddets som en förnuftig materialekonomi berättigade intressen.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen underströk, att styrelsen i olika sammanhang genom cirkulärskrivelser o. dyl. gjort vägförvaltningarna uppmärksamma på nödvändigheten av att naturskyddssynpunkterna måste beaktas vid utnyttjandet av olika slags täkter. Uppkommande naturskyddsfrågor berörande vägväsendet hade också lösts i bästa samförstånd mellan organen för naturskyddet och vägförvaltningarna; och det syntes styrelsen, att kraven på naturvårdande åtgärder i samband med exploateringen av grus- och andra täkter, som ägdes eller disponerades av verket, väl tillgodosåges på sätt nu skedde. Det förefölle styrelsen angeläget, att åtgärder av

antytt slag komme till stånd även vid privatägda fyndigheter. Enligt styrelsens mening kunde det emellertid knappast vara lämpligt att för säkerställande därav införa exploateringsavgifter — detta skulle ju kräva särskild personal för uttagning av avgifterna och för medlens användande för avsett ändamål. Det önskade resultatet syntes på ett betydligt smidigare sätt kunna nås därigenom, att — genom en ändring av naturskyddslagen — möjlighet bereddes länsstyrelserna att ålägga markägare att i samtliga fall av utvinning av grus m. m. på egen bekostnad vidtaga åtgärder för iordningställande av täkterna. En sådan skyldighet syntes icke bli betungande för markägaren, då han naturligtvis komme att uttaga kostnaden, som vore på förhand beräknelig, av den som köpte materialet från fyndigheten.

Domänstyrelsen förklarade sig dela motionärernas mening, att naturskyddet för att kunna vidtaga positiva åtgärder till naturens vård — bl. a. för grusåsarnas bevarande — vore i behov av medel i större omfattning än hittills. Det syntes angeläget, att åtgärder vidtoges för att möjliggöra utplåandet av gamla, genom grustäckers upptagande uppkomna sår i landskapet och förebyggandet av på sådant sätt ytterligare skeende vanställande av naturen samt även för bevarandet av vissa åsar. Ett uttagande av en lagom avvägd avgift per tillgodogjord kubikmeter grus i och för iordningställande av täkterna skulle onekligen vara den enklaste lösningen — erforderliga medel skulle inflyta. Men anledning funnes befara, att själva arbetet med iordningställandet skulle bli svårt att organisera, om detta förfaringsätt skulle gälla all grustäkt. Redan nu insågo åtskilliga av de större gruskonsumenterna det berättigade i naturvårdens krav och vidtoge erforderliga städningsåtgärder. Styrelsen hade anmodat sina lokalförvaltningar att iakttaga försiktighet vid upptagande av grustag och att i möjligaste mån utjämna spåren efter ingreppen i naturen; och i kontrakt om upplåtelse av grustäkt föreskrev styrelsen kontinuerlig uppsnyggning och slutligt iordningställande av täkterna. Även övriga statsförvaltningar, som förbrukade grus, torde väl för det mesta sköta sina grustag på rätt sätt — varom icke borde ändring lätt kunna åstadkommas. Jämväl när det gällde kommunal förbrukning borde problemet kunna lösas bättre på annat sätt än genom uttagande av avgift. Svårare torde vara att få privata grusförbrukare att efter avslutad grustäkt ställa i ordning grustagen, ehuru vissa maktmedel där stode till länsstyrelsernas förfogande. Uttagande av avgift kunde därför i vissa fall anses motiverat. Satte man som mål även uppsnyggande av gamla grustäckter och bevarande i icke alltför oansenlig omfattning av grusåsar, förefölle uttagande av avgift från alla exploatörer vara en framkomlig och för de därav berörda icke alltför betungande utväg att åstadkomma här för erforderliga medel. Styrelsen tillstyrkte motionärernas hemställan om utredning under förutsättning att densamma finge avse jämväl avgifter att disponera för ersättning enligt 21 § naturskyddslagen i samband med förbud att utnyttja grustillgång samt för iordningställande av äldre grustäckter.

Kommerskollegium — som i saken infordrat yttranden av Stockholms handelskammare, Skånes handelskammare och handelskammaren i Gävle — fann det tveksamt, om motionärernas uppfattning angående naturskyddslagstiftningens otillräcklighet, då det gällde att tillgodose intresset av att täkt av sten, grus o. dyl. bedreves så att landskapsbilden i görlig mån bevarades, verkligen vore riktig. Det syntes kollegium som om det skulle vara möjligt att med stöd av nämnda lagstiftning nå det mål, som motionärerna uppställt. Betydande medel torde emellertid erfordras härför, och nu utgående bidrag från det allmännas sida vore uppenbarligen för små. Mot den av motionärerna tänkta anordningen att den rådande bristen på medel till naturskyddande åtgärder skulle täckas genom en avgift för varje uttagen kubikmeter grus eller sten, kunde enligt kollegii mening både principiella och praktiska skäl åberopas. Sålunda kunde det icke vara riktigt att i mer väsentlig mån belasta enskild med avgifter för åtgärder, som han enligt vedertagna rättsgrundsatser vore berättigad att vidtaga i fråga om sin egendom men som samtidigt ur allmän synpunkt — i detta fall naturvårdssynpunkten — bedömdes vara ej önskvärda; kostnaderna borde då också bäras av det allmänna. Vidare borde undvikas att fördyra en råvara av stor betydelse för byggnadsindustrien och kommunikationsväsendet. Härtill komme den kostnadskrävande apparat, som uppenbarligen måste tillskapas för administrationen i samband med uttagandet och fördelningen av avgifter. En sådan utveckling vore otillfredsställande särskilt mot bakgrunden av att staten såsom förbrukare utav drygt hälften av i landet utvunnen sten och grus komme att få svara för merparten av avgifterna. Kollegium — som beaktat, att de enskilda intressena på detta område tydligen funnit sig böra själva genomföra åtgärder, ägnade att bättre än hittills skydda naturen i samband med täkt av grus och sten — hade i enlighet med det anförda bildat sig den uppfattningen, att tillräckliga skäl saknades att utreda frågan om uttagande av avgifter vid grus- och stentäkter; ansåges en utredning böra komma till stånd, borde den ske i anslutning till en mera allmän översyn av naturskyddslagen.

Av de tre utav kommerskollegium hörda handelskamrarna hade två avstyrkt motionerna. *Stockholms handelskammare* — som anmärkt, att genom bl. a. samarbete mellan vederbörande myndigheter och Grus- och makadamföreningen en effektivare bevakning av även mindre omfattande grus- och stentäktsarbeten torde kunna förväntas — hade som sin åsikt framhållit, att för den händelse myndigheterna icke skulle anses ha tillräckligt vidsträckta kontrollmöjligheter, lösningen av ifrågavarande problem syntes böra sökas snarare i en komplettering av naturskyddslagen än genom en avgiftsbeläggning av täktarbeten. Av *Skånes handelskammare* hade liknande synpunkter framförts, varjämte handelskammaren betonat, att eftersom tillgången på grus- och stentäkter vore ojämnt fördelad över landet samt transportkostnaderna på grund härav finge en allt större ekono-

misk betydelse, det enligt handelskammarens mening vore angeläget, att onödiga hinder icke lades för exploateringen av de lokala tillgångar, som stode till förfogande. Handelskammaren hade vidare framhållit, att vid en avgiftsbeläggning intresset för naturvården sannolikt skulle komma att minska bland företagare, vilka nu vinnlade sig om att tillgodose naturskyddssynpunkterna och som också nedlade icke obetydliga kostnader för ändamålet. Däremot hade *handelskammaren i Gävle* tillstyrkt den av motionärerna föreslagna utredningen, varvid handelskammaren dock förutsatt, att en eventuell avgift hölles mycket låg samt att fonderade medel finge användas icke bara för iordningställande av den plats, varifrån beloppet inlevererats, utan även för motsvarande ändamål inom länet i övrigt.

Länsstyrelsen i Uppsala län anmärkte, att länsstyrelsen av brist på medel i praktiken saknade möjlighet att utnyttja sin i naturskyddslagen stadgade befogenhet att skydda grusåsarna inom länet från förfulande ingrepp. För ett effektivt skydd av landskapsbilden måste betydande belopp ställas till förfogande. Erforderliga medel skulle, såsom motionärerna föreslagit, kunna erhållas genom att några ören erlades för varje uttagen kubikmeter grus eller sten — och även för varje kubikmeter sand eller lera — till en av länsstyrelsen förvaltdad fond. Därigenom skulle länsstyrelsen otvivelaktigt bli i stånd icke enbart att föranstalta om effektiva återställningsarbeten utan även att inköpa fyndigheter, vilkas exploatering skulle ha en alltför förödande inverkan på landskapsbilden. Å andra sidan ville länsstyrelsen framhålla de betydande svårigheter i avseende å kontrollen, varmed upptagandet av avgift skulle vara förenat. Hur långt avgiftsplikten skulle kunna utsträckas skulle också bli vanskligt att avgöra; att exempelvis pålägga jordbrukare avgift i de fall, då de på egna ägor hämtade grus för eget ändamål, skulle sålunda knappast överensstämma med gängse uppfattningar om äganderätt. Alternativt kvarstode också möjligheten att tillerkänna myndigheterna ökade lagliga befogenheter att utan ersättningsskyldighet förbjuda sådan exploatering, som i hög grad skulle förändra och förfula landskapsbilden. Länsstyrelsen funne emellertid, att goda skäl talade för bifall till motionärernas hemställan om utredning.

Länsstyrelsen i Kronobergs län tillstyrkte — under åberopande av innehållet i inhämtade yttranden från överlantmätaren och länsarkitekten i länet — att den av motionärerna föreslagna utredningen komme till stånd. *Överlantmätaren* hade i sitt yttrande förmenat, att den antydda utvägen att genom uttagande av avgift i samband med exploatering av grus- och stentäkter få fram medel för iordningställande av sådana täkter borde vara framkomlig, och i sammanhanget erinrat om att i någon mån liknande anordningar — även om lösningen skett på annat sätt — funnes på andra områden, t. ex. i fråga om skogsvårdsavgifter; och *länsarkitekten* hade uttalat, att då det kunde vara svårt att genom den enskildes åtgärder få uppsnyggning efter skedd grustäkt genomförd på ett tillfredsställande sätt, det

syntes rimligt, att en viss avgift uttoges, som möjliggjorde för det allmänna att utföra åtgärderna under överinseende av lämplig expertis.

Länsstyrelsen i Hallands län — liksom ock *länsarkitekten i länet*, vars yttrande inforrats av länsstyrelsen — tillstyrkte motionerna; enligt länsstyrelsens på gjorda erfarenheter grundade uppfattning skulle dess uppgifter enligt naturskyddslagen till mildring av följderna av exploatering av grus- och stentäkter avsevärt underlättas, om befogenhet tillerkändes länsstyrelsen att av exploatören uttaga viss exploateringsavgift.

Länsstyrelsen i Skaraborgs län framhöll, att det med hänsyn därtill, att brist på tillräckliga anslag för naturskyddsändamål framträtt och i många fall hindrat myndigheterna att effektivt ingripa mot landskapsförstörande åtgärder, kunde förefalla önskvärt och behövt att tillföra naturskyddet medel genom uttagande av exploateringsavgifter i enlighet med motionärernas förslag. Å andra sidan syntes det länsstyrelsen synnerligen tveksamt, om man för tillgodoseende av ett samhälleligt intresse borde uttaga specialavgifter och i särskild ordning beskatta en viss kategori medborgare. Länsstyrelsens erfarenhet vore dessutom den, att markägare resp. grus- och stentäktsexploatörer i allmänhet ställde sig förstående till de krav och villkor för exploateringen, som kunde uppställas ur naturskyddssynpunkt. Att på dem lägga en avgift kunde befaras minska den förståelse och det intresse för naturvården, som började tränga igenom. Då alltså tillräcklig anledning icke syntes föreligga att på det speciella område, som motionerna avhandlade, införa särskilda regler, ansåge länsstyrelsen sig — under påpekande av angelägenheten av att anslaget till naturskyddet högst väsentligt höjdes — böra avstyra motionerna.

Av länsstyrelsen hade inhämtats yttranden från vissa densamma underställda myndigheter och organ. *Överlantmätaren* och *länsarkitekten* hade ansett en exploateringsavgift befogad men rörande medlens användning hyst olika meningar. *Överlantmätaren* hade funnit avgifterna huvudsakligen böra användas för inventerings- och planeringsverksamhet, medan *länsarkitekten* däremot förmenat, att avgifterna principiellt borde betraktas såsom deposition och säkerhet för behövt uppsnygning efter exploatering samt att inventerings- och planeringskostnader borde bekostas av staten med bidrag från berörda kommuner och församlingar. *Vägförvaltningen* hade funnit skäl föreligga för motionärernas hemställan om utredning men såsom alternativ till införandet av exploateringsavgifter framhållit att ökade befogenheter kanske i stället borde tillerkännas myndigheterna. *Hushållningssällskapet* hade uttryckt tveksamhet inför förslaget att tillgodose ett allmänt intresse genom att uttaga avgifter av vissa medborgare. *Länets naturskyddsråds arbetsutskott* hade befarat, att inbetalning av avgifter till en särskild fond komme att skapa olust bland markägarna, vilka kanske köpt sina fastigheter just med tanke på t. ex. grusförekomst å desamma och som i avgifterna förmodligen skulle se en ny form av beskattning. Det

borde fastslås, att avgifterna finge användas uteslutande för återställningsåtgärder i samband med grus- och stentäkt. I princip riktigast vore att vederbörande exploatör, sedan han vidtagit av naturskyddsmyndigheterna påkallade åtgärder, finge tillbaka av honom erlagda avgifter med avdrag av belopp, som tagits i anspråk av nämnda myndigheter för åtgärder beträffande hans täkt.

Svenska naturskyddsföreningen förklarade sig anse naturskyddslagen enbart, utan bättre ekonomiskt stöd, vara ett för svagt redskap att komma till rätta med grusexploateringen; dock vore det av betydelse, att länsstyrelserna tillämpade lagens 21 § och att grustäktsförbud lades över stora områden, varigenom en mera planelig exploatering kunde vinnas och garantier mot överraskningar i form av plötsligt öppnade täkter erhållas. För att komma till rätta med grustäktsproblemet skulle det vara av stort värde, om det kunde stadgas, att redovisning för en fyndighets materialinnehåll skulle tillställas länsstyrelsen att ligga till grund för dess bedömning, och därest en ås eller ett åsparti, som hade flera ägare, kunde behandlas såsom en samfällighet. Alla hithörande problem borde samordnas hos ett centralt organ, vilket även borde ge förslag rörande fördelningen av medel, som kunde komma att stå till förfogande. Ett frivilligt förfarande för uttagande av avgift vore ej tillfyllest, enär det vore svårt att erhålla garantier för att de mindre exploatörerna anslöte sig till branschorganisationer eller på annat sätt underordnade sig den frivilliga överenskommelsen. Föreningen tillstyrkte det framlagda förslaget, att avgift borde utgå för grusexploatering, men förordade, att medlen ginge till en gemensam fond, varifrån länsstyrelse kunde få bidrag exempelvis till inköp av fyndighet eller återställningsarbeten vid övergivna grustag.

Jämväl *Samfundet för hembygdsvård* tillstyrkte motionärernas förslag. Samfundet ansåg, att en viss del av exploateringsavgiften borde deponeras hos länsstyrelsen för att efter återställningsarbetenas godkännande återfås; resten borde gå till en fond, som länsstyrelsen kunde använda dels för landskapsvård vid sådana täkter, som icke blivit iordningställda eller för vilka inga ålägganden kunde föreskrivas eller som krävde särskilt omfattande åtgärder, dels ock för att kunna hålla markägare skadeslös vid förbud mot utnyttjande av ett särskilt värdefullt landskapsparti.

Riksförbundet Landsbygdens folk avstyrkte motionerna under åberopande av liknande synpunkter som de från kommerskollegii sida framförda.

Grus- och makadamföreningen tillkännagav, att föreningen, där vid öppnandet av större täkter hänsyn till naturen krävt särskilda åtgärder, låtit upprätta s. k. grustäktsplaner samt att på grundval därav avtal träffats mellan exploatörerna, kommunen och länsstyrelsen.¹ Syftet med ett sådant avtal vore att täkten skulle bedrivas på ett med hänsyn till naturskyddets krav

¹ Ett exempel på avtal av avsett slag har såsom *Bilaga C* fogats vid betänkandet.

tillfredsställande sätt och att marken successivt skulle iordningställas. Till grund för avtalet låge grustäktsplanen, som upprättades av länsarkitekten i samråd med lantmätare. Grustäktsplanen angåve i vilken utsträckning fyndigheten finge exploateras t. ex. på djupet och i sidled. Exploatören förbunde sig att följa planen. För att kontrollera att planen verkligen följdes och att återställningsarbeten vidtoges tillsatte länsstyrelsen en opartisk tillsyningsman. För att få medel till återställningsarbetena förbunde sig exploatören att betala in några ören per utvunnen kubikmeter material. Medlen förvaltades av kommunen eller länsstyrelsen. Därest exploatören följde planen och vidtoge ordentliga återställningsarbeten, finge han, sedan tillsyningsmannen besiktigat området och godkänt återställningsarbetena, återbetalning av de medel han inlevererat, dock med avdrag för kostnader, som vore förknippade med upprättande av grustäktsplanen och tillsyningsmannens verksamhet.

Föreningen tillade, att eftersom i anslutning till grustäktsplanerna markägarna och grustäktsinnehavarna förbunde sig att avstå från rätt till ersättning enligt 21 § naturskyddslagen, kronan uppenbarligen härigenom besparats betydande utgifter i form av lösenbelopp för täkter, som annars kanske måst förbjudas eller inskränkas i sin omfattning.

Under framhållande av att — såsom av det anförda framginge — de i motionerna upptagna spörsmålen kunde på frivillighetens väg lösas på ett för såväl kronan som näringsidkarna smidigare och billigare sätt än det föreslagna, avstyrkte föreningen motionerna.

I sitt utlåtande (nr 14) i anledning av motionerna framhöll *tredje lagutskottet* inledningsvis, att grusåsarna ur flera synpunkter vore av sådan betydelse, att vården av dem framstode som en samhällelig angelägenhet av största vikt. Allmän enighet torde även råda därom, att täkt av grus och sand borde bedrivas så, att landskapsbilden i görligaste mån bevarades och åsarna även eljest skyddades; och på samma sätt gällde, att stenbrott eller annan liknande utvinning ej borde få ske så, att landskapet förfulades eller andra dylika värden tillspillogäves. Utvinningen av grus och sand hade numera blivit så avsevärd, att åsarna på sina håll syntes vara utsatta för fara att förintas eller i varje fall hotas av allvarlig förstörelse. Grustäkten hade ofta utmärkts av stor planlöshet och hänsynslöshet, och även om förhållandena under senare år betydligt förbättrats, återstode mycket att göra för att åstadkomma en tillfredsställande vård av dessa tillgångar.

Utskottet betonade, att man, för att få bättre förhållanden till stånd, så långt möjligt vore borde lita till grusexploatörernas frivilliga medverkan, samt tillade i detta sammanhang följande. Såvitt anginge statliga myndigheter och de grusexploatörer, som vore anslutna till Grus- och makadamföreningen, torde man kunna räkna med att de överallt, där de kunde göra sitt inflytande gällande, komme att tillse, att samråd med vederbörliga läns-

organ skedde och att lämpliga återställningsåtgärder vidtoges. Utvinning skedde emellertid i avsevärd omfattning utom räckvidd för deras inflytande. Beträffande sådan verksamhet kunde det vara betydligt svårare att åstadkomma en frivillig samverkan. Ännu så länge torde man här huvudsakligen få lita till påverkan genom upplysningsverksamhet.

Efter att ha anmärkt, att det visserligen torde vara obestridligt, att länsstyrelserna många gånger utan att tillgripa de befogenheter 21 § naturskyddslagen gäve kunnat nå goda resultat genom överenskommelser med berörda rättsinnehavare, förklarade utskottet sig dock dela den av flera remissinstanser uttalade meningen, att man med hänsyn till svårigheten att få en del exploatörer att ingå eller underordna sig frivilliga avtal, icke helt kunde förlita sig på överenskommelser för att skapa en tillfredsställande ordning.

Vidkommande möjligheterna att med stöd av 21 § naturskyddslagen åstadkomma en reglering konstaterade utskottet, att länsstyrelserna med hänsyn till de ytterst blygsamma anslag, som vore tillgängliga för de i lagrummet angivna ändamålen, i allmänhet iakttagit stor försiktighet, när det gällde att utnyttja sina befogenheter. Ehuru åtskilligt talade för att t. ex. föreskrifter om vanliga återställningsåtgärder beträffande öppnad grustäkt eller om mindre omfattande inskränkningar i användningssättet för täkten regelmässigt borde kunna ges utan att medföra ersättningskyldighet, syntes myndigheterna dock icke över lag anse sig äga handla i enlighet med en sådan lagtolkning. Därest problemet skulle lösas utan att till länsstyrelsernas förfogande ställdes betydligt större belopp än som nu vore fallet, kunde måhända därför en lagändring böra övervägas, som utan att rubba grundtanken i den nuvarande ersättningsregeln skapade större klarhet i räckvidden av myndigheternas praktiska möjligheter och gäve länsstyrelserna friare händer än vad de nu i allmänhet menade sig ha.

Efter en sammanfattande redogörelse för de avsevärda meningsskiljaktigheter, som i remissyttrandena kommit till uttryck beträffande förslaget om en särskild exploateringsavgift för utvinningen av grus och sten, anförde utskottet vidare följande. Utskottet funne det uppenbart, att större belopp måste ställas till länsstyrelsernas förfogande för nu ifrågavarande ändamål men kanske framför allt för att ge möjlighet till planläggning, inventeringar och andra förebyggande åtgärder, så att exploateringen av grus och liknande tillgångar inom ett län kunde samordnas i stort till gagn främst för de kulturvärden, som nu hotades, men kanske även för det ekonomiska utbytet av utvinningen. Emellertid ansåge utskottet det vara vanskligt att uttala någon bestämd mening hur detta bäst borde ordnas. Goda skäl talade otvivelaktigt för en avgiftsbeläggning ur den synpunkten, att råvarans fördyring endast kunde bli helt obetydlig. Å andra sidan ingäve en dylik specialavgift för ett allmänt ändamål vissa betänkligheter ur principiell synpunkt och på grund av de praktiska svårigheter, som kunde tänkas bli för-

enade därmed. Det skulle säkerligen ej heller vara lämpligt att lägga alla grustag under avgiftstvång oavsett storleksordning; de minsta grustäkterna, där endast en eller annan kubikmeter uttoges emellanåt, måste självfallet i allmänhet, om de ej åstadkomme särskild skada, lämnas utanför.

Slutligen förklarade utskottet, att detsamma i betraktande av frågans stora betydelse — såväl för landskapsbildens bevarande och för naturvården i vidare bemärkelse som för värnet av våra kulturminnen och sådana livsviktiga samhällsintressen som skyddet av våra grundvattentillgångar — delade den av flertalet remissinstanser framförda åsikten, att en utredning borde komma till stånd. Denna borde då ej blott avse spörsmålet om avgifter utan få en vidare syftning än vad motionärerna föreslagit och sålunda förutsättningslöst och i hela dess vidd angripa problemet, hur den framtida exploateringen av grus och liknande tillgångar skulle ordnas under större hänsynstagande än f. n. vore möjligt till nyss berörda och jämförliga intressen och med samtidigt beaktande av att dessa naturtillgångar utnyttjades på ett ekonomiskt tillfredsställande sätt. Med hänsyn till den snabba stegring av exploateringen, som kunde vara att förvänta, borde en dylik utredning verkställas skyndsamt.

På grund av det anförda hemställde utskottet, att riksdagen i anledning av motionerna måtte i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om utredning i överensstämmelse med vad utskottet angivit.

I skrivelse (nr 192) till Kungl. Maj:t anhöll sedermera riksdagen om den ifrågavarande utredningen.

Länsstyrelsen i Uppsala län

Efter det att riksdagen hos Kungl. Maj:t hemställt om utredning rörande uttagande av exploateringsavgifter vid grus- och stentäkter m. m. men innan denna hemställan föranlett någon Kungl. Maj:ts åtgärd anhöll *länsstyrelsen i Uppsala län* i skrivelse den 16 oktober 1958 till Kungl. Maj:t om utfärdande av föreskrifter av innehåll, att varje exploatör av grus, sten och därmed jämförliga nyttigheter skulle vara skyldig att i god tid före taktens påbörjande därom göra anmälan till vederbörande länsstyrelse. Länsstyrelsen framhöll, att erfarenheten givit vid handen, att länsstyrelsen i många fall alltför sent erhöle kännedom om nya grustäkter för att effektiva åtgärder skulle kunna vidtagas till skydd för bl. a. landskapsbildens. För att komma till rätta med grustäktproblemet i dess helhet och åvägabringa en god landskapsvård, vore det enligt länsstyrelsens mening synnerligen önskvärt, att sådan anmälningskyldighet, som nyss antytts, föreskrevs. Härigenom skulle länsstyrelsen erhålla möjligheter att i tid dels vidtaga erforderliga åtgärder för tillgodoseende av behovet av ett planmässigt och klokt utnyttjande av de värdefulla naturtillgångar som grusfyndigheterna utgjorde, dels bevaka, att vederbörlig hänsyn toges till grundvattentäkt, naturskydd, forn-

minnesskydd, landskapsbild, byggnadsplaner m. m., dels ock över huvud taget följa och övervaka grusexploateringen.

Över den gjorda framställningen inhämtades yttranden från väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, domänstyrelsen, kommerskollegium, järnvägsstyrelsen, länsstyrelserna i Södermanlands, Malmöhus, Örebro och Kopparbergs län, Svenska naturskyddsföreningen, Samfundet för hembygdsvård, Riksförbundet Landsbygdens folk samt Grus- och makadamföreningen.

Av de hörda myndigheterna och sammanslutningarna ställde sig endast ett fåtal avvisande gentemot framställningen.

Sålunda ansåg *väg- och vattenbyggnadsstyrelsen*, att eftersom den väckta frågan syntes ligga inom ramen för den av riksdagen begärda utredningen om uttagande av exploateringsavgifter för grus m. m., resultatet av denna utredning borde avvaktas, innan några särskilda åtgärder vidtoges.

Kommerskollegium — som i ärendet hört Stockholms handelskammare, Skånes handelskammare och handelskammaren i Gävle, vilka samtliga tillstyrkt förslaget, förstnämnda handelskammare under framhållande av att densamma vid kontakt med större grusexploatörer funnit dessa icke ha något att erinra mot införande av den ifrågasatta anmälningsskyldigheten — förklarade sig anse tveksamt, om en dylik skyldighet hade någon praktisk uppgift att fylla, samt fann därför tillräcklig anledning saknas för genomförande av förslaget.

Från *järnvägsstyrelsens* sida framhölls, att styrelsen visserligen i princip intet hade att erinra mot det framlagda förslaget men att styrelsen härvid dock förutsatte, att anmälningsskyldigheten åsyftade att bereda länsstyrelsen och dess organ möjlighet att på egen bekostnad ge till känna synpunkter, förslag och önskemål i de hänseenden, varom fråga vore, och icke avsåges bli förenad med rätt för länsstyrelsen att förbjuda grustäkt från område, som ägdes eller i vederbörlig ordning förvärvades av statens järnvägar.

Riksförbundet Landsbygdens folk höll visserligen före, att en anmälningsskyldighet skulle ge myndigheterna en bättre överblick över grus- och stenexploateringen, men antog å andra sidan, att en dylik skyldighet med hänsyn till de begränsade resurser, som stode till myndigheternas förfogande, ej skulle få någon större praktisk betydelse. På grund härav och då enligt förbundets mening resultatet av utredningen om uttagande av exploateringsavgifter borde avvaktas, innan ytterligare författningsbestämmelser infördes, såge sig förbundet nödsakat avstyrka bifall till framställningen om anmälningsskyldighet.

Samtliga övriga hörda myndigheter och sammanslutningar tillstyrkte det av länsstyrelsen i Uppsala län framlagda förslaget, därvid i allmänhet såsom skäl för tillstyrkandet åberopades, att anmälningsskyldigheten komme att medföra att en länsstyrelse tidigare än vad hitintills många gånger visat

sig vara fallet finge kännedom om planerade grustäkter och sålunda erhöle möjlighet att så tidigt som möjligt ingripa mot olämplig grustäkt. Vidare framhölls, att berörda skyldighet kunde förväntas tillskapa större utsikter att få till stånd frivilliga överenskommelser beträffande täkternas utförande och landskapsvårdande åtgärder samt att densamma komme att underlätta de inventeringar av grustillgångar, som påginge inom vissa län.

Beträffande det närmare utformandet av de tilltänkta föreskrifterna om anmälningsskyldighet framfördes i en del av yttrandena vissa synpunkter.

Sålunda underströks av *länsstyrelserna i Malmöhus* och *Örebro län* liksom ock av *Svenska naturskyddsföreningen* och *Grus- och makadamföreningen*, att fastighetsägare, som önskade taga grus el. dyl. för husbehov, borde befrias från anmälningsskyldighet. *Handelskammaren i Stockholm* hade i sitt av kommerskollegium infortrade yttrande framhållit, att blivande bestämmelser i ämnet givetvis icke borde erhålla tillämplighet å sten- täkt m. m. i samband med gruvdrift; och *länsarkitekten i Malmöhus län* — som i saken hörts av länsstyrelsen — hade påpekat, att vad i byggnadslagstiftningen vore stadgat om förbud mot schaktning och liknande åtgärder borde beaktas.

Länsstyrelsen i Örebro län ifrågasatte lämpligheten av att anmälan gjordes till länsstyrelsen. Följden härav syntes bli en omväg med bl. a. tidsödande remissförfaranden som följd, enär i allt fall de lokala förhållandena måste bli föremål för undersökning. Enligt länsstyrelsens mening vore i detta fall vederbörande byggnadsnämnd en lämpligare myndighet; därest nämnden funne det anmälda arbetsföretaget vara av beskaffenhet att kunna tänkas väsentligt ändra landskapsbilden, borde nämnden vidarebefordra ärendet till länsarkitekten. *Länsstyrelsen i Södermanlands län* förmenade, att anmälningsskyldigheten borde anknyta till de fall, då enligt gällande bestämmelser samråd med länsarkitekten eller den han anvisade borde äga rum; anmälan borde dock ställas till länsarkitekten, även om denne hänvisade till samråd med annan.

I det av *Stockholms handelskammare* till kommerskollegium avgivna yttrandet hade framhållits behovet av en precisering av en viss senaste tidpunkt, då anmälan skulle ske; och i *Skånes handelskammares* yttrande till samma kollegium hade i denna del uttalats den åsikten, att tidsfristen för anmälan borde sättas relativt kort. Även *Grus- och makadamföreningen* betonade vikten av att den tid, inom vilken anmälningsskyldigheten skulle fullgöras, bleve preciserad, förslagsvis till en månad innan åtgärder för utvinning finge företagas. I detta sammanhang anmärkte föreningen, att plikten att göra anmälan borde åvila exploatören, icke markägaren.

Erforderligheten av straffbestämmelser för underlåten anmälan poängterades av bl. a. *länsstyrelsen i Södermanlands län*.

På grund av den gjorda ansökningen och vad i anslutning till densamma

förekommit utfärdades av Kungl. Maj:t *kungörelse den 27 februari 1959 (nr 37) om ändring i kungörelsen den 30 december 1952 (nr 821) med närmare bestämmelser rörande tillämpningen av naturskyddslagen*. Med stöd av 37 § nämnda lag förordnades, att i tillämpningskungörelsen skulle införas en ny paragraf, betecknad 14 a §, av följande lydelse: Grus- eller sandtag eller stenbrott må efter den 30 april 1959 ej upptagas utan att skriftlig ansökan därom gjorts hos länsstyrelsen minst en månad före täktens början (första stycket). Vad i första stycket sägs har ej avseende å täkt som sker allenast för tillgodoseende av markinnehavarens husbehov eller som enligt naturskyddslagen eller annan författning ej må ske utan tillstånd av offentlig myndighet (andra stycket). Länsstyrelsen äger medgiva undantag från bestämmelserna i första stycket, då sådant betingas av brådskande vägreparation eller annan särskild omständighet. Förseelse mot denna paragraf må ej åtalas utan medgivande av länsstyrelsen (tredje stycket).

Utredningsuppdraget

Den 28 november 1958 uppdrog Kungl. Maj:t åt chefen för jordbruksdepartementet att tillkalla en sakkunnig för att — med beaktande av vad i tredje lagutskottets utlåtande i anledning av de vid 1958 års A-riksdag väckta motionerna I: 150 och II: 174 anförts — verkställa den av riksdagen i dess skrivelse nr 192 begärda utredningen.

Med stöd av detta Kungl. Maj:ts bemyndigande tillkallade departementschefen den 19 december 1958 sakkunnig, därvid utredningen angavs skola avse den framtida exploateringen av grus och liknande tillgångar ävensom uttagande av exploateringsavgifter vid grus- och stentäkter att användas för naturvårdande uppgifter.

Sedermera överlämnades, enligt förordnande av Kungl. Maj:t, till den sakkunnige — för att vara tillgängligt vid utredningsarbetets fullföljande — dels de av Svenska naturskyddsföreningen, Svenska väg- och vattenbyggares riksförbund, länsstyrelsen i Södermanlands län och landshövdingen Gösta Elfving gjorda framställningarna i fråga om åtgärder till skydd för landets rullstensåsar m. m. jämte vid dessa framställningar fogat material, dels ock handlingarna i ärendet rörande länsstyrelsens i Uppsala län framställning angående utfärdande av föreskrifter om anmälningsskyldighet vid grusexploatering m. m.

Några direktiv för utredningen ha ej lämnats den sakkunnige.

Grusexploaterings omfattning och resurser

Grusmaterial av olika ursprung

De geologiska bildningar, av vilka vårt land främst är beroende då det gäller att tillfredsställa behovet av grus, äro rullstensåsarna. Inom vissa områden av landet, belägna under den s. k. högsta kustlinjen eller marina gränsen, hämtas emellertid grus i icke ringa utsträckning även från svallgrusförekomster, vilka äro av annan geologisk natur än rullstensåsarna.

Utöver gruset från rullstensåsarna och svallgruset kan till grusmaterialtyperna hänföras också moränen, som visserligen i allmänhet har relativt hög finjordshalt men dock stundom är av utpräglad grusig karaktär med hög halt av sten.

Rullstensåsarna ha bildats i anslutning till avsmältningen av den is, som tidigare täckt landet. Härvid uppstodo stora mängder smältvatten, som genom sprickor i isen sökte sig ned mot dess botten och där samlades till mäktiga isälvar. Dessa forsade fram genom tunnlår, varvid de ryckte med sig bergartsmaterial, som låg inbäddat i isen. Enär isälvarna stodo under mycket stort hydrostatiskt tryck — istäckets tjocklek kunde uppgå till 3 500 meter — voro de i stånd att transportera betydande materialmassor. När en dylik älv nådde fram till tunnelmynningen vid iskanten, minskades plötsligt trycket, varvid det av älven medförda materialet avlastades i en kägla. I samband härmed skedde en sortering, så att huvudsakligen endast det grövre materialet kvarstannade vid tunnelmynningen, medan det finare fördes längre bort av vattenströmmen. Efter hand som iskanten genom avsmältningen drog sig bakåt, påbyggdes den avsatta kägla, varvid rullstensåsen utformades.

Då en isälv utmynnade i havet — vilket särskilt var fallet inom landets östra och södra delar — kunde materialet utbreda sig solfjäderformigt utanför tunnelmynningen och där bilda ett rand- eller isälvsdelta. Sådana deltan ha en flack topografisk utbildning i motsats till rullstensåsarna, som likt mer eller mindre väl markerade ryggar genomdraga terrängen.

Materialet i dessa båda slag av bildningar benämnas — allt efter partikelgrovleken — isälvsgrus resp. isälvsand. Utmärkande för isälvs materialet är att det vanligen är skiktat och att kornformen är starkt avrundad, det förra förhållandet beroende på växlingar i isälvens hastighet och det senare på den starka nötning, för vilken materialet utsatts under transporten. Is-

älvsmaterialet är vidare fattigt på finkorniga partiklar; dessa ha sköljts bort av vattenströmmarna.

I ett randdelta är materialet med avseende å kornfördelningen oftast mera sandigt än i en rullstensås. Särskilt i höga, väl markerade åsar är gruset vanligen ganska grovt med hög sten- och blockhalt.

Isälvsavlagringar uppträda i stort sett inom alla delar av landet, ehuru deras orientering i regel är beroende av den förhärskande topografien. Sålunda äro åsarna i allmänhet strängt bundna till dalgångarna, i vilket avseende de ha likhet med vanliga vattendrag. Till skillnad från dessa gå dock åsarna, särskilt i kusttrakterna, emellanåt fram oberoende av terrängförhållandena och överskrida sålunda bl. a. smärre höjder.

Svallgruset har efter den egentliga istidens slut bildats i samband med den s. k. landhöjningen. Genom den väldiga belastning, inlandsisen utövade på jordskorpan, trycktes denna ned inom nedisningsområdet och kom att ligga lägre än nu. Under nedisningen voro därför stora delar av vårt land belägna under havsytans nivå. I den mån isen smälte minskades trycket på jordskorpan, som började höja sig. Genom denna landhöjning kommo sådana områden, som förut legat under havsytens nivå, att så småningom allt mer resa sig över denna. Härigenom kom sålunda en strandförskjutning att äga rum från högre mot lägre terrängområden. Vid strandkanten bearbetade vågorna de tidigare avlagrade jordarterna. Denna bearbetning var särskilt intensiv vid höjdsluttningar i starkt utsatta lägen, där vågor och bränningar vid stranden av stora vattenytor voro verksamma. Härvid förekom i vissa fall en verklig omlagring av de förut avsatta jordarterna, och svallgrusbildningar av ofta betydande mäktighet uppkommo.

Svallgrusförekomsterna uppvisa ej sällan en vacker serie med kornstorleken avtagande från högre terrängområden mot lägre. Höjdens krön täckes sålunda merendels av stora blockfält, vilka nedåt sluttningen successivt övergå i stenrikt grus, mindre stenrikt sådant och slutligen i sand eller än finkornigare sediment.

Svallgrusbildningar påträffas inom de delar av landet, som varit föremål för vågornas verksamhet, främst således nedanför den marina gränsen och på platser, varest större issjöar uppträtt. Mäktigast äro de svallgrusbildningar, som skapats där stora vattenytor haft tillfälle att bearbeta fritt uppstigande höjder. Detta har särskilt varit fallet inom olika delar av Norrlands kustområden. Svallgruset har därför här avsevärd utbredning.

Även *moränen* har bildats genom landisens verksamhet. När isen skred fram över landet, bröt den sönder den under tidigare perioder starkt vittrade berggrunden; det sålunda lösryckta materialet inbakades i isens understa partier, där det krossades och nöttes under transporten. Härigenom uppkom en regellös blandning av kantiga block, stenar och gruspartiklar, inbäddade i finare bergartsmjöl. Då isen sedan smälte, avlagrades denna mineraljords-

blandning som en osorterad jordart direkt ovanpå den av isen frampreparerade berggrunden.

Moränen uppträder med mycket varierande sammansättning. Endast den grovkorniga typen, grusig morän, kan innefattas i grusbegreppet. Från isälvmaterialet och svallgruset skiljer sig moränen främst därigenom, att den icke är skiktad, att den har en mera osorterad sammansättning, att den har en högre halt av finkorniga partiklar samt att bergarts materialet är mera skarpkantigt.

Moränen förekommer inom alla delar av landet, ehuru den nedanför den marina gränsen ofta är täckt av yngre, senare avsatta jordarter. I fråga om ytformerna skilja sig områden med grusig morän från sådana med finkornig därigenom, att de förra i stort sett äro mera kuperade än de senare. På ytan äro de grusiga moränområdena därjämte i allmänhet blockrikare än de finkorniga. Beträffande terrängläget är den grusiga moräntypen, åtminstone inom de mer eller mindre storkuperade partierna av landet, vanligare i dalbottnarna än på höjderna.

Gruskonsumtionen

Grus förbrukas i vårt land i första hand av det allmänna vägväsendet och av byggnadsindustrien. Dessutom användas betydande kvantiteter grus av städer och andra samhällen samt av statens järnvägar.

Allmänna vägväsendet. Den totala längden av det svenska vägnätet kan f. n. uppskattas till drygt 140 000 kilometer. De allmänna vägarnas längd uppgick den 1 januari 1959 till 93 086 kilometer, varav 11 569 kilometer voro belagda, d. v. s. permanentade eller halvpermanentade, och 1 981 kilometer utgjordes av oljegrusvägar. Sammanlagt voro alltså vid angivna tidpunkt 14,6 procent av de allmänna vägarna försedda med slitlager.

För vägarna användes grus dels vid underhåll, inklusive vintersandning, och dels vid anläggning. I sitt remissyttrande över Svenska naturskyddsföreningens förut omnämnda skrivelse till Kungl. Maj:t den 31 maj 1954 uppskattade väg- och vattenbyggnadsstyrelsen sitt årliga behov av grus till i runt tal 10 miljoner kubikmeter, varav cirka 4 miljoner kubikmeter för vägunderhåll och minst 6 miljoner kubikmeter för vägbyggnad. Sedan nämnda remissyttrande avgavs, har emellertid väg- och vattenbyggnadsverkets årliga behov av grus enligt inhämtad uppgift ökat och kan numera beräknas uppgå till ungefär 5 miljoner kubikmeter för underhåll och cirka 7 miljoner kubikmeter för anläggning eller alltså sammanlagt till omkring 12 miljoner kubikmeter. Sistnämnda kvantitet erhålles till ungefär fyra femtedelar antingen genom inköp i löst mått från ägare till grusfyndigheter eller genom entreprenader i samband med vägbyggnad. Verkets återstående behov täckes genom uttag från egna grustag och från grustag, varöver verket förfogar med nyttjanderätt.

Större delen av grusmaterialet hämtas ur rullstensåsarna; resten består av morän (pinno), svallgrus m. m. Till nyss angivna kvantiteter kommer även annat material i form av krossprodukter, såsom makadam, stenmjöl m. m., vilket här icke redovisas.

Att uppställa någon prognos för det allmänna vägväsendets framtida behov av grus ställer sig — enligt vad väg- och vattenbyggnadsstyrelsen på förfrågan uppgivit — vanskligt, då åtskilliga ovissa faktorer inverka härpå. Ett fortsatt intensifierat vägbyggande kommer naturligtvis att öka grusförbrukningen, även om nya vägbyggnadsmetoder, som ännu endast förekomma på experimentstadiet, i viss utsträckning kunna förväntas reducera användningen av grus. Behovet av grus för vägunderhåll kan tänkas minska på grund av kortare längd grusvägar, medan å andra sidan behovet av sandningsgrus torde stiga till följd av trafikökningen. Med beaktande av nu anförda omständigheter och under förutsättning att vägbyggandet kan fortgå i enlighet med den av riksdagen i princip godtagna vägplanen¹ med den eftersläpning, som uppkommit, kan behovet av grus enligt styrelsens beräkningar redan år 1967 antagas komma att uppgå till i runt tal 17 miljoner kubikmeter.

Byggnadsverksamheten. Med konsumtionen av grus för byggnadsverksamheten avses här den förbrukning av grusmaterial, som förekommer för byggande av bostäder, industrianläggningar o. dyl. Grus och sand användes inom byggnadsverksamheten först och främst för betongframställning samt dessutom i viss mån för framställning av mur- och putsbruk. Den offentliga statistiken ger ingen upplysning om hur mycket grusmaterial, som åtgår i dessa hänseenden. På indirekt väg kan man emellertid få en uppfattning härom. Enligt en metod av antytt slag företog teknologie doktorn Nils Tengvik i en under hösten 1951 slutförd utredning rörande *Den svenska byggnadsmaterialmarknaden* (SOU 1951:35) en beräkning av ifrågakarande grusmängd.

Vid sin beräkning utgick Tengvik från att år 1950 94 procent av den totala cementproduktionen eller cirka 1 550 000 ton cement användes för framställning av betong. Med en genomsnittlig cementshalt av 275 kilogram cement per kubikmeter betong motsvarade detta en förbrukning av omkring 11 miljoner ton stenmaterial, varav hälften i form av sand och fingrus samt hälften i form av makadam och singel. Räknat i volym åtgick beträffande vardera av dessa båda materialgrupper över 3,5 miljoner kubikmeter.

Efter samma beräkningsätt som det, varav Tengvik begagnat sig, och med kännedom om att 94 procent av 1958 års totala cementproduktion utgjorde ungefär 2 178 000 ton, skulle byggnadsverksamhetens nuvarande förbrukning av stenmaterial för betongframställning uppgå till cirka 15,5 miljoner ton samt fördela sig med hälften på sand och grus samt hälften på makadam

¹ I sitt den 6 augusti 1959 avgivna betänkande har 1958 års besparingsutredning föreslagit en avsevärd nedskärning av denna plan.

och singel eller — volymmässigt räknat — med 4,9 miljoner kubikmeter på vardera materialgruppen.

Vad angår den senare av de båda materialgrupperna erhålles makadam genom krossning av berg m. m., under det att singel huvudsakligen tages i grusåsar. Om man, med en försiktig uppskattning, antager, att 20 procent av gruppen utgöres av singel, skulle f. n. för betongframställningen förbrukningsmängden sand, grus och singel uppgå till omkring 5,9 miljoner kubikmeter samt förbrukningsmängden makadam utgöra ungefär 3,9 miljoner kubikmeter.

Att göra några förutsägelser med avseende å framtiden rörande åtgången av sand, grus och singel för framställningen av betong är givetvis förenat med svårigheter, men därest man — såsom ovan skett — återför denna åtgång på cementkonsumtionen och om man beräknar ökningen i sagda konsumtion per år till 1 å 3 procent, kan man erhålla ett approximativt rättesnöre för bedömningen.

Utgående från 1948 års produktion av tegel, lättbetong och hålblock kunde Tengvik beräkna murbrukskonsumtionen detta år till i runt tal 3,6 miljoner hektoliter. En stickprovundersökning visade därjämte, att konsumtionen av putsbruk kunde antagas vara ungefär densamma som förbrukningen av murbruk. Sammanlagt tillverkades således år 1948 ej mindre än cirka 7,2 miljoner hektoliter bruk. Om man såsom Tengvik förutsätter, att för en hektoliter bruk i genomsnitt erfordras omkring 150 kilogram mur- eller putssand, användes för bruksberedningen år 1948 uppskattningsvis 1,1 miljon ton sand, vilket volymmässigt motsvarade i runt tal 0,8 miljon kubikmeter.

Användningen av bruk för murning och putsning är enligt uppgift från Svenska cementföreningen på tillbakagång i vårt land. Oaktat förbrukningen under år 1958 kan uppskattas till 8,5 miljoner hektoliter bruk (efter att under ettvarvt av åren 1954 och 1955 ha varit omkring 10 miljoner hektoliter), torde det därför vara realistiskt att för kommande år räkna med Tengviks siffra eller således cirka 0,8 miljon kubikmeter sand för detta ändamål.

Med nu angivna beräkningsmetoder skulle alltså i fråga om den närmaste framtiden den sammanlagda årliga förbrukningen av grusmaterial för byggnadsverksamheten kunna antagas komma att uppgå till ungefär 6,7 miljoner kubikmeter.

Vägar och gator inom städer och andra samhällen. I fråga om den årliga gruskonsumtionen för gator och enskilda vägar inom landets samhällen föreligger, med undantag blott beträffande Stockholms stad, ingen offentlig statistik. I ett föredrag vid Nordiska ingenjörsmötet i Helsingfors år 1951 angavs emellertid av avdelningschefen vid statens väginstitut filosofie licentiaten Folke Rengmark gruskonsumtionen för vägunderhåll, sandning m. m.

inom städer och köpingar till 0,5 miljon kubikmeter per år, därav för Stockholms del 150 000 kubikmeter. Dessa siffror äro numera alldeles för låga; enligt vad utredningsmannen inhämtat användes år 1958 enbart inom Stockholm omkring 518 000 kubikmeter grus, vartill för vintersandning kommo ytterligare cirka 51 200 kubikmeter. Förutsatt att årsförbrukningen för vägunderhåll m. m. i andra städer och i köpingar stigit i samma mån som i Stockholm, skulle hela nämnda förbrukning numera överstiga 1,7 miljon kubikmeter.

Statens järnvägar. Järnvägsstyrelsen angav i sitt remissyttrande över Svenska naturskyddsföreningens skrivelse den 31 maj 1954 årsförbrukningen av grus för statens järnvägars räkning till i runt tal 1 miljon kubikmeter. Denna förbrukning, som enligt styrelsens uppfattning kunde synas stor, föranleddes delvis av de nyanläggningar, som kontinuerligt ägde rum; sålunda krävdes stora mängder grus för dubbelspårarbeten, breddning till normalspår av smalspåriga banor, linjeomläggningar för att öka kurvradier samt rationaliseringsåtgärder i banan, såsom t. ex. ersättande av tjälfarligen jordarter under spåret med grus, varigenom underhållskostnaderna minskades och trafiksäkerheten höjdes. Grusballasten i spåren försletes även med åren och måste förnyas. Allteftersom ballastmaterialet på huvudlinjerna utbyttes mot makadam minskades emellertid behovet av grus för denna ballastförnyelse. Vid övergång från ballast av grus till sådan av makadam åtginge dock stora mängder grus för de linjeförbättringar, som i allmänhet erfordrades. Då vidare kostnaderna för makadamballast vore väsentligt större än för prima grusballast, syntes det ur ekonomisk synpunkt uteslutet att förse alla järnvägslinjer med makadamballast. Statens järnvägar komme sålunda alltjämt att ha mycket stort behov av grus.

Till utredningsmannen har av järnvägsstyrelsen underhand meddelats, att den totala årsförbrukningen av grusmaterial f. n. rörde sig om 0,75—1 miljon kubikmeter men att siffrorna vore oerhört osäkra och varierade år från år. Samtidigt har av styrelsen uppgivits, att de framtida behoven kunde karakteriseras av att åtgången av nyssnämmt material minskade längs makadamiserade sträckor, under det att förbrukningen därav torde vara konstant längs gruslinjer.

Den totala grusförbrukningen. Den sammanlagda årliga gruskonsumtionen inom landet skulle — i anslutning till de här ovan återgivna uppgifterna — f. n. uppskattningsvis kunna angivas till 21,4 miljoner kubikmeter. Till jämförelse kan nämnas, att Rengmark år 1951 anslog den årliga totalförbrukningen till 9,9 miljoner kubikmeter, varav 4 miljoner belöpte å allmänna vägväsendet, 4,2 miljoner å byggnadsindustrien, 0,5 miljon å vägar och gator inom städer o. dyl. samt 1,2 miljon å statens järnvägar. Vidare må i detta sammanhang anmärkas, att professorn i geologi vid Chalmers tekniska högskola Gunnar Beskow i en artikel, rubricerad Grusvägteknik

och grusinventeringar, i *Teknisk tidskrift* för år 1940 beräknade den årliga grusåtgången till grusvägar, byggnadsindustri och järnvägar under åren före det senaste världskriget till sammanlagt 7 miljoner kubikmeter.

Varken vid den nu verkställda uppskattningen eller vid Rengmarks och Beskows beräkningar har hänsyn tagits till den förbrukning av grus, som hänför sig till det enskilda vägnätet, i den mån detta ej faller inom städer och köpingar, eller till de enskilda järnvägarna. Vad de enskilda vägarna angår omfatta dessa visserligen en tredjedel av hela vägnätet men den del av dem, som återstår sedan nyssnämnda samhällens vägar undantagits, torde icke kräva tillnärmelsevis så mycket grus per längdenhet som de allmänna vägarna; och beträffande de enskilda järnvägarna lärers i betraktande av dessa järnvägars ringa andel i det totala järnvägsnätet — den 31 december 1958 uppgick detta till 16 019 kilometer, varav 14 799 kilometer tillhörde statens järnvägar — här kunna bortses från deras grusförbrukning.

Grustillgångarna

Inventeringar och beräkningar av grustillgångarna i vårt land ha i viss begränsad utsträckning utförts, men någon uppskattning av landets samtliga grustillgångar har hittills icke kommit till stånd. På uppdrag av en inom Svenska väg- och vattenbyggares riksförbund verksam kommitté för grusfrågor har emellertid Rengmark i september 1956 verkställt en summarisk beräkning av den sammanlagda mängden isälvsgrus (inklusive isälvsand) inom landet.

Rengmarks uppskattning av nämnda grusmängd har byggts på ett försök att med ledning av kartor uträkna den areal av landet, vilken täckes av isälvsmaterial; därefter har tillgångarnas storlek erhållits genom en multiplikation av denna areal med ett antaget medeldjup för materialet. Beräkningen av grusarealen har icke kunnat genomföras enhetligt för hela landet, eftersom geologiska kartblad finnas utgivna endast för dettas södra och mellersta delar. För de partier av landet, som ligga söder om en linje, bildad av de norra gränserna för Älvsborgs, Skaraborgs, Örebro, Västmanlands och Uppsala län, ha arealuppmätningarna verkställts genom s. k. punktinventering på de geologiska kartbladen i skalorna 1: 50 000, 1: 100 000 och 1: 200 000, och för Kopparbergs och Västerbottens län ha de skett genom dylik inventering på länsjordartskartor i skalorna 1: 250 000 och 1: 300 000; för de återstående fem länen har grusarealen beräknats med ledning av grusåsarnas längd och en uppskattad åsmedelbredd. Åslängden har i sistnämnda fall uppmätts på kartblad 17—18 över »Rullstensåsar och isälvsdeltan» i kartverket »Atlas över Sverige», medan åsmedelbredden erhållits på det sätt, att medeltalet för denna bredd — 298 meter — beträffande sju av de mellansvenska län, inom vilka punktinventering skett, kommit till användning.

Beräknad på angivet sätt uppgår landets hela grusareal till i runt tal 7 000 kvadratkilometer. För att erhålla kännedom om den totala grustillgången fordras emellertid även ett bedömande av det medeldjup, med vilket man har att räkna. Detta bedömande är synnerligen vanskligt, särskilt som grusfyndigheternas verkliga djup äro mycket litet kända. Enligt Rengmark kan man dock utgå från att djupen variera från någon meter till mer än 50 meter. För den händelse man — i likhet med Rengmark — antager ett medeldjup av ungefär fem meter, kommer man till det resultat, att landets sammanlagda grustillgångar i den mån de bestå av isälvs-material kunna uppskattas till 35 miljarder kubikmeter. Jämväl med en avsevärt större årsförbrukning än den nuvarande skulle alltså — under förutsättning att hela den angivna kvantiteten vore åtkomlig — grus finnas för åtminstone 1 000 års förbrukning.

Även om således grus i tillräckliga mängder för lång tid framåt finns i Sverige totalt sett, föreligga dock på grund av grusets ojämna fördelning över landet redan nu såväl bristområden som områden, där brist kan förväntas uppstå inom en icke alltför avlägsen framtid. Sålunda ha omfattande fältstudier i mellersta och södra Sverige visat, att de flesta undersökta förbrukningsområdena visserligen ha fyndigheter med i allmänhet tillfredsställande om ock rätt ofta svårarbetade massor, åtminstone för en utvinning under en så relativt kort tid som tio å femton år, men att tillgångarna på längre sikt mångentades äro ganska begränsade och att vissa områden snart gå mot bristgränsen.

Grusinventeringar

Alltsedan naturskyddslagens ikraftträdande den 1 januari 1953 ha under nionde huvudtiteln å riksstaten anslagits medel såsom bidrag till särskilda naturskyddsåtgärder. Sålunda ha för nämnda ändamål anvisats för senare hälften av budgetåret 1952/53 25 000 kronor och för vardera av de båda följande budgetåren 50 000 kronor såsom obetecknade anslag samt för varje budgetår fr. o. m. 1955/56 100 000 kronor i form av reservationsanslag. Ifrågavarande medel ha avsetts skola täcka bl. a. ersättningar till sakägare för sådan skada, som uppkommit till följd av fridlysning eller annan naturskyddsåtgärd. Visserligen torde vid naturskyddslagens tillkomst ha förutsatts, att när fråga därom väcktes speciella anslag skulle kunna beviljas för tillgodoseende av särskilda behov av förevarande slag; men vad vederbörande myndigheter på förhand kunnat räkna med har dock allenast varit det i varje års budget upptagna anslaget. Med hänsyn till de ringa belopp, som i anslagsavseende stått till förfogande för ersättningsändamål, ha stadgandena i 21 § naturskyddslagen kommit att tillämpas med stor försiktighet. Sålunda har, enligt vad utredningsmannen inhämtat, Kungl. Maj:t endast i följande fall av de årliga anslagen anvisat medel till gäldande av ersätt-

ning som nyss nämnts, nämligen den 30 juni 1954 48 000 kronor för bevarande av Pålmalmsområdet, den 30 juni 1955 50 000 kronor för bevarande av Sundbyholmsåsen, den 1 mars 1957 25 000 kronor för fridlysning av Vånsjöåsen samt den 30 juni 1959 41 000 kronor för undersökning och fridlysning av Knivsåsen. Däremot har Kungl. Maj:t vid åtskilliga tillfällen ställt medel av ifrågakomna anslag till olika länsstyrelser disposition för inventering av grusförekomster. I vilken utsträckning detta skett framgår av följande uppställning.

Budgetåret 1955/56	Göteborgs och Bohus län	5.000 :—
	Kronobergs län	2.000 :—
	Skaraborgs län	7.000 :—
	Stockholms län	11.000 :—
	Södermanlands län	10.000 :—
	Uppsala län	5.000 :—
	Östergötlands län	5.000 :—
	Summa	45.000 :—
Budgetåret 1956/57	Gävleborgs län	5.000 :—
	Kalmar län	5.000 :—
	Stockholms län	5.000 :—
	Uppsala län	5.000 :—
	Summa	20.000 :—
Budgetåret 1957/58	Hallands län	800 :—
	Kopparbergs län	15.000 :—
	Skaraborgs län	5.000 :—
	Västernorrlands län	10.000 :—
	Östergötlands län	5.000 :—
	Summa	35.800 :—
Budgetåret 1958/59	Kopparbergs län	15.000 :—
	Kronobergs län	3.950 :—
	Uppsala län	20.800 :—
	Summa	39.750 :—

Av det föregående framgår, att redan vid tiden för Svenska naturskyddsföreningens hemställan hos Kungl. Maj:t om bl. a. inventering av landets grusresurser vissa lokalt begränsade undersökningar inom detta gebit företagits eller planerats på olika håll inom landet; och tidigare har även omnämnts, att under år 1957 beträffande Södermanlands län en fullständig inventering av länets grustillgångar kommit till stånd.

Under sommaren 1959 har utredningsmannen från envar av landets länsstyrelser — bortsett från länsstyrelsen i Södermanlands län — infortrat uppgift huruvida, i enlighet med nyss berörda hemställan, genom länsstyrelsens försorg eller på annat sätt inventering utförts eller påbörjats av grusåsar och andra grusförekomster inom länet. De lämnade beskeden utvisa en mångfald variationer allt ifrån fall, där inventering fullbordats, till fall, där sådan ännu ej igångsatts.

I ett av länen, nämligen Uppsala län, har inventeringsarbetet numera helt slutförts.

De inom Södermanlands och Uppsala län verkställda inventeringarna ha bedrivits efter olika linjer.

Såsom förutsättning för arbetets genomförande i *Södermanlands län* har gällt, att efter förberedande kvartärgeologiska studier fältundersökningar skulle göras i hela länet, särskilt med hänsyn till olika länsdelars grusbehov och grustillgångar nu och i framtiden, vilken närmast tänkts omfatta 25 år. Praktiskt taget alla nämnvärda grusfyndigheter och de flesta i dessa upptagna grustäkter ha besiktigats, och uppgifter ha inhämtats från företagare inom skilda grenar av grusutvinningsnäringen om deras erfarenheter på området. Vidare har samråd ägt rum med vissa befattningshavare vid länsstyrelsen, med vägförvaltningen, med ombud för naturvårdsrådet o. s. v. De under fältundersökningarna vunna erfarenheterna ha prövats och sammanförts, varefter närmare dryftats de åtgärder av teknisk, ekonomisk, organisatorisk och administrativ art, som dessa erfarenheter ansetts påkalla.

Inventeringen i *Uppsala län* har varit begränsad enbart till rullstensåsar; någon bedömning av länets samtliga grustillgångar har alltså icke förekommit. Huvudsyftet med åsinventeringen har varit att lämna förslag till en sådan lokalisering av grusbrytningen i åsarna, som synts önskvärd eller åtminstone godtagbar med tanke på åsarnas naturvetenskapliga värde, på landskapsbilden och miljön kring bebyggelse och vägar, på kulturminnen och deras miljö, på friluftsområden, på grundvattentäkter samt på andra huvudsakligen ideella och sociala förhållanden. Däremot har undersökningen icke syftat till en teknisk och ekonomisk utredning av åsarnas materialtillgångar. En dylik utredning beträffande länets samtliga åsar har nämligen ansetts kräva helt andra resurser än dem som stått till buds. Denna omständighet har dock icke hindrat att tekniska och ekonomiska problem berörts på flera ställen i inventeringsredogörelsen och att de ekonomiska faktorerna spelat en stor roll vid upprättandet av det framlagda lokaliseringsförslaget. — Inventeringen av de olika åssträckorna har inletts med kart- och litteraturstudier. Därefter har fältbesiktning skett; denna har företagits mer eller mindre noggrant allt eftersom det befunnits erforderligt. Sålunda ha åspartier i slättbygder vanligen undersökts betydligt omsorgsfullare än sådana i skogstrakter. I de fall, då fotografier ansetts på ett upplysande sätt kunna komplettera beskrivningen av åspartierna, ha dessa partier eller detaljer av dem fotograferats. Beträffande en del speciella frågor, som haft betydelse för inventeringen men om vilka det ej gått att få upplysningar ur det använda källmaterialet eller vid fältbesiktningen, har samråd med olika berörda myndigheter ägt rum. På grundval av utredningsmännens egna iakttagelser och av dem inhämtade uppgifter ha så gott som samtliga åssträckor inom länet kortfattat beskrivits ur skilda synpunkter samt klassificerats efter en tregradig skala med avseende å angelägenheten av att bevara dem.

Inventeringar, som avses skola omfatta samtliga befintliga grusförekomster, pågå f. n. inom Skaraborgs, Kopparbergs och Västernorrlands län.

I *Skaraborgs län* undersökas länets grustillgångar genom överlantmätarens och länsarkitektens försorg. Det hittillsvarande arbetet har huvudsakligen bestått i anskaffande av lämpligt kartunderlag för inventeringen. På grund av bristande personalresurser har emellertid kartarbetet under de senaste åren icke kunnat bedrivas med den kraft, som varit önskvärd. Igångsättande av fältmässig inventering torde dock kunna ske inom områden, varöver kartor nu finnas tillgängliga.

Vad *Kopparbergs län* angår ha kommunernas byggnadsnämnder år 1956 verkställt en inventering av samtliga grustag inom länet. Därjämte har i juni 1958 under ledning av professorn i geografi vid universitetet i Uppsala F. Hjulström påbörjats en undersökning av grusfyndigheterna, avsedd att klarlägga bl. a. dels den samlade grusförekomst, som står till buds, dels vilka åspartier som närmast böra skyddas, dels ock de platser, varest grustäkt kan anvisas utan att vålla landskapsbilden allvarlig skada eller försvåra det praktiska utnyttjandet av grusfyndigheterna. Undersökningen beräknas taga i anspråk en tid av tre år, och kostnaden för densamma uppskattas till 25 000 kronor om året.

Naturskyddsrådet i *Västernorrlands län* har under sommaren 1958 låtit utföra fältarbeten, vilkas resultat är föremål för bearbetning.

Beträffande övriga län, för vilka statsbidrag till inventering utgått, kan följande omnämnas.

I *Stockholms län* ha företagits förberedande undersökningar ur naturskyddssynpunkt och med hänsyn till landskapsbilden. Utredningsmaterialet bearbetas f. n. av länets naturskyddsråd för yttrande till länsstyrelsen. Framdeles avses att närmare undersöka vissa objekt av särskilt värde; dessa objekt komma att karteras, fotograferas och mera ingående beskrivas.

I *Kronobergs län* har en inventering av grusåsarna slutförts, och resultatet av densamma är föremål för detaljbearbetning.

Vidkommande *Kalmar län* har länsstyrelsen under våren 1957 tillskrivit samtliga kommuner och större grusexplotörer i länet med begäran — i och för en blivande inventering — om vissa uppgifter angående grustäkter och grusförekomster. Vidare har på länsarkitektens föranstaltande verkställts en inventering ur landskapsbildssynpunkt av grustäkter på Öland, och meningen är att länsstyrelsen efter besiktning skall taga upp frågan om de åtgärder, som böra vidtagas i anledning av inventeringen. Frågan om undersökning av grusförekomsterna i övriga delar av länet har förevarit till behandling i naturskyddsrådet, varvid detta uttalat sig för lämpligheten av att — som en andra etapp — Södermöre-, Västerviks- och Gamlebyregionerna undersökas. Sistnämnda inventering har dock ännu ej kunnat igångsättas till följd av brist på lämplig personal.

I *Hallands län* har naturskyddsrådet planerat en hela länet omfattande

inventering av de grustäkter och ännu orörda grusåsar, rörande vilka ett skydd för landskapsbilden enligt naturskyddslagen bör övervägas. Arbetet tänkes skola bedrivas efter två linjer, dels såsom en allmän inventering av hela länet med början längst i norr och dels såsom en inventering av de områden, där motorvägen avses skola framdragas, med början i avsnittet Östra Karup—Halmstad.

Inom *Göteborgs och Bohus län* samt *Östergötlands län* ha partiella inventeringar slutförts. I förstnämnda län har arbetet i huvudsak omfattat områden inom Hjärtums, Romelanda och Grinneröds socknar, och i sistnämnda län har detsamma avsett områden, som bedömts ur naturskyddssynpunkt behöva helt eller delvis skyddas mot grustäkt. För båda länens vidkommande gäller, att inventeringarna utförts i resp. naturskyddsråds regi.

I *Gävleborgs län* har under kommunal och enskild medverkan en inventering företagits av vissa stora grusförekomster inom Valbo kommun. Denna inventering är avsedd att bl. a. ligga till grund för upprättandet av en långtidsplan för reglering av grustäkt i kommunen. Beträffande Hille kommun har en inventering med enahanda syfte påbörjats. Jämväl utan bidrag av statsmedel ha på kommunalt eller enskilt initiativ ett antal grusåsar och grusförekomster inom andra delar av länet varit föremål för undersökning. Så har t. ex. varit förhållandet med Hallstaåsen i Hälsingtuna kommun. Undersökningen av denna ås har ytterst syftat till att skapa en grundval för vissa bedömanden enligt naturskydds- och fornminneslagarna. När de f. n. mest aktuella problemen i samband med särskilda grustäkter blivit lösta, avses inventeringsverksamheten skola utsträckas till andra delar av länet.

Även inom några av de län, för vilkas räkning icke hemställts om bidrag därtill av statsmedel, har visst inventeringsarbete förekommit.

Sålunda har i *Jönköpings län* en översiktlig grusinventering påbörjats.

I *Gotlands län* har naturskyddsrådet tagit initiativ till en inventering av grusförekomster, vilka ur naturskyddssynpunkt kunna anses känsliga eller som ansluta sig till fornminnen. Vägdirektören i länet har för ändamålet upprättat en schematisk sammanställningskarta över dels de av Sveriges geologiska undersökning påvisade förekomsterna av isälvsgrus och dels de av vägförvaltningen disponerade aktuella grustagen.

I *Kristianstads län* ha distriktslantmätarna verkställt utredning om grus- och sandförekomsterna i länet. Resultatet av utredningen bearbetas f. n. på länsarkitektkontoret. Vidare har en sammanställningskarta upprättats, på vilken de redan lokaliserade grustäkterna markerats. Denna karta hålles aktuell genom inläggning av nya grustäkter, allt eftersom dessa anmälas till länsstyrelsen.

Vägförvaltningen i *Malmöhus län* har låtit docenten i mineralogi och petrologi vid universitetet i Lund Pontus Ljunggren utföra visst inventeringsarbete för att söka utröna tillgången på lämpligt väggrus inom några av länets mera framträdande bristområden. Länsstyrelsen i länet ämnar inom

den närmaste framtiden genom vederbörande naturskyddsombuds försorg föranstalta om en allmän undersökning för att försöka urskilja de områden, speciellt sådana med åsar och åspartier, där — oavsett om grusfyndigheter finnas eller ej — natur och landskapsbild från olika allmänna synpunkter till varje pris böra skyddas; och länsstyrelsens avsikt är att därefter inrikta sina ansträngningar på att genomföra detta skydd. I alla andra fall åsyftas att, allt eftersom fråga uppkommer om exploatering av grusfyndigheter, tillämpa bestämmelserna i 21 § naturskyddslagen genom meddelande av föreskrifter, ägnade att begränsa eller motverka företagets menliga inverkan på landskapsbilden.

På vägförvaltningens i *Värmlands län* initiativ har upprättats en förteckning över alla av förvaltningen kända grustäkter, och dessa täkter ha inlagts på en vid förteckningen fogad karta.

Länsarkitekten i *Örebro län* har under sommaren 1959 påbörjat en mera detaljerad inventering av grusåsarna inom länet. Befintliga grustäkter avses skola bli föremål för undersökning; och meningen är, att de skola inläggas på de nya ekonomiska kartorna, varjämte en klassificering av åsarna kommer att ske med hänsyn till angelägenheten av att för framtiden bevara vissa värdefullare åsar och åssträckningar.

Genom naturskyddsrådets i *Västmanlands län* försorg har en första inventering av länets grusåsar gjorts, varvid det huvudsakliga inventeringsarbetet utförts av länsस्कogvaktarna. Materialet har till vissa delar bearbetats och sammanställts. F. n. undersökes möjligheten av att åstadkomma en utredning, likartad med den beträffande Uppsala län verkställda ehuru enklare än denna.

I *Västerbottens län* har länsstyrelsen i april 1959 föranstaltat om en översiktlig inventering av befintliga grus- och stentäkter inom länet genom resp. landsfiskaler i samarbete med vägmästarna, närmast i avsikt att få underlag för eventuella ingripanden i enlighet med naturskyddslagens bestämmelser.

I förevarande sammanhang må omnämnas, att under den tid, som förflutit efter Svenska naturskyddsföreningens hemställan om en allmän grusinventering, jämväl annat inventeringsarbete förekommit än det, varom länsstyrelserna eller till dessa anknutna organ föranstaltat.

Sålunda har statens väginstitut, enligt vad institutet på förfrågan meddelat, efter den 1 juni 1954 slutfört av institutet inom Kopparbergs län bedrivit inventeringsarbete. Vidare pågår f. n. i institutets regi en grusinventering på Hellefors Bruks Aktiebolags markområden för bolagets räkning. Utöver dessa regionala inventeringar ha av institutet för vägväsendets, byggnadsindustriens och naturskyddets räkning företagits mera detaljerade undersökningar rörande vissa fyndigheter. Sistnämnda undersökningar ha utförts för att bestämma fyndigheternas uppbyggnad och storlek.

Ytterligare har, enligt vad utredningsmannen erfarit, civilingenjören Gustaf Dahlberg på uppdrag av statens nämnd för byggnadsforskning dels i en under mars 1955 avgiven rapport över forskningsarbete, som han under åren 1953 och 1954 bedrivit rörande Sveriges grusfyndigheter, lämnat en allmän redogörelse för grusbehov och grustillgångar inom stora områden av de mellersta och södra delarna av landet m. m. och dels i april 1957 publicerat en detaljundersökning beträffande vissa av dessa områden med avseende fästat särskilt å frågorna om reservmaterial och förekommande bristzoner. Dahlbergs forskningar ha lett till den slutsatsen, att åtskilliga av de undersökta områdena inom en nära framtid komma att få svårigheter att täcka sitt grusbehov. Sålunda föreligger i trakterna kring Göteborg, Uddevalla, Vänersborg och Trollhättan redan nu brist på grus, och det samma gäller i än högre grad de folkrika delarna av Skåne. Beträffande vidsträckta partier av undersökningsområdena i övrigt råder det förhållandet, att de inom rimligt avstånd från de olika förbrukningsorterna belägna grustillgångarna kunna, därest exploateringen fortsätter i samma takt som under de senaste åren, förväntas vara uttömda inom cirka 25 år. God tillgång på grus för mycket lång tid framåt redovisas av Dahlberg endast i fråga om bygderna kring Enköping, Karlstad, Mariestad, Jönköping, Nyköping och Eskilstuna.

Grusexploateringen ur nationalekonomisk synpunkt

Såsom framgår av den i det föregående lämnade redogörelsen för förbrukningen av grus i Sverige och för landets tillgångar på denna naturprodukt råder ovisshet såväl beträffande frågan om den konsumtion av grus, varmed vi framdeles ha att räkna, som ock rörande spørsmålet om storleken av våra grusresurser.

Vid ett försök att verkställa en beräkning av den framtida grusförbrukningen befinner man sig på högst osäker mark. De faktorer, som på detta område spela in, äro av den obestämda och växlande karaktär, att exploatörerna och förbrukarna av grus se sig ur stånd att uppställa en något så när tillförlitlig prognos för längre tid framåt än på sin höjd sju à åtta år. Blott så mycket torde rörande den därefter följande tiden kunna sägas som att den årliga konsumtionen av grus då med all sannolikhet kan förväntas komma att väsentligt överstiga den nuvarande.

Vad angår de inom landet förefintliga grustillgångarna är tydligen den uppskattning av desamma, som företagits, behäftad med åtskilliga bristfälligheter; men uppskattningen torde det oaktat berättiga till den slutsatsen, att dessa tillgångar måste vara av högst betydande omfattning. Emellertid är att märka, att förekomsterna ingalunda i sin helhet kunna förutsättas vara tillgängliga för exploatering. Hinder mot en fullständig utvinning föreligga nämligen dels på grund av de svårigheter och kostnader, som äro förbundna med ett tillgodogörande av materialet i trakter, vilka ur terräng- eller kommunikationssynpunkt äro olämpligt belägna, och dels till följd av de hänsyn, som på många håll måste tagas till bebyggelse, till fornminnes- och naturskydd, till grundvattenförekomst etc. I vilken utsträckning hinder av antydd art kunna begränsa möjligheterna att exploatera befintliga grustillgångar är f. n. i brist på utredning härutinnan icke möjligt att ens approximativt angiva.

Med hänsyn till sist anmärkta förhållande framstår såsom önskvärt, att den lokala inventeringsverksamhet med avseende å våra grusförekomster, som under de senaste åren kommit till stånd inom olika delar av landet, fullföljes och avslutas.

Det arbete, som hittills förekommit på förevarande gebit, har på skilda håll bedrivits efter olika linjer. I vissa fall har åsyftats att åstadkomma en fullständig inventering, medan i andra fall inventeringen avsetts skola erhålla en på ett eller annat sätt inskränkt omfattning.

En genomgående undersökning och kartläggning av Sveriges samtliga grusfyndigheter skulle givetvis vara till stort gagn. Klarhet skulle därigenom vinnas ej endast beträffande fyndigheternas belägenhet utan även om deras mäktighet och beskaffenhet. Av flera skäl torde emellertid en inventering av detta slag ej kunna åvägbringas. Redan de betydande kostnader, som för ändamålet skulle erfordras, låra lägga hinder i vägen därför. Härtill kommer, att det tämligen säkert skulle visa sig omöjligt att uppbringa kompetenta arbetskrafter till sådant antal, att verksamheten kunde slutföras inom rimlig tid. Slutligen skulle antagligen arbetets genomförande i landets nordliga, glest befolkade delar stöta på svårigheter, som mångenstädes icke skulle stå att bemästra.

Nu antydda omständigheter låra nödvändiggöra en begränsning av det fortsatta inventeringsarbetet. På vad sätt en dylik begränsning lämpligen skall genomföras torde få avgöras från fall till fall alltefter rådande naturförhållanden. Sålunda synes inom de delar av landet, där grusfyndigheter endast i mindre omfattning äro till finnandes, inventeringsarbetet kunna uppläggas efter relativt enkla normer; en metod sådan som den, vilken i Kristianstads län med lantmäteripersonalens anlitande kommit till användning, förefaller här kunna tagas till förebild. Beträffande åter landets mera grusrika trakter — särskilt de mellansvenska länen — torde den inom Uppsala län verkställda, till rullstensåsarna begränsade inventeringen kunna tjäna såsom mönster. Vid en inventering av sistnämnda slag böra emellertid enligt utredningsmannens förmenande vissa förenklingar av de arbetsprinciper, som tillämpats i Uppsala län — liksom även i Södermanlands län — kunna komma till stånd. Sålunda förefaller det onödigt att i inventeringsberättelsen lämna utförliga redogörelser för grusförekomsternas bildnings-sätt och liknande geologiska data, för grusproblemets tidigare behandling, för gällande lagstiftning på området etc. En inskränkning av berättelsen i de avseenden som angivits skulle innebära en besparing av såväl tid som utgifter.

Oavsett vilket system, som vid en grusinventering kommer till användning, synes angeläget att före inventeringsarbetets igångsättande upplysningar införskaffas om sådana undersökningar rörande grusförekomster, som tidigare kunna ha företagits inom den räjong, varom fråga är. Åtskilliga upplysningar till underlättande av det fortsatta arbetet torde ofta stå att erhålla genom ett studium av de resultat, som uppnåtts t. ex. vid de undersökningar, som skett genom statens väginsitutets försorg.

I ett läge på grusutvinningsgebitet sådant som det förut skisserade, med ovisshet rörande tillgångarnas storlek och en befarad ökad efterfrågan i framtiden, samt med tanke på att här är fråga om en nyttighet, vilken icke — såsom fallet är med exempelvis våra skogsprodukter — är föremål för komplettering genom återväxt, synes det vara påkallat att söka utrona,

huruvida möjligheter föreligga till förebyggande av att den bristsituation, som på vissa håll inom landet gjort sig märkbar, förvärras eller ökar i omfattning. En dylik undersökning torde böra avse spörsmålen, om en rationalisering av grusutvinningen låter sig genomföra, om några hittills icke beaktade grusresurser stå till förfogande samt om besparingsåtgärder med avseende å grusförbrukningen kunna åvägabringas.

Ur rationaliseringssynpunkt torde till en början kunna fastslås, att det otvivelaktigt skulle vara lämpligare med ett färre antal stora grustag, försedda med ordentliga sorteringsverk och stenkrossar m. m., än med de många små och medelstora företag av ifrågavarande slag, som nu existera. I mycket få grustag av sistnämnda storleksordning kommer annat material än grus- och sandfraktionerna till användning. Stenar och block bortsorteras och få kvarligga — mången gång till hinder för fortsatt brytning — trots att det utan alltför stora investeringar skulle ha låtit sig göra att krossa ned detta grövre material och därigenom nyttiggöra även detsamma.

Särskilt mindre grustag skulle ibland, utan nämnvärt ökad maskinell utrustning, jämväl genom andra åtgärder än de sist omnämnda kunna utnyttjas på ett bättre sätt än f. n. är fallet. Sålunda borde alltid före en grustäkts upptagande en noggrann avbaning ske av det område, som beröres av exploateringen. Det händer nämligen ej sällan, att matjordstäckets samt ris och stubbar från ett grustags kanter tillåtas falla ned i och blanda sig med gruset. Gäller det utvinning av grus för vägändamål, spelar detta förhållande mindre roll, men är gruset avsett för betonggjutning, måste varje inblandning av organiskt material undvikas.

Det må också erinras om att rullstensåsar inom områden under den marina gränsen avsatts före den lera, som täcker åskanternas; därest lerslänterna avbanas, kunna därför icke obetydliga grusmängder utvinnas ur dylika åsar.

Vidare böra beaktas de vid utvinning av grus ur rullstensåsar ofta föreliggande möjligheterna att utan risk för grundvattenförorening gå djupare ned i mera avsides belägna åspartier än som nu är brukligt och att fullständigare än vad hittills vanligen skett bryta ut sådana.¹ Nu stoppas i regel brytningen vid grundvattenytan eller ovanför denna, i allmänhet för att in- och utfarterna till grustaget ej skola bli för branta utan kunna göras så enkla och billiga som möjligt men även av den anledningen, att man ansett sig ej kunna upplasta material, som legat under nämnda yta. I många fall borde emellertid en djupare grusutvinning utan olägenhet kunna komma till stånd, även om en sådan form av täkt med utvidgning på djupet regelmässigt kräver betydande återställningsarbeten.

Den ur rationaliseringssynpunkt mest påtagliga bristen vid grusets uttag-

¹ Frågan om grusåsarnas betydelse för vattenförsörjningen kommer — enligt vad utredningsmannen erfarit — att upptagas till behandling av vattenvårdskommittén.

ning torde vara den planlöshet, varmed uttagningen i många fall sker. De allra flesta grustag ha öppnats utan att det dessförinnan på sakkunnigt sätt klargjorts vad slags material de innehålla; på sin höjd ha upptagits ett par små provgropar till kanske 1 à 1,5 meters djup. Men det finns knappast någon enda grusförekomst, som genomgående har homogent material, utan fyndigheterna bestå i regel av åtminstone till synes oförklarligt och nyckfullt växlande lager av grovt och fint, rent och lerhaltigt, stenfritt och stenigt, användbart och oanvändbart material. Bristande förhandskänedom har medfört, att i otaliga fall antingen grustag måst övergivas eller arbetet däri fått omläggas efter en helt annan och måhända alltjämt osäker arbetsplan med nya angreppsriktningar för upplastningen, andra maskiner o. s. v. Om en tillfredsställande ordning skall bli möjlig att uppnå på detta område, är det nödvändigt, att innan ett grustag öppnas, detsamma på sakkunnigt sätt underkastas en undersökning i avseende å materialets beskaffenhet. Det räcker således ej med nyss berörda ytliga undersökningsmetod, utan proven måste gå på djupet — i åtskilliga fall även under grundvattenytan — för att en samlad detaljbild av hela fyndigheten skall erhållas. Om berg eller större moränlager förekomma, bör detta förhållande framgå av undersökningen; ibland har det inträffat, att exploateringen av en fyndighet startats med full maskinattiralj, oaktat fyndigheten till stor del bestått av berg, som gått upp till blott ett par meter under markytan, vilken lockat genom ett lager av svallad morän el. dyl.

För den viktiga frågan om landets grusresurser äro de spørsmål, som hänföra sig till förekomsten av de upprepade, ibland långa avbrotten i rullstensåsarnas sträckningar, av särskild betydelse. Sannolikt äro dessa avbrott blott skenbara. Det förefaller nämligen knappast troligt, att avbrotten förorsakats av brist på vatten eller moränmaterial i isälvarna; många sådana avbrott svara dock mot åtskilliga års isrecessioner. I stället kan det förhålla sig så, att isälvs materialet avsatts i mellanrummen och där uppfyllt kanske mycket betydande ojämnheter i terrängen samt sedan täckts av glaciala och postglaciala lager av finjord. Hittills ha kvartärgeologerna blott i ringa utsträckning sysslat med hithörande problem.

När det gäller att finna reservmaterial, bör även isälvsavlagringarnas struktur vid passerandet av sjöar och vattendrag närmare undersökas. Redan gjorda iakttagelser, t. ex. i fråga om vissa åssträckningars passage av Mälaren, synas giva vid handen, att avlagringar finnas i vattnet, ehuru de ofta mer eller mindre övertäckts av finsediment.

Vidare böra möjligheterna till ökad brytning av grusmaterial under havsytan bli föremål för observation. Dylikt material torde emellertid med hänsyn till sin i regel ensartade sammansättning kunna användas endast för vissa speciella ändamål.

Såsom en fördel med de s. k. våta exploateringsmetoderna framstå de ur

ekonomisk synpunkt ofta gynnsamma transporterna från brytningsstället till även relativt avsides belägna förbrukningsorter.

Beträffande frågan om genomförandet av besparingsåtgärder med avseende å grusförbrukningen synes böra betonas angelägenheten av att söka få till stånd en minskning av förbrukningen av det värdefulla åsmaterialet antingen genom ökat utnyttjande av andra grusfyndigheter än rullstensåsarna eller genom övergång till begagnande av andra materialsorter än grus.

Vad angår åsgrusets ersättande med grus från andra fyndigheter må framhållas, att det icke torde vara nödvändigt att använda åsgrus för underhåll av grusvägarna. I stället lär för nämnda ändamål kunna nyttjas morängrus (pinnmo), för vilket material framställningskostnaderna dock torde ställa sig något högre, beroende på att detsamma merendels är hårdbrutet och genom tvättning måste befrias från överskott av finjord (mjäla, lera o. dyl.), som normalt gör det olämpligt vid vägarbeten. Berörda kostnader ha hittills föranlett, att när båda materialsorterna funnits tillgängliga, pinnmon kommit till användning blott när så visat sig gynnsamt med hänsyn till transportutgifterna. Stora åsgruskvantiteter borde emellertid kunna ersättas med morängrus, varigenom åsgruset kunde förbehållas mera högklassiga betong- och putsningsarbeten. Jämväl för vissa byggnadsändamål borde tvättad morän kunna träda i stället för åsgrus. — I viss utsträckning användes redan nu förutom åsgrus även svallgrus såsom fyllnadsmaterial vid vägbyggen. En utökning av svallgrusets begagnande i detta avseende torde vara ett sätt att spara åsgrus utan att åsamka vägbyggandet ökade kostnader, då svallgrusförekomsterna i allmänhet ligga väl till för vägändamål.

Vidkommande därefter möjligheterna att ersätta grus med annat material skulle säkerligen stora mängder grus kunna sparas genom ökat tillvaratagande av sprängsten o. dyl. för bearbetning till makadam och krosstensgrus. Avsevärda kvantiteter dylikt material skulle kunna erhållas från varphögar vid gruvor, från anläggningsarbeten av olika slag m. m. Tyvärr lära dock framställningskostnaderna beträffande material som nu avses vanligen visa sig dyrare än kostnaderna för åsgruset. Såsom fyllnadsmaterial i vägbäddar etc. borde emellertid gruset i betydligt större utsträckning än f. n. sker kunna ersättas med makadam och finskärv. Vidare synes krosstems materialet med fördel kunna användas för normal betonggjutning. Allt eftersom grusförekomsterna intill de större samhällena utnyttjats och transporterna till dessa orter blivit längre, ha krosstensprodukterna redan nu mångenstädes visat sig ekonomiskt kunna konkurrera med naturmaterialet. Därför bör tillses, att för framställning av dylika produkter lämpligt material icke går till tipp — vilket även i och för sig måste betraktas som ett slöseri, eftersom i regel stora kostnader redan nedlagts på sprängningsarbete

— utan i stället nedkrossas till lämpliga dimensioner. Jämväl överskotts-material av annat slag än nyss nämnts, exempelvis gråberg, slagg, flinta m. m., skulle ej sällan kunna komma till användning för fyllnadsändamål. En förutsättning härför synes dock vara att såväl myndigheter som enskilda i betydligt större utsträckning än nu sker planera på lång sikt, så att material av antytt slag redan från början kan transporteras till förbrukningsstället. Därest materialet först skall lagras på annan plats i avbidan på lämpliga användningsmöjligheter, torde nämligen kostnaderna för detsamma i regel bli för stora i förhållande till kostnaderna för grus.

Ett av nationalekonomiska skäl föranlett ingripande från statsmakternas sida med avseende å grusexploateringen torde efter hand komma att visa sig erforderligt. Med ett dylikt ingripande läser dock kunna anstå under åtskillig tid framåt. Genom ett fortsatt inventeringsarbete synes en bättre kännedom om våra grustillgångar än den vi nu äga kunna vinnas; och ytterligare forskningar på exempelvis väganläggnings- och byggnadsteknikens områden torde kunna förväntas lämna oss större möjligheter än de förhandenvarande att bedöma jämväl det framtida grusbehovet. I avvaktan på en sålunda förvärvad, mera tillförlitlig överblick av grusexploateringsproblemen förefaller emellertid en viss försiktighet beträffande grusutvinningen vara önskvärd. Härvidlag torde man få lita till den insikt om situationens krav, vartill många exploitörer redan kommit, och till den påverkan genom upplysningsverksamhet, som kan utövas å de övriga.

Grusexploateringen ur naturskyddssynpunkt

Behovet av ändringar i lagstiftningen m. m.

Vår gällande naturskyddslag avser bl. a. att bereda skydd för landskapsbildningen. Insikten om att ett dylikt skydd vore i olika hänseenden av behovet påkallat hade under årtiondena närmast före lagens tillkomst med efter hand allt större styrka gjort sig gällande. Särskilt hade framstått såsom erforderligt att söka förebygga de förfulande ändringar i landskapets struktur, som ofta uppstå i samband med täkt av grus och liknande nyttigheter; och lagen kom att innefatta bestämmelser, åsyftande att motverka eller begränsa missförhållanden av detta slag. Under förarbetena till lagen uttalades den förhoppningen, att berörda bestämmelser skulle föranleda att exploateringen av grus o. dyl. framdeles komme att ske med ökat hänsynstagande till intresset för landskapets skydd. Sedan lagen nu varit i tillämpning under åtskilliga år, kan visserligen vid en jämförelse mellan de på förevarande område tidigare och f. n. rådande förhållandena icke förnekas, att en påtaglig förändring till det bättre kommit till stånd; men läget kan dock ännu ej på långt när betraktas såsom tillfredsställande. Det resultat, som man med förutnämnda bestämmelser hoppades uppnå, har således icke blivit mera än till en del förverkligat.

Vad särskilt grusexploateringen angår är sålunda densamma fortfarande ägnad att väcka bekymmer. På sina håll utövas nämligen alltjämt den planlösa och enbart på ekonomiskt utbyte inriktade täktverksamhet, för vilken 1952 års lagstiftning avsåg att råda bot. I synnerhet den grustäkt, som är förlagd till rullstensåsarna, måste betecknas såsom oroväckande och har vid upprepade tillfällen föranlett krav på ett statligt ingripande till förhindrande av ytterligare skadegörelse på dessa åsar.

Att rullstensåsarna ur skilda synpunkter äro av stor betydelse torde, i varje fall på ansvarskännande håll, vara allmänt erkänt; och likaledes lärers bland dem, som hysa denna uppfattning, enighet råda därom, att effektiva och skyndsamma åtgärder äro av nöden, om den fortgående förstörelsen av åsarna skall vara möjlig att hejda.

Beträffande det sätt, varpå det önskvärda skyddet för rullstensåsarna skall kunna åvägabringas, ha olika förslag framställts. Av dessa förslag framstår såsom mest radikalt det, enligt vilket problemets lösning skulle stå att finna i en inlösen av åsarna från statsverkets sida.

Utan tvivel skulle — sett på lång sikt — en dylik inlösen visa sig vara ur ekonomisk synpunkt förmånlig. Emellertid synes det vara uppenbart, att i det nu rådande statsfinansiella läget den anvisade utvägen icke är framkomlig. En fullständig inlösen av rullstensåsarna skulle kräva en vidlyftig och kostsam apparat för löseskillingarnas bestämmande, och dessa löseskillingar skulle med hänsyn till åsarnas betydande värde sammanlagt komma att uppgå till belopp, som säkerligen rörde sig om hundratals miljoner kronor. De med ett förfarande av antytt slag förbundna olägenheterna och riskerna torde klart ha framträtt i andra sammanhang, t. ex. då fråga varit om att i anledning av 1950 års fiskelagstiftning gälda ersättning av allmänna medel för mistad fiskerätt.

Om alltså av nu anförda skäl en allmän statlig inlösen av rullstensåsarna icke kan anses genomförbar, synes dock beträffande vissa åsar och åspartier, nämligen sådana som av speciell anledning måste betraktas såsom oersättliga, ett förvärv av desamma från kronans sida böra komma till stånd. Varje förvärv av detta slag måste givetvis grundas på en ingående, av vederbörlig expertis verkställd utredning.

Under dryftandet av spørsmålet om skydd för rullstensåsarna har även ifrågasatts införandet av koncession för all täkt av grus. En skyldighet att före upptagandet av en grustäkt — oavsett varest densamma är belägen — söka tillstånd därtill av myndighet förefaller emellertid, särskilt i betraktande av önskvärldheten av att icke utan tvingande skäl lägga hinder i vägen för näringslivets frihet och att ej i onödan åsamka statens organ arbete, knappast kunna förordas. I detta sammanhang bör jämväl bemärkas, att den nyligen genomförda anmälningsskyldigheten rörande upptagande av grustäkt m. m. givit länsstyrelserna bättre möjligheter än som förut förelagat att i tid genom ett enligt 21 § naturskyddslagen meddelat förordnande om tillståndstvång med avseende å det område, inom vilket en planerad täkt är belägen, ingripa mot olämplig täktverksamhet.

Såsom redan framhållits har efter naturskyddslagens ikraftträdande en märkbar förbättring inträtt i fråga om sättet för grusutvinningens bedrivande. Denna förbättring lär i huvudsak vara att tillskriva det samarbete, som efter hand åvägabragts mellan å ena sidan de statliga myndigheter, vilka i sin verksamhet äro i behov av grus, ävensom vissa större enskilda grusexploateringsföretag och å andra sidan de naturvårdande organen. Ett fortsatt och — där så visar sig erforderligt — utökat samarbete av detta slag är högeligen önskvärt och torde också kunna förväntas komma att äga rum. Däremot lär, dessvärre, beträffande andra grusexploatörer än de angivna ett på frivillighetens väg åstadkommet större hänsynstagande till naturskyddsintresset icke kunna med säkerhet påräknas. Att härvidlag få en rättelse till stånd synes framstå såsom ett av de f. n. mest aktuella problemen inom naturskyddslagstiftningen.

De möjligheter, som enligt gällande rätt stå en länsstyrelse till buds för

att förhindra en ur naturskyddssynpunkt olämplig grusexploatering, innefattas — såsom framgår av vad tidigare anförts — i 21 § naturskyddslagen, vilket lagrum ger länsstyrelsen befogenhet att inom visst område lägga all utvinning av grus under tillståndstvång. Ett meddelat avslag på ansökan om tillstånd till grustäkt kan emellertid, om sakägare därigenom tillskyndas skada, föranleda ersättningskyldighet från statsverkets sida; och sådan skyldighet kan även, under enahanda förutsättning, inträda till följd av föreskrift, som anknutits till ett lämnat tillstånd till täkt. På grund av osäkerhet rörande lagrummets rätta tolkning, då det gällt att fastslå förhandenvaron och omfattningen av ersättningsgill skada, och med hänsyn till det förhållandet, att tillräckliga medel för gäldandet av ersättning, som funnits böra utgå, ej alltid kunnat med visshet påräknas stå till förfogande, ha antydda möjligheter till ingripande kommit att anlitas i allenast obetydlig utsträckning.

Ett närmare övertvägande av ifrågakomna lagrums avfattning och ett studium av förarbetena till detsamma synas leda till den slutsatsen, att förordnanden avseende förbud att utan tillstånd upptaga täkt av grus skulle ha i betydligt större omfattning än myndigheterna ansett möjligt kunnat tillgripas utan att därigenom ersättningskyldighet för statsverket behövt inträda. Den skada, som genom avslag på begäran om täktillstånd eller genom utfärdandet av föreskrifter i anslutning till sådant tillstånd drabbar sakägare, skall för att föranleda dylik skyldighet innebära avsevärt men; och för att skadan skall kunna rubriceras såsom avsevärt men måste fordras, att den är av en tämligen allvarlig karaktär. Föreskrifter, vilka endast åsyfta ett normalt tillrättaläggande av täktarbetets utförande, liksom ock föreskrifter angående rimliga återställningsåtgärder efter avslutat arbete böra under alla förhållanden kunna givas utan att sakägare på grund därav skall med utsikt till framgång kunna göra rätt till ersättning gällande.

Därest ett mera tillfredsställande tillstånd på grusexploateringsområdet än det som nu är förhanden skall kunna genomföras, fordras emellertid större möjligheter än som f. n. föreligga för att tillgodose befogade ersättningsanspråk. Förslag har framkommit att för fyllande av det nödiga medelsbehovet härutinnan ävensom för att kunna bättre än hittills ekonomiskt underlätta förverkligandet av vissa andra önskemål inom naturskyddet införa en särskild exploateringsavgift vid utvinningen av grus. Det har i samband härmed framhållits, att även om en dylik avgift bestämdes skola utgå med endast ett relativt lågt belopp, betydande summor likväl — på grund av den avsevärda grusförbrukningen — skulle komma att inflyta; sålunda skulle i den nuvarande situationen en avgift om blott fem öre per kubikmeter uttaget grus resultera i att årligen omkring en miljon kronor bleve disponibla för naturskyddsändamål. Vid de beräkningar av antydd art som företagits har emellertid tydligen bortsetts från att — såsom nedan

skall närmare utvecklas — en ingalunda obetydlig del av de influtna medlen komme att åtgå till bestridande av utgifterna för medlens indrivande, förvaltning och fördelning. Det torde näppeligen kunna antagas, att vad av medlen återstode, sedan berörda utgifter guldits, skulle förslå till befrämjande av andra naturskyddsuppgifter än sådana, som avsåge behövlige återställningsarbeten vid nedlagda grustag; genom uttagandet av en grusexploateringsavgift skulle följaktligen — i varje fall under förutsättning att avgiftens storlek hölles inom rimliga gränser — någon möjlighet att inlösa åsar eller åspartier av ej alltför obetydlig beskaffenhet icke komma att föreligga.

Införandet av en grusexploateringsavgift förmenas av dem, som ställa sig välvilliga till förslaget härom, innebära en enkel lösning av frågan om den behövlige anskaffningen av penningmedel för naturskyddets behov. Att metoden ej kan betraktas såsom enkel torde dock framgå av vad i det följande anföres rörande de betänkligheter, som ur praktisk synpunkt möta mot tillskapandet av en avgift av detta slag. Därtill kommer, att jämväl ur principiell synpunkt åtskilliga invändningar kunna resas mot det ifrågasatta förfarandet.

Vidkommande till en början de principiella betänkligheterna synes det vara mindre tilltalande att belasta en särskild näringsgren med avgifter avsedda att komma ett allmänt intresse till godo.

Vidare bör beaktas, att tillkomsten av en exploateringsavgift skulle komma att föranleda en fördyring av de redan höga kostnaderna på de områden, varest grus främst kommer till användning, eller alltså inom kommunikationsväsendet och byggnadsindustrien. Ju högre avgiften sattes, desto mera kännbar skulle denna fördyring bli.

Uttagandet av en grusexploateringsavgift, avsedd att tagas i bruk för främjande av naturskyddsintressen, skulle i samtliga de fall, då exploateringen vore förlagd till en plats, där inga som helst eller ock blott obetydliga skönhetsvärden hos naturen påverkades av densamma, svårigen kunna motiveras.

Ej heller skulle framstå såsom tillfredsställande, om en grusexploatör, som önskade och otvivelaktigt också vore kompetent att själv föranstalta om olika, med täktarbetets företagande förbundna, till skydd för naturen syftande åtgärder, det oaktat ålades gälda en speciell avgift för tillgodoseende av samma ändamål.

Slutligen skulle, för den händelse de medel, som genom uttagandet av en grusexploateringsavgift komme att inflyta, bestämdes skola få användas för återställnings- och uppsnygningsarbeten ej endast vid pågående utan även vid äldre, redan nedlagda täkter, mot ett sådant arrangemang kunna med fog riktas den anmärkningen, att giltig grund saknades för att låta den exploatör, som i våra dagar utövade en verksamhet mot vilken inga berättigade

erinringar ur naturskyddssynpunkt kunde framställas, få svara för de underlåtenhetssynder, som under förfluten tid på samma gebit begåtts av andra, mindre nogräknade exploatörer.

Till de antydda, principiellt betonade invändningarna mot tillkomsten av en grusexploateringsavgift sälla sig — såsom nyss anmärkts — jämväl invändningar av praktisk innebörd.

Såsom i det föregående angivits kan av den nuvarande grusförbrukningen inom landet betydligt mera än hälften beräknas falla på det statliga kommunikationsväsendets lott. Uttagandet av en generell grusexploateringsavgift skulle följaktligen medföra, att huvudparten av de sammanlagda avgiftsbeloppen komme att gäldas av allmänna medel. Med skäl synes kunna hävdas den uppfattningen, att erforderliga omkostnader för naturskyddets främjande lämpligare än genom erläggandet av exploateringsavgifter kunde från statens sida bestridas genom att direkta anslag beviljades till belopp, motsvarande det, vartill dessa avgifter belöpte. I anslutning härtill bör jämväl understrykas, att den grusutvinning, som sker i de statliga myndigheternas egen regi, redan nu i de flesta fall äger rum på ett sätt, som synes fylla de krav vilka skäligen kunna uppställas härutinnan.

Även åtskilliga andra grusexploatörer än de statliga utöva numera sin verksamhet under sådana former, att befogade anmärkningar däremot icke kunna göras. Vad nu sagts gäller framför allt de exploatörer, som äro anslutna till Grus- och makadamföreningen. Goda resultat ha sålunda uppnåtts genom de överenskommelser om uttagande av medel för behövlige återställnings- och liknande åtgärder, som på föreningens initiativ kommit att träffas. Hinder mot föreningens strävanden att på sätt som omnämnts tillgodose naturskyddsintresset böra ej uppställas; tvärtom är önskvärdt, att dessa strävanden vinna uppmuntran. Därest en grusexploateringsavgift infördes, komme emellertid ej längre att finnas något utrymme för sådana överenskommelser som de nyss antydda; och man lär icke kunna bortse från att risk komme att föreligga för att detta förhållande i sin tur kunde få till följd, att det intresse för frivilliga naturvårdande uppgifter, varom överenskommelserna bära vittnesbörd, minskades eller rent av upphörde.

Oavsett om det beträffande en grusexploateringsavgift bestämdes, att densamma skulle utgå generellt eller allenast vid exploatering, som bedreves av andra än exempelvis statliga organ, finge säkerligen från skyldigheten att gälda avgift göras undantag med avseende å vissa kategorier av enskilda exploatörer. Sålunda kunde nog knappast komma i fråga att avgiftsbelägga en grustäktsverksamhet, som bedreves på mark, varöver exploatören såsom ägare eller arrendator disponerade, och som blott avsåge att täcka hans husbehov. Jämväl då i somliga andra fall en exploatering vore av endast ringa omfattning, kunde måhända skäl anses föreligga att fritaga exploatören från avgiftsskyldighet. En rättvis och lämplig gränsdragning mellan olika grupper av exploatörer i nu förevarande hänseende bleve för-

modligen — om samtidigt ett kringgående av plikten att gälda avgift skulle kunna effektivt förhindras — ej särskilt lätt att verkställa.

Därest en grusexploateringsavgift skulle anses böra uttagas, kunde avgiften uppenbarligen icke gärna bestämmas till annat än ett tämligen lågt belopp per kubikmeter utvunnet grus. Vid avgörandet av frågan om avgiftens storlek komme emellertid att inställa sig spörsmålet, om samma avgift borde utgå för allt grus, oberoende av dess beskaffenhet, eller om en differentiering av avgiften borde företagas med avseende å skilda slag av grus. Riktigast finge väl anses vara, att grus av bättre kvalitet belades med högre avgift än grus av sämre. En sådan anordning komme å andra sidan att för de organ, som erhöle i uppdrag att ombesörja avgifternas uttagande, föranleda avsevärt mera möda än om allt grus ur avgiftssynpunkt behandlades lika.

Det har ifrågasatts, om icke en exploateringsavgift borde utgå också för vissa med grus jämförbara naturprodukter, t. ex. sten. En dylik utökning av området för avgiftsbeläggningen skulle helt visst komma att föranleda stor tveksamhet vid fastställandet av avgiftens storlek såväl beträffande de skilda produkterna i deras förhållande till varandra som ock — på sätt nyss berörts — i fråga om olika kvaliteter av samma produkt. Att utökningen därjämte komme att ytterligare betunga vederbörande statsorgan torde vara självklart.

Tidigare har anmärkts, att en stor del av intäkterna av en exploateringsavgift komme att behöva tagas i anspråk för bestridande av administrations- och liknande kostnader. Därest bestyret med avgifternas indrivning och förvaltning liksom ock med deras fördelning mellan olika naturskyddsändamål icke uppdroges åt en central myndighet — vilket av olika skäl väl knappast f. n. kunde komma i fråga — utan i stället anförtroddes åt länsstyrelserna, komme med visshet en kraftig förstärkning av länsstyrelsernas personal att visa sig ofrånkomlig. Länsstyrelserna fingo genom naturskyddslagen åtskilliga betydelsefulla och svårbemästrade uppgifter sig tilldelade utan att samtidigt större personella resurser ställdes till deras förfogande. Naturskyddsärendena kräva ofta ett avsevärt arbete, vilket måste medhinnas jämsides med övriga göromål och redan nått en omfattning, som kunde påkalla särskild arbetskraft för dessa ärendens behandling. Det lär därför vara tydligt, att den utvidgning av arbetsbördan, som skulle föranledas av införandet av en exploateringsavgift, komme att medföra en påfrestning, som med nuvarande personaltillgångar icke kunde bäras.

Tillskapandet av en skyldighet för exploatör att gälda exploateringsavgift borde givetvis få till följd, att exploatören i gengäld befriades från att vidtaga sådana åtgärder, som hänförde sig till tillgodoseendet av naturvården. Motsvarande arbete finge därför övertagas av statsverket. Att på ett lämpligt sätt organisera detta arbete bleve förvisso förbundet med stora svårigheter, ej minst då det gällde att bereda den statliga arbetsstyrkan en

jämn sysselsättning. Riktigheten av detta påstående torde vara så uppenbar, att en närmare utveckling av detsamma kan anses överflödig.

I detta sammanhang synes uppmärksamheten böra fästas även på de tveksamma spörsmål, som komme att uppstå vid träffandet av avgöranden rörande användningen av de erlagda exploateringsavgifterna. Vad från en viss täkt inflöte komme väl endast undantagsvis att motsvara kostnaderna för nödiga åtgärder beträffande samma täkt. I alla övriga fall skulle — under förutsättning att förbrukningen av avgifterna ej gjordes beroende av från vilken plats de härrörde — den beslutande myndigheten komma att ställas inför ofta svårlösta problem, då den hade att mellan olika ändamål fördela de medel, som vore disponibla.

De skäl av skilda slag, som enligt vad ovan anförts kunna åberopas mot förslaget om tillskapandet av skyldighet för grusexploatör att erlagga en för tillgodoseende av naturskyddsändamål avsedd avgift, äro efter utredningsmannens uppfattning så tungt vägande, att en dylik skyldighet bör införas allenast under den förutsättningen, att det icke är möjligt att på annan väg helt eller åtminstone till huvudsaklig del uppnå det syfte, vars förverkligande varit anledning till framställandet av förslaget.

De med grusutvinningen förenade olägenheter, för vilka naturskyddslagens bestämmelser i ämnet ej förmått råda bot, synas främst vara dels den planlöshet, varmed exploateringen stundom sker, och dels svårigheten att erhålla garanti för att möjlighet föreligger att, sedan ett täktarbete slutförts, bringa området kring täkten i tillfredsställande skick.

Ehuru, enligt utredningsmannens åsikt, stadgandena i 21 § naturskyddslagen böra tolkas så, att länsstyrelsens tillstånd till upptagandet av grustäkt kan göras beroende av att exploatören framlägger en plan för sin tilltänkta verksamhet, synes denna åsikt vara långt ifrån allmänt omfattad av de myndigheter, på vilkas handläggning naturskyddsärendena ankomma. Det förefaller önskvärt att i lagen uttryckligen fastslås, att framläggandet av plan för täktverksamheten kan uppställas såsom villkor för tillstånd till densamma.

En plan av antytt slag bör innefatta uppgifter om det sätt, varpå arbetet avsetts skola bedrivas, och rörande de återställningsåtgärder, som efter arbetets avslutande tänkts skola komma till utförande. För att länsstyrelsen skall bli i tillfälle att bedöma lämpligheten av vad planen i angivna hänseenden går ut på måste densamma tydligen lämna upplysningar även om den mängd grus, som beräknats komma att uttagas, och om beskaffenheten av materialet. Vid prövningen av planen bör länsstyrelsen förvissa sig om att förutsättningar föreligga för att arbetet verkligen kommer att bedrivas i överensstämmelse med vad planen härom innehåller. För ändamålet kan visa sig erforderligt att särskild tillsyn över arbetet anordnas.

Genom upprättandet av en grusexploateringsplan kunna vissa utgifter åsamkas exploatören. Sådana kunna också för honom uppstå, därest tillsyn över arbetet kommer i fråga. Utgifterna för nu berörda ändamål torde emellertid regelmässigt ej komma att uppgå till högre belopp och i varje fall städse motsvara endast en obetydlig bråkdel av inkomsten genom täktverksamheten.

Såsom av det föregående framgår ha en del länsstyrelser ansett sig med stöd av gällande bestämmelser kunna av en exploatör fordra framläggandet av en exploateringsplan, innefattande bl. a. redogörelse för tillämnade anordningar för att motverka skada å naturen. I nu åsyftade fall liksom ock då beviljat täkttillstånd förbundits med föreskrifter till skydd för naturen synas dock ej sällan ha mött svårigheter att få de avsedda anordningarna genomförda på grund av bristande förmåga hos exploatören att gälda de därmed förbundna kostnaderna. Det förefaller fördenskull nödvändigt att söka skapa garanti för att medel för ändamålet komma att finnas tillgängliga. Detta mål synes lämpligast kunna nås genom att länsstyrelsen erhåller befogenhet att ålägga sökanden att ställa godtagbar säkerhet för att ifrågakomna åtgärder komma till utförande. Mot en dylik problemlösning torde någon befogad invändning icke kunna framställas; exploatören måste ju — såsom förut i olika sammanhang påpekats — anses skyldig att utöva sin verksamhet på sådant sätt, att skada å naturen i görligaste mån undvikas, och då de kostnader, vilka nyss antydda åtgärder betinga, i vanliga fall kunna, vid en jämförelse med vinsten å verksamheten, antagas bli skäligen betydelselösa, lär någon svårighet att uppbringa erforderlig säkerhet ej behöva uppstå för exploatören.

En ändring av naturskyddslagens bestämmelser i de hänseenden, som nu avhandlats, skulle innebära ett bibehållande av grundprincipen för lagens ersättningsregler och samtidigt skapa klarhet rörande länsstyrelsens möjligheter att begränsa eller motverka ett grusexploateringsföretags menliga inverkan på landskapsbilden samt tillika väsentligt öka förutsättningarna för realiserandet av dessa möjligheter. Några särskilda kostnader för statsverket skulle ej föranledas av den föreslagna ändringen i och för sig; arbetet med granskningen av grusexploateringsplaner och med prövningen av erbjudna säkerheter synes nämligen icke kräva personalförstärkning hos länsstyrelserna, eftersom sagda arbete mer än väl torde kompenseras av befrielsen från de ofta tidsödande och mödosamma förhandlingar, som enligt uppgift f. n. måste tillgripas för att på frivillighetens väg få till stånd önskvärda anordningar med avseende å täktverksamheten.

En lösning av de föreliggande grustäktsproblemen i enlighet med de nu uppdragna riktlinjerna förefaller utredningsmannen utan tvekan vara att föredraga framför ett försök att komma till rätta med dessa problem genom införandet av en exploateringsavgift.

Ovan har betonats, att ett genomförande av den föreslagna ändringen i naturskyddslagen icke skulle åsamka statsverket några särskilda kostnader. En annan sak är att det f. n. utgående anslaget för bidrag till naturskyddsåtgärder är alltför knappt utmätt och följaktligen måste höjas. Av vad tidigare anförts framgår, att av nämnda anslag medel hittills anvisats dels för gäldande av skadeersättningar till sakägare och dels för bestridande av utgifter i samband med grusinventeringar. Önskvärt vore, att anslaget framdeles kunde tagas i anspråk även för kostnader avseende uppsnygningsarbeten beträffande äldre, nedlagda täkter i sådana fall, där ombesörjandet av dessa arbeten icke kan anses åvila vederbörande markägare. Efter övervägande av de omständigheter, som äro av betydelse för beräklandet av erforderliga medel för samtliga nu angivna ändamål, och under beaktande av vad med en tänkt exploateringsavgift om fem öre per kubikmeter utvunnet grus skulle ha influtit i anledning av den statliga grusförbrukningen, anser sig utredningsmannen böra förorda, att årsanslaget höjes till 500 000 kronor.

Även med ett till angivet belopp ökat naturskyddsanslag torde — bortsett från rena undantagsfall — någon möjlighet att inlösa sådana åsar och åspartier, vilka av speciell orsak måste betraktas såsom omistliga, icke föreligga. Då uppkommet förslag rörande dylik inlösen finnes befogat, lär er fördenskull för förverkligandet därav särskild framställning om nödig medelsanvisning böra göras hos riksdagen.

Förslagen till ändringar i lagstiftningen

I den allmänna motiveringen har i stora drag angivits vilka upplysningar, som av en exploatör böra lämnas i den plan för bedrivande av täktverksamhet, vars framläggande länsstyrelsen föreslås skola äga uppställa såsom villkor för tillstånd till verksamheten. Det synes böra framhållas, att behov av upplysningar kan förefinnas ej endast beträffande åtgärder i syfte att efter slutfört täktarbete återställa platsen för detta i lämpligt skick utan även rörande anordningar avseende att under den tid fyndigheten bearbetas tillgodose förhandenvarande naturskyddsintressen. I sistnämnda hänseende kan erfordras redogörelse för exempelvis det sätt, varpå exploatören har för avsikt att dölja det ingrepp i naturen, som täkten föranleder.

Att såväl beskaffenheten som omfattningen av nödiga naturskyddande åtgärder vid täktarbete är beroende av de i varje särskilt fall föreliggande omständigheterna, t. ex. täktens belägenhet och den beräknade materialutvinningen, torde knappast behöva omnämnas. I detta sammanhang må anmärkas, att krav på framläggande av plan såsom förutsättning för tillstånd till täktverksamhet ej alltid synes behöva uppställas. Sålunda torde, då fråga är om täkt av mindre betydelse, ofta kunna finnas vara tillräckligt att — på sätt jämväl enligt gällande lag kan ske — erforderliga före-

skriffter i ändamål att tillvarataga naturskyddsintressena meddelas i anslutning till beviljandet av tillstånd.

Det lär kunna förväntas, att i fall då plan finnes böra framläggas, densamma ofta — särskilt där sökanden är en kunnig och erfaren exploatör — redan när den kommer länsstyrelsen till handa innefattar fullständiga och tillfredsställande förslag till åtgärder för att skona naturen; och då så är förhållandet, bör länsstyrelsens befattningsstagande med ärendet, efter verkställd granskning av planen, kunna inskränkas till att avse enbart ett fastställande av vad som föreslagits. I motsatt fall eller således när en plan innehåller otillräckliga eller olämpliga utkast till dylika åtgärder, får ankomma på länsstyrelsen att genom meddelandet av föreskrifter sörja för komplettering eller ändring av planen.

Understundom torde för vinnande av garanti för att en täktverksamhet kommer att bedrivas i enlighet med de föreskrifter, som länsstyrelsen i anslutning till plan eller eljest finner nödigt meddela, krävas att särskild tillsynsman beträffande verksamheten förordnas. Ett dylikt förfarande synes dock i allmänhet ej böra tillgripas i andra fall än då fråga är om större täktföretag. Vid företag av mera ordinär beskaffenhet lär behöfelig tillsyn kunna komma till stånd genom inspektion av länsarkitekten eller annan lämplig befattningshavare.

Vidkommande den säkerhet för kostnader i anledning av meddelade föreskrifter, vars ställande, enligt utredningsmannens förslag, skall kunna av länsstyrelsen göras till en förutsättning för tillstånd till täktverksamhet, bör denna säkerhet själfvallet avse kostnaderna för samtliga de åtgöranden för naturskyddets beaktande under pågående och efter avslutad täkt, vilka inbegripas under föreskrifterna, samt jämväl — såsom redan i den allmänna motiveringen framhållits — omfatta de utgifter, som föranledas av tillsyn som funnits böra stadgas.

Att i lagtexten giva bestämda regler rörande formen för säkerheten förefaller ej vara lämpligt; varje slag av säkerhet bör, där säkerheten kan anses fullgod, kunna komma i betraktande. Sålunda bör såväl borgen som pant kunna ställas, och givetvis bör kravet på säkerhet kunna tillgodoses också genom nedsättning av penningar. Det belopp, säkerheten i varje förekommande fall skall avse, får av länsstyrelsen beräknas med ledning av de uppgifter, vilka lämnats i framlagd plan eller som eljest kunnat på lämpligt sätt inhämtas.

Underlåtenhet från sökandens sida att ställa påfordrad säkerhet bör uppenbarligen föranleda, att tillstånd till den sökta verksamheten vägras.

Den föreslagna befogenheten för länsstyrelsen att kräva ställande av säkerhet torde — liksom rätten att fordra framläggande av exploateringsplan — i vissa fall icke behöva tagas i anspråk. Sålunda synes ej vara påkallat att ålägga en exploatör, om vars solvens ingen tvekan kan råda, att lämna garanti, som nu avses.

Av vad senast anförts lär framgå, att ett genomförande av den i förevarande hänseende ifrågasatta ändringen av naturskyddslagen icke behöver utgöra hinder för ett fortsatt begagnande av den metod att på frivillighetens väg beakta naturskyddsintresset vid grustäkt, som — enligt tidigare lämnad redogörelse — lanserats av Grus- och makadamföreningen.

Vad som rörande framläggande av plan för täktverksamhet och angående ställande av säkerhet för återställnings- och liknande kostnader vid sådan verksamhet blivit föreslaget har ansetts böra få tillämpning ej blott å grustäkt utan även å täkt av övriga i 21 § naturskyddslagen avsedda nyttigheter.

De av utredningsmannen föreslagna ändringarna i naturskyddslagen torde påkalla ett par tillägg till lagens tillämpningskungörelse.

Sålunda synes lämpligt att i kungörelsen intaga en redogörelse för de upplysningar, som — i enlighet med vad i den allmänna motiveringen av förslaget till lagändringar uttalats — en exploatör, av vilken framläggandet av plan för hans tilltänkta företag påfordrats, har att i en dylik plan lämna. Däremot förefaller icke behövt att i kungörelsen giva länsstyrelsen förhållningsregler angående granskningen av planen — denna granskning avser ju endast att konstatera, om planen innehåller ett godtagbart förslag till sådana åtgärder för att begränsa eller motverka företagets menliga inverkan på landskapsbilden, om vilka länsstyrelsen med stöd av gällande lag kan meddela föreskrifter, och vid kungörelsens tillkomst befanns tydligen ej nödigt att rörande föreskrifter av detta slag utfärda särskilda bestämmelser.

Vad därefter angår den säkerhet för kostnader, vars ställande länsstyrelsen enligt lagändringsförslaget skall kunna fordra, torde härom vissa närmare stadganden böra givas i kungörelsen. Vid utformandet av förslag till sådana stadganden har synts angeläget att låta exploatörens valfrihet i fråga om formen för erbjuden säkerhet komma till uttryck. Stadgandena ha ansetts böra innefatta anvisningar dels om länsstyrelsens — i och för sig självklara — skyldighet att, där säkerheten utgöres av pant eller borgen, pröva om säkerheten kan tagas för god, dels ock därom, att då nedsättning av penningar skett, dessa skola insättas i bankinrättning och, sedan de med säkerheten åsyftade åtgärderna blivit — av exploatören själv eller, vid försummelse från hans sida, genom länsstyrelsens försorg — behörigen fullgjorda, jämte upplupen ränta återbäras till deponenten i den mån de ej behövt tagas i anspråk för avsett ändamål.

I vissa av de handlingar, som överlämnats till utredningsmannen för att vara tillgängliga vid fullföljandet av hans arbete — närmare bestämt i ett par av de bland dessa handlingar, vilka innefatta yttranden i anledning av Svenska naturskyddsföreningens den 31 maj 1954 till Kungl. Maj:t ingivna skrivelse — ha framförts förslag till ändringar i naturskyddslagen eller till direktiv åt länsstyrelserna beträffande dessas handläggning av naturskydds-

ärenden jämväl i andra hänseenden än dem, rörande vilka utredningsman-
nen funnit nya författningsbestämmelser böra meddelas. Härutinnan må
anmärkas följande.

På ett eller annat håll synes tvekan föreligga rörande rätta innebörden av
det i 21 § naturskyddslagen förekommande stadgandet om att arbetsföretag
avseende täkt av grus m. m. kan göras beroende av tillstånd »inom visst
område». Att det citerade uttrycket — eftersom detsamma icke anger nå-
gon begränsning beträffande begreppet område — måste tolkas så, att det
kan ha avseende å t. ex. en hel ås, synes emellertid vara ställt utom varje
tvivel, och ett uttalande i dylik förtydligande riktning, i form av ändring
av stadgandet eller tillägg till tillämpningskungörelsen, torde framstå som
överflödigt.

I anledning av framkommet förslag, att länsstyrelsen borde utrustas med
befogenhet att för tiden intill dess slutligt avgörande komme att träffas
meddela provisoriskt förbud mot tagande av grus o. dyl. i sådana fall, då
ett uppskov eljest kunde innebära risk för att ur naturskyddssynpunkt
värdefulla formationer skadades eller förstördes, synes böra erinras därom,
att enligt 15 § första stycket tillämpningskungörelsen ett förordnande om
tillståndstvång med avseende å visst område må, om syftet med förord-
nandet skulle genom dröjsmål äventyras, av länsstyrelsen meddelas utan
sakägares hörande. Att utöver vad sålunda i kungörelsen stadgas giva
några bestämmelser om provisoriska täktförbud läser icke kunna anses
vara av behovet påkallat.

Vad slutligen angår ett framställt önskemål om utfärdande av föreskrif-
ter till förhindrande av sådan grustäkt, som visserligen icke kan sägas
väsentligt förändra landskapsbilden men likväl måste anses utgöra ett för-
fulande ingrepp i naturen, torde vara tillräckligt att här hänvisa till de
tidigare i betänkandet återgivna, under förarbetena till naturskyddslagen
gjorda uttalandena rörande svårigheterna att i vidare mån än vid sagda
förarbeten förordades och genom lagen kom att ske söka motverka skador
å naturen.

Särskilt yttrande av herr Esping

Mot en allmän grusaccis anför utredningsmannen betänkligheter av principiell och praktisk natur. Undertecknad anser sig, ur de synpunkter som har med de landskapsvårdande frågorna vid pågående eller planerade täkter att göra, kunna i princip instämma i utredningsmannens motivering och i förslaget om ändring av naturskyddslagens 21 §. Jag instämmer alltså i att det icke är erforderligt att i samband med pågående grustäkter uttaga en speciell naturskyddsavgift, och att erforderliga återställningsarbeten bör åvila exploatören.

Beträffande önskemålet om varaktigt skydd för vissa märkliga och värdefulla rullstensåsar och andra intressanta grusförekomster och i fråga om återställningsarbeten i redan nedlagda täkter har utredningsmannen funnit, att problemen kan lösas genom att anslaget till speciella naturskyddsåtgärder å riksstaten avsevärt höjs, i stället för att grusaccis uttages för att täcka medelsbehovet. Under förutsättning att anslaget verkligen avsevärt förstärks såsom utredningsmannen föreslår kan dennes ståndpunkt godtagas. En speciell grusaccis torde emellertid otvivelaktigt vara ett säkrare sätt att erhålla medel till de angelägna skyddsändamålen inklusive återställningsarbetena. Uttagande av en sådan avgift bör dock icke medföra befrielse för grusexploatören att utföra ordinära återställningsarbeten. Avgiften bör användas för att möjliggöra andra skyddsåtgärder ur naturskyddssynpunkt som har samband med ifrågavarande slag av exploatering, bl. a. för inlösen av åspartier och liknande som ej får utnyttjas. Härigenom kan åstadkommas en utjämning olika markägare emellan. Om avgiften sätts till 5 öre per kubikmeter, torde drygt 1 miljon kr. per år inflyta för naturskyddsändamål — alltså dubbelt så mycket som utredningsmannen föreslagit som lämplig höjning av naturskyddsanslaget. Samtidigt kan det konstateras, att 5 öre på ett gruspris av 10—14 kr. (vid leverans på konsumtionsorten) icke utgör mer än 3—5 promille av kostnaden för gruset. Med anledning av vad utredningsmannen anfört om svårigheterna att ordna uppbörderna vill jag hänvisa till att specialutgifter uttages för t. ex. byggnadsforskning och skogsvård samt att regleringsavgift utdömes vid vattenkraftutbyggnad att användas för allmänna bygdefrämjande åtgärder. I samtliga dessa fall har man kunnat finna praktiska vägar för uppbörderna. En grusavgift torde exempelvis kunna uppbäras med ledning av exploa-

törens självdeklaration, i vilken han skulle ha att ange antalet kubikmeter grusmaterial som utbrutits under året. Jag anser mig sakna anledning att gå in på lämpliga undantag från avgiftsskyldighet, såsom beträffande förbrukning för husbehov och liknande.

Jag vill vidare fästa uppmärksamheten på att riksdagens tredje lagutskott i utlåtande nr 23 avgivet den 10 november 1959 med anledning av motioner om översyn av naturskyddslagen m. m. anför, att hinder ej torde möta att använda de enligt vattenlagen utgående regleringsavgifterna till naturskyddsändamål och vidare att »sedan det under föregående år tillsatts en utredning om uttagande av exploateringsavgifter vid grus- och stentäkter att användas för naturvårdande uppgifter synes man kunna räkna med att i framtiden ytterligare medel skall kunna ställas till naturskyddets förfogande utan att riksstaten belastas.»

Det synes som, om en allmän grusavgift införes, denna av utskottet bedömes kunna möjliggöra nödvändig förstärkning av naturvården. En sådan avgift skulle kanske även kunna resultera i att naturvårdskunnig person kunde knytas till respektive länsstyrelser för att i naturskyddsärenden av här aktuellt slag vara länsstyrelsen och länets naturskyddsråd samt länsarkitekten behjälplig med utredningar och åtgärder.

Det må här erinras om att domänstyrelsen i yttrande över riksdagsmotionen anförde, att den tillstyrkte motionärernas hemställan om utredning under förutsättning, att densamma finge avse jämväl avgifter att disponeras för ersättning enligt 21 § naturskyddslagen i samband med förbud att utnyttja grustillgång samt för återställande av äldre grustäkter.

På grund av det anförda måste jag som min mening framhålla, att en allmän grusavgift är det säkraste medlet att erhålla nödiga medel för den uppgift varom här är fråga, även om det skulle vara enklare att anslag för ändamålet upptages på riksstaten.

BILAGA A

Utdrag ur domänverkets reglementssamling

(Gällande fr. o. m. 1/1 1958.)

13 §. Naturskydd och landskapsvård.

2. Grustäkt och stentäkt samt vägarbeten skola bedrivas så att störande ingrepp i landskapsbilden så långt som möjligt undvikas. Samråd med länsarkitekten skall — — — ske om företag av hithörande slag kan komma att väsentligt ändra landskapsbilden. Finnes anledning förmoda att fornminne förekommer inom av företaget berört område skall samråd äga rum med landsantikvarien.

Upptagande av grustag i särskilt känsliga och från väg eller bygd synliga åspartier må ej ske utan tillstånd av domänstyrelsen. Sönderhackning av åssträckningar genom flera smärre grustag skall undvikas och grustäkten förläggas till ett fåtal större tag. Nya täkter böra om möjligt förläggas så att de icke äro direkt synliga från allmän trafikled eller i annat fall döljas genom trädplantering. Vid upptagande av grustag i ås, som kan ha betydelse för traktens vattenförsörjning, skall tillses att schakt ej nedsänkes till grundvattennivån. Schaktning skall ske med omtanke så att grustag, när det icke längre skall användas, kan avlämnas i städadt skick och — därest det därefter icke skall utnyttjas till upplagsplats eller dylikt — genom skogsodling eller främjande av annan växtlighet bringas att så mjukt som möjligt åter flyta in i landskapsbilden. Större stenar, för krossning olämpliga jordmassor, trädrötter och dylikt skola antingen borttransporteras eller läggas i ordnade upplag, som böra övertäckas med finkornigare avfallsmaterial eller annan jord och, då så befinnes lämpligt, besås.

Vid upplåtelse av grustäkt skola i arrendekontraktet intagas dels sådana bestämmelser om naturskydd att ovan angivna krav bli tillgodosedda, dels också detaljerade bestämmelser om ordnad drift. Fortlöpande kontroll skall ske av att dessa bestämmelser iakttagas.

BILAGA B

Utdrag ur domänverkets formulär till kontrakt om upplåtelse av grustäkt till vägförvaltning

Kontraktbestämmelser.

1 §.

Domänverket medger vägförvaltningen rätt att under ovan angivna upplåtelse-tid uttaga grus, sten och andra väghållningsämnen på angivna kronopark eller kronoegendom inom ett överenskommet område, vars belägenhet framgår av bifogade karta och vilket skall genom vederbörande jägmästares försorg varaktigt utmärkas.

9 §.

Vägförvaltningen skall tillse att grustagets botten avplanas allteftersom grustaget averkas och att större stenar, för krossning olämpliga jordmassor, träd-rötter o. d. antingen borttransporteras eller läggas i ordnade upplag, som över-täckas med finkornigare avfallsmaterial eller annan jord och — om så av jäg-mästaren påfordras — besås. Upplag av oljor och vägsalt få icke placeras så att genom förorening av grundvattnet skador på vattentäkter riskeras. Den slutav-verkade och avplanade del av grustaget, som ej längre erfordras för vägförvalt-ningens byggnader och upplag, må disponeras av domänverket efter överens-kommelse mellan jägmästaren och vägförvaltningen. Kvarstående slanter skola avplanas i jämn lutning och på sådant sätt, att risk för ras ej föreligger. När avtalstiden upphör skall grustaget överlämnas i väl uppröjt och ordnat skick; event. erforderlig skyddsplantering skall vara utförd liksom också andra åtgär-der, som kunna av vederbörande länsstyrelse bliva anbefallda med hänsyn till landskapsvården.

BILAGA C

Exempel på avtal angående grustäkt, upprättat under medverkan av Grus- och makadamföreningen

Avtal angående grustäkten i Hjällsnäs i Stora Lundby socken.

Syftet med detta avtal är att grustäkten i Hjällsnäs skall utnyttjas och marken iordningställas på ett med hänsyn till naturskyddets krav tillfredsställande sätt. Till grund för avtalet ligger en å länsarkitektkontoret i Vänersborg den 14 februari 1956 upprättad grustäcksplan. Denna plan är även avsedd att läggas till grund för ett förordnande av länsstyrelsen i Älvsborgs län enligt 21 § första stycket naturskyddslagen den 21 november 1952.

Avtalsslutande parter äro:

A. Ägarna av inom grustäcksplanen helt eller delvis belägen fast egendom, nämligen Hjällsnäs Skattegården 1²

B. Innehavarna av särskilt upplåtna rättigheter att inom grustäcksplanen taga grus, sand eller dylikt.

C. Länsstyrelsen i Älvsborgs län.

D. Stora Lundby kommun.

Ägarna av nämnda fasta egendom benämnas i det följande fastighetsägarna och innehavarna av särskilt upplåtna rättigheter grustäktsinnehavarna.

1.

Fastighetsägarna och grustäktsinnehavarna förbinda sig att icke, utan särskilt tillstånd av länsstyrelsen, inom det område grustäcksplanen omfattar företaga schaktning till större djup än vad de å planen med rött markerade nivåkurvorna angiva. Detta åtagande skall dock icke hindra att grus eller sand bortschaktas till större än sålunda angivet djup, därest inom skälig tid motsvarande utfyllnad med annat lämpligt material äger rum.

2.

Fastighetsägarna och grustäktsinnehavarna förbinda sig vidare att alltefterstom grus eller sand bortföres avjämnas markytan å den nivå som nivåkurvorna angiva.

3.

Fastighetsägarna och grustäktsinnehavarna förbinda sig att, för ändamål varom i punkterna 4 och 8 sägs, var och en till kommunalnämnden i Stora Lundby halvårsvis erlægga en avgift av 5 öre per m³ grus eller sand som vederbörande under det senast förflutna halvåret bortfört från grustäkten.

Fastighetsägare eller grustäktsinnehavare som fullgjort denna avgiftsskyldighet fritages från ytterligare anspråk på bidrag för dessa ändamål.

4.

Stora Lundby kommun förbinder sig att, för medel som inflyta enligt punkt 3, allteftersom arbetena i grustäkten det medgiva låta återställa området.

I frågor rörande iordningställandet skall kommunen samråda med länsarkitekten i länet.

Om medel skulle finnas kvar, sedan hela området återställts skall överskottet återbetalas, och skall det ankomma på länsstyrelsen att fördela överskottet mellan fastighetsägare och grustäktsinnehavare i förhållande till av dem inbetalda avgifter.

5.

Utan hinder av vad i punkt 4 sägs må fastighetsägare eller grustäktsinnehavare inom tid som där angives själv återställa sitt område, dock att i frågor rörande iordningställandet samråd med länsarkitekten skall äga rum.

Om någon sålunda själv återställt sitt område, och återställandet blivit av den i punkt 8 omförmälde tillsyningsmannen godkänt, äger han av kommunen återfå erlagda avgifter med upplupen ränta efter avdrag för vad som, med hänsyn till områdets areal, kan anses belöpa på honom av ersättningar som utbetalts enligt punkt 8.

6.

Fastighetsägarna förbinda sig var och en att, om fastighet eller fastighetsdel inom grustäktplanen överlåtes till annan, förplikta ny ägare att iakttaga detta avtal. Om rättighet att inom planen taga grus, sand eller dylikt upplåtes, skall fastighetsägaren förplikta sådan rättighetshavare att iakttaga detta avtal.

Om överlåtelse eller upplåtelse som nu sagts skall länsstyrelsen omedelbart underrättas.

7.

Under förutsättning att schaktning må bedrivas i enlighet med grustäktplanen avstå fastighetsägarna och grustäktsinnehavarna, i fråga om det område planen omfattar, under en tid av 15 år från avtalets undertecknande från rätt till ersättning som avses i 21 § tredje stycket naturskyddslagen.

8.

Länsstyrelsen äger utse ojävig tillsyningsman med uppgift att vaka över att detta avtal följes.

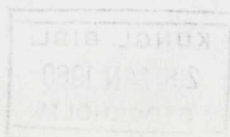
Vidare äger länsstyrelsen utse en revisor med uppgift att delta i granskningen av Stora Lundby kommuns förvaltning av de medel som inflyta enligt punkt 3.

Tillsyningsman och revisor må av länsstyrelsen tillerkännas ersättning för sitt arbete av dessa medel.

9.

Detta avtal träder i kraft den 1 november 1956.

(Underskrifter.)

... att förklarade sig som ...
... att förklarade sig som ...
... att förklarade sig som ...

... att förklarade sig som ...
... att förklarade sig som ...
... att förklarade sig som ...

... att förklarade sig som ...
... att förklarade sig som ...
... att förklarade sig som ...

... att förklarade sig som ...
... att förklarade sig som ...
... att förklarade sig som ...

... att förklarade sig som ...
... att förklarade sig som ...
... att förklarade sig som ...

... att förklarade sig som ...
... att förklarade sig som ...

(Underskrift)

Statens offentliga utredningar 1960

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen)

Justitiedepartementet

Ecklesiastikdepartementet

Utrikesdepartementet

Jordbruksdepartementet

Högre utbildning, forskning och försök på lantbrukets område. [2]
Grusexploateringen i Sverige. [3]

Försvarsdepartementet

Handelsdepartementet

Socialdepartementet

Inrikesdepartementet

Folktandvården. [1]

Kommunikationsdepartementet

Civildepartementet

Finansdepartementet